УЖ

Український журнал

7–8 | 2008
ціна 30 Kč

Тема:
біноклі націлено

Євро-2008:
гендерний аспект

Приватизація
життя
по-українськи

Гра
в Морський бій

Українська
олігархічна
система
A.D. 2008

9 771802 586009 07

Наші валюти все твердіші. Поможи нам, Боже!

Чеська крона сягнула рекордно високого показника – про це мало не щодня можна прочитати в чеських газетах. Однак такими ж або подібними статтями рясніли останнім часом і словацькі чи польські газети. Навіть угорський форинт – попри те, що угорський уряд тринькає гроші, як у давнину тринькали їх угорські графи – відносно євро та долара не падає. Себто відносно долара взагалі жодна валюта світу не падає. Причому знецінення все ще найважливішої світової валюти настільки драматичне, що іранці, які мабуть все ж таки виготовляють свою атомну бомбу, вважають це певного роду атакою, чимось на кшталт „килимового бомбардування". Але з цього приводу не тішаться ті, хто отримує платню або ж зберігає заощадження в євро. Цей невтішний факт однаковою мірою стосується і чехів, і поляків, і словаків. Бо хоч ситуація з доларом і справді трагічна (рік тому він коштував 25, а нині лише 15 чеських крон), євро так само нині вже коштує не 30 крон, як раніше, а менше двадцяти п'яти. І все сталося впродовж одного року.

На запитання, чому міцнішають саме центральноєвропейські валюти, вам ніхто не відповість. Аналітики біржі, щоправда, кожного разу бовкають щось на кшталт „добрий баланс експорту" абощо, однак така інформація мало чого варта. Найбільший ріст чеської крони щодо євро та долара почав фіксуватися недавно, та й то, в першу чергу, через те, що на австралійській біржі хтось скупив величезну масу чеських крон.

Можливо, людина чи компанія, яка вклала кількасот мільйонів у чеську крону, не знає навіть, де знаходиться ота Чеська Республіка. Так само, як і середній чеський банкір не дуже чітко уявляє, де знаходиться Гамбія чи як називається столиця Парагваю, хоча гамбійський даласі і парагвайська гуарані продаються в тому ж пакеті, що й чеська та словацька крони, або польський злотий.

Золота ера центральноєвропейських економік, здається, вже позаду. Потенціал вступу в Європейський Союз вичерпано. Економіка ще росте, але давно вже не дивовижними темпами. На автомобільних заводах та різномастих складальних цехах, що, як гриби після дощу, виросли на чеських, моравських, словацьких і великопольських землях, давно нема кому працювати. Кількість українців, молдаван чи болгар, яких можна на ці сучасні рабські фабрики понавозити, обмежена. Тепер пробують імпортувати в'єтнамців, монголів (а в Польщі навіть китайців), але я маю надію, що в наших власних інтересах цей експеримент закінчиться невдачею.

Та не дивлячись на те, що макроекономічні показники виглядають не надто обнадійливо, наші валюти й далі посилюються. В перерахунку на євро ми заробляємо дедалі більше, однак наша платня в кронах чи злотих не зростає. Та й ціни в чеських, польських та словацьких магазинах не знижуються, а ростуть.

На посиленні наших валют найбільше заробляють імпортери продукції найрізноманітніших видів – від йогуртів починаючи і одягом закінчуючи. Ціни в Чехії нині такі високі, що чехам, які живуть у прикордонних зонах, вигідніше робити закупи чи ремонтувати авто в Німеччині, наприклад. Польські туристи їздять у найбільший німецький аквапарк Tropical Island не лише тому, що він знаходиться неподалік польсько-німецького кордону, а й тому, що там дешевше. Словаки воліють купувати нафту в Австрії. Чеська ж Республіка для водіїв-дальнобійників мабуть узагалі закреслена на мапі, як „заборонена зона", і тут вони пального точно не купують.

Ми ще навіть не встигли усвідомити, як стали „дорогими державами" – дорогими не лише для туристів, бізнесменів, але передусім для нас самих. Хтось, невідомо хто, кожного місяця, тижня і дня робить наше життя все дорожчим і дорожчим. Ми маємо національні банки, але на ті наші славні курси валют вони не мають жодного впливу.

Впровадження євро ми відсунули на невідомо як далеке майбутнє, тобто сподіватися стабільності найближчим часом не доводиться. Ні тоді, коли наші валюти й далі стрімко посилюватимуться, ні у випадку, якщо „незнайомі" з Австралії передумають і перестануть купувати наші славні крони та злоті.

В нинішньому глобальному світі Чехія – це щось на кшталт великого китайського міста; Словаччина, за масштабом – автономна область якоїсь меншини, про народність якої знають хіба кілька етнографів; а ціла Польща – це лише Калькутта з її околицями. З нашими валютами справа виглядає подібно.

Євро, валюта, яка нині представляє триста – а з часом представлятиме п'ятсот чи сімсот – мільйонів людей, не є жодною панацеєю чи чудом. Але, здається, саме євро здатне нас врятувати. Передусім від наших чудових національних валют.

Лубош Палата, Прага

ЗМІСТ

Фото: Ліда Сухи

вдома на чужині

6 *Анна Коженьовська-Бігун*
Сумні Карпати

7 *Олександр Бойченко*
Євро-2008: гендерний аспект

8 **Ліда Сухи:**
„Краса не в маскуванні недоліків“

В мене виникла міфічна ідея на свій спосіб конфронтувати ідеальну уяву про гуцулів з прямою реальністю.

10 **Мішо Сухи:**
„Я не емігрував, я просто закохався“

12 *Лесь Белей*
Вроцлав, місто колажного постмодернізму

14 *Іван Гвать*
Справедливий між католицькими священниками

17 *Давід Свобода*
Боротьба за чужу душу XV
Мішанина чи рідна мова?

гості

18 **Олександр Пасхавер:**
„Великому капіталу невигідно втратити такий об'єкт, як незалежна країна“

тема: біноклі націлено

23 *Андрій Черніков*
Влада вступила у війну сама із собою

24 *Віталій Кулик*
Приватизація життя по-українськи

28 *Богдан Копчак*
З чехів за приватизацію також добре здерли

Україні можна закидати, що в ході приватизації держмайна підігрівають свої інтереси і політики, і великі бізнесмени. Але ті ж „хвороби“ вже з 90-х простежуються в успішніших у трансформації країнах колишнього східного блоку, і колишня Чехословаччина – не виняток.

30 *Даріуш Граля*
Процес приватизації в Польщі – вступний баланс здобутків та втрат

32 *Лубош Палата*
Купони, Мечіар і, врешті, чужі інвестори

34 *Томаш Йоганек*
Аеропорт Прага чекає на свого нового власника

35 *Їржі Комінек*
За будь-яку ціну

37 *Зузана Елбертова*
Університетські лікарні без університетів?

„Український журнал“
www.ukrzurnal.eu
Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині
№ 7–8 (37), 2008, рік четвертий
Видає: РУТА, e-mail: ukrzur@seznam.cz
Редколегія:
Прага – Ленка Віх (головний редактор), Богдан Копчак, Валентина Люля, Інна Біланин, Івана Ґрешлик, Богдан Зілинський, Рене Кочік, Яна Леонтієва
Варшава – Ростислав Крамар, Петро Тима, Анна Коженьовська-Бігун, Ярослав Присташ
Пряшів – Олесь Мушинка
Київ – Богдана Матіяш, Петро Андрусечко

Коректор: Надія Іздрик
Художнє оформлення та верстка: Ондра Гулеш
Дистрибютор: CZ Press spol. s.r.o.

Часопис видається за фінансового сприяння Міністерства культури ЧР
За достовірність викладених фактів відповідає автор статті.
Редакція залишає за собою право не у всьому погоджуватися з думками і поглядами авторів, скорочувати матеріали і виправляти мову.
Рукописи не повертаються.

Реєстрація: MK ČR E 16026
ISSN 1802-5862

39 *Богдан Копчак*
Приватизувати, чи ні?!

з краю

40 *Петро Андрусечко*
Гра в Морський бій

42 *Михайло Самусь*
Чорноморський Флот – це інфраструктура

Чорноморський флот, це не військова, це геополітична сила. Це кораблі, яким близько сорока років. У 2017 році, ймовірно, не залишиться жодного корабля, який міг би виконувати бойові завдання.

43 **Володимир Горбулін: „Держава, яка не бачить на 3-4 роки вперед, це сліпа держава“**

46 *Андрій Шептицький*
Українська олігархічна система A.D. 2008

48 *Пьотр Погожельський*
В Україні без змін

Київські вибори показали, що в Україні народ знову здивував і випередив політиків, які його все ще вважають біомасою.

культревю

50 **Ксеня Харченко: „Хочу, щоб в Україні письменники могли жити зі свого письма“**

53 *Ксеня Харченко*
Із книжки „Історія“

55 *Юрко Іздрик*
Фісташки безсмертя

„Фісташки,ну, це в натурі, тіпа, земляной оріх, як ці, ну, знаєш, арахіси, токо арахіси так і дозрівають у землі, в таких, вроді как пористих оболочках, ти же пиво п'єш, да? нє? “

56 *Марко Роберт Стех*
Невикористаний шанс Богдана Рубчака

56 *Богдан Рубчак*
Кімната Кйонґ-су

58 **Одеський рок: реанімація і пафос**

59 **Рецензії та анотації**

www.ukrzurnal.eu

Наш читачу!

Навіть людина, яка не дуже цікавиться економічними новинами, бо не надто розуміється на економіці (а я особисто, наприклад, до таких належу), не могла б упродовж останніх тижнів, чи вже навіть місяців, проігнорувати ті постійні вісті, що приходять з України і пов'язані з останньою наразі хвилею приватизації та проблемами довкола неї. То почали продавати Одеський припортовий завод, то його продаж зупинили. То відзивали голову Фонду держмайна Валентину Семенюк-Самсоненко, то відновлювали її на посаді. Очевидно, продавали й зупиняли, відзивали і відновлювали не ті самі особи. Таку гру розігрують між собою президент Ющенко і прем'єр Тимошенко. Зрештою, гра ця не перша і, мабуть, не остання. Але повернімося до Теми.

Здавалось би, питання приватизації пов'язане передовсім із дев'яностими роками минулого століття, однак в Україні, як і в Чехії чи Словаччині, все ще є що продати, на чому заробити і кого обманути. Нові політичні гравці, що дісталися до влади – чи то після довгих років у опозиції чи взагалі вперше – як і їхні попередники, мають непереборне бажання продати щось суттєве, аби коштом продажу поповнити держбюджет (і не тільки). В кожному разі, якщо в дев'яностих роках мало хто міг відслідковувати чисельні за кількістю приватизації, то нині біноклі спостерігачів невідривно націлені на дії продавців, адже тепер ідеться про підприємства стратегічного характеру, яких залишилося цілком небагато. Чим їхні торги закінчаться, нині ще невідомо. Може, знайдуться стратегічні партнери, може, держава ці підприємства й надалі залишить у державній власності, а, може, ми знову будемо свідками (після чергової зміни урядів, очевидно) різних реприватизацій та кримінальних справ. До речі, декілька днів тому в чеських ЗМІ з'явилася інформація про те, що у зв'язку з приватизацією одного з державних фондів Міністерство фінансів порушило кілька десятків кримінальних справ проти ліквідатора згаданого майна, який продав його за мізерні гроші, і якому нині загрожує понад 10 років ув'язнення. Із понад 30 поданих подібного роду справ суд задовольнив позивача вже більше ніж у 15 випадках. Тобто навіть з останнім проданим державним майном справа приватизації та пов'язаних із нею злочинів не закінчується, тож нам і надалі буде за чим слідкувати.

Сумні Карпати

Коли Клод Леві-Стросс у своїх „Сумних тропіках" писав про задекларовану Руссо вищість натурального стану над цивілізацією й технікою, більшість його читачів трактувала це як данину культурно й географічно віддаленим світам, що відходять у небуття, захоплення скромним життям простих людей у далеких краях. Мало хто усвідомлював, що такі вмираючі світи давніх цінностей знаходяться майже під боком, у фізично дуже близькій, натомість ментально віддаленішій за бразильські джунглі, нашій частині Європи. Мало хто розуміє це і нині.

Зйомки до фільму „Усмішка на вустах, а в очах сльози" Ян Сосінський робив у листопаді, в сумному, болотистому, дощовому і туманному місяці. В цей час карпатські курорти безлюдніють, немає кольорових натовпів курортників, дорогих машин на дорогах. Сосінський показує таку Гуцульщину, якої ми не знаємо. Ані ми з-за кордону, ані, підозрюю, самі українці, які зазвичай трактують її трохи як туристичну базу, трохи – як містичну країну.

Люди з краю світу

Такою була робоча назва фільму – набагато краща і менш претензійна. Фільм Сосінського – це передовсім розповідь про групу „Перкалаба". Режисер не створює ані детального портрету членів ансамблю, ані навіть колективного портрету. Ми так і не дізнаємося, як їх звати, скільки в групі музикантів. Фактично, ми нічого не довідаємось і про їхні генезу, працю, історію. Але щоб розуміти суть справи і щоб вслухатися в розповідь, яка розгортається перед нами, ці знання не особливо й потрібні. Основний акцент покладено на мандрівку митців у пошуках натхнення, до відкриття коренів власної творчості. „Усмішка на вустах" – це класичне road movie, з усіма притаманними жанру ознаками. Ансамбль вирушає в подорож до Перкалаби – села, назва якого стала назвою групи. Чому саме вона? Бо фонетично цікава, бо означає водночас кінець і початок світу, бо функціонує як перпетуум мобіле... Так кажуть музики.

Дорога „Перкалаби" до Перкалаби довга. Слід проїхати розбитими шосе, перейти через навісний міст над Черемошем. Тут і там зіграти концерт. Часом порозмовляти з людьми. Часом – із дуже дивними людьми в дуже дивних обставинах. „Кожна людина, яку ми зустрічаємо дорогою, – це добра людина, добрий знак...", таке мотто „Перкалаби". Безсумнівно, з такою настановою кожна зустріч інспірує ансамбль, є для нього частково уроком життя, частково уроком музики. Музиканти провокують ці зустрічі, провокують зустрічних, і щоразу беруть стільки, скільки можуть: декілька звуків, якісь слова, пейзажі, враження...

Найкраща сцена фільму

Камера не ховає своєї присутності, вона не є зовнішнім холодним спостерігачем. Оператор дозволяє собі речі, які в іншому фільмі можна було б вважати недбалістю чи технічною помилкою: спотикається, показує своє обличчя в дзеркалі. Але „Усмішці на вустах..." це додає чарівності й своєрідного шарму. Подібно, як великий мікрофон в руках героя в деяких сценах. Тому що все це вписується у велику імпровізацію, у великий карнавал, якими є життя членів ансамблю – відкритих для всього не лише під час цього мандрівного, емоційного колекціонерства, але також на концертах, де віддають людям те, що від них отримали: енергію, яку їм подаровано й доброзичливість, з якою вони зустрілися.

Як у калейдоскопі, перед нашими очами змінюються різні картини і різні людські типи. Ось дивний підстаркуватий пан, який по-молодечому хвацько відтискається і грубим голосом співає пісню про Карпати. Або старий гуцул – маестро трембіти. Далі – мандрівка вздовж Черемоша, до самого серця карпатської містики, до хати екзорциста Михайла Нечая, де відбувається одна з найкращих сцен фільму – екзорцизм над Василем з „Перкалаби". Василь хоче бути більш уважним. Небуденне прохання, ніби з іншого виміру й іншого часу, вміщає в собі те, що становить серцевину філософії групи. Бо чого можуть прагнути люди, які добровільно прирікають себе не на провінційні незручності,

а на випробовування якогось заповідника напівмертвої культури. З вуст останнього карпатського мольфара плинуть закляття – язичницько-християнська поезія. І ми піддаємося її чарам, хоч уже за мить дистанціюємося, намагаючись оцінити побачене критично, а ще за хвилину ціпеніємо з жаху, коли до хати вносять дівчину без тями...

Найсильніша сцена фільму

Сосінський знімає сцену, яка балансує на грані професійної етики. Він входить з камерою до будинку для психічно хворих жінок. Хворі немов перебувають у Босхівському космосі, між тоннами капусти, якою дбайливо забезпечує їх постійно п'яний директор, обдертими стінами та викривленими обличчями сестер по стражданню. Та попри все це місце переповнене теплом і людяністю, чим, ніде правди діти, хворі великою мірою завдячують тому п'яному директору. Психіатричний шпиталь

– чергова зупинка в маршруті „Перкалаби". Ба навіть не зупинка, радше – Зупинка. Зупинка Хрестової Дороги.

Світ, представлений у фільмі, – дуже сумний світ. Персонажі, що в ньому з'являються, сповнені якоюсь дивною, незрозумілою для дітей цивілізації, тугою. „Вони так живуть, і ніхто нічого не змінить. Вони так хочуть, – констатує один з членів ансамблю. „В їхніх очах є віра, надія і любов". І немає значення, чи ми спостерігаємо гучне гуцульське весілля, де святкові, багаті костюми молодих контрастують зі шкіряними куртками і сірими обличчями гостей, чи бачимо похорон, ще сумніший на тлі голих осінніх дерев. Це світ, в якому не хочеться жити, але до якого хочеться повернутися помирати. Зрештою, „Перкалаба" має пісні на кожну нагоду: сумні, веселі, сентиментальні і провокаційні. „Перкалаба" вимірює гуцульські шляхи неймовірно енергетичною музикою. Вона, ніби Бреґович з його оспівуванням Балканів, хоча самі музики охочіше вбачають у собі „Роллінг Стоунз". „Ну, може, міні-Роллінг-Стоунз", – додають іронічно.

Найгірша сцена фільму

Власне кажучи, згадка про найгірший фрагмент повинна була б виникнути набагато раніше, щоб не залишатися останнім враженням після прочитання тексту. Однак режисер цю сцену вмонтував майже наприкінці стрічки, тому підемо вслід за його логікою. Отож, якщо сцена в психіатричному шпиталі ще залишається в межах прийнятного, то епізод із членами „Перкалаби", які пиячать, горланять пісні, в алкогольному пориві миють один одному ноги, а згодом п'ють цю воду з миски, руйнує добру ауру фільму і виглядає недбалою стилістично, бо не піднімається понад рівень гуртожитської пиятики. І трохи шкода, що режисер залишив її у стрічці, ба навіть приберіг на фінал...

Але, може, це просто єдиний спосіб розповісти гірку правду про Карпати, які стають дедалі сумнішими..

Анна Коженьовська-Бігун, Варшава

Євро-2008: гендерний аспект

Ідея цієї статті (тобто насправді зовсім іншої, зараз побачите) виникла у мене хвилин за 15 до кінця матчу Чехія – Туреччина. Чехи вели з рахунком 2:0, отже забезпечували собі вихід у чвертьфінал. Туркам залишалося плачучи збирати манатки додому. Відповідно ідея моя полягала в тому, щоб порівняльно поговорити про особливості розвитку футболу в Україні, Польщі і Чехії. Висновок (хоч у глибині душі я усвідомлював усю його верифікаційну сумнівність) мав бути такий: футбольні успіхи країни безпосередньо пов'язані з її загальним політичним та економічним рівнем.

Оскільки з-поміж трьох об'єктів дослідження на найнижчому рівні перебуваємо саме ми, то цілком логічно, що на фінальну частину Євро-2008 Україна взагалі не потрапила. Натомість потрапила Польща, що знову ж не дивно, бо її становище у світі заслужено є значно кращим за наше. Але не за становище Німеччини. Відтак вже у першій грі поляки вкотре переконалися у справедливості дефініції: „Футбол – це гра, в яку грають дві команди по 11 осіб, а виграють німці". У двох наступних матчах – з Австрією і Хорватією – поляки так і не зуміли прийти до тями – і вилетіли з турніру. Нарешті найпросунутіша в розглянутій трійці країна – Чехія – за 15 хвилин до кінця гри... і так далі. Але тих 15 хвилин туркам вистачило, щоб тричі вразити ворота чехів і завалити мені всю концепцію. До того ж у чвертьфінал не пройшла Франція, а куди пройшла Росія, то я навіть говорити не хочу. Не згадуючи про те, що, наприклад, Англія навіть не пробилася на Євро-2008. Які вже тут економічно-політичні закономірності?

Одне слово, терміново треба було шукати нову ідею. Допомогли, як це зазвичай у моєму житті буває, жінки-інтелектуалки. Ще перед матчем поляків з німцями розмовляв я з відомою читачам колишньої „Республіки" і нинішньої „Політики" Терезою О. І зізналася мені Тереза О., що майже все вона в цьому житті розуміє, крім футбольних правил. Ну, я не особливо цим фактом тоді перейнявся: кожна людина має право чогось не розуміти. Скажімо, в Україні жоден депутат не розуміє правил дорожнього руху, але всі якось їздять. Потім була згадана гра Чехія – Туреччина, після якої я написав співчутливого мейла відомій читачам „УЖу" Ленці К. А сам пішов наступного дня з відомою польським філологам Данкою С. до певного варшавського бару з телеекраном. Польща грала останній груповий матч із Хорватією і, як відомо, програла. Фінальний свисток арбітра, на мій подив і страх, Данка С. зустріла оплесками і радісними вигуками: „Слава Богу! Нарешті це вар'ятство закінчиться, нарешті вони повикидають свої дурнуваті дудки і перестануть мені горланити під вікнами!" Щоб не пояснювати решті присутніх у барі, „о цо ходзі", я постановив негайно змиватися. У скриньці на мене чекав мейл від Ленки К.: „Слава Богу! Нарешті це вар'ятство закінчиться..."

Три такі удари протягом кількох днів – це вже було забагато. Я зрозумів, що мушу стати на захист улюбленої гри. Чи знаєте ви, дівчата, що геніальний композитор Дмитро Шостакович був несамовитим футбольним уболівальником? Коли рафіновані друзі запитували його, навіщо воно йому треба, Шостакович відповідав: „Футбол – це єдина в СРСР можливість сказати те, що думаєш, з приводу того, що бачиш". Гаразд, ви зауважите, що часи есересеру минули. Але це зовсім не означає, що футбол втратив свою символічну функцію. Та ось візьміть прочитайте хоча б повість німецького письменника Томаса Бруссіга „Як хлопці стають чоловіками, або Чому футбол".

Як проникливо зауважує автор, саме виникнення футболу – це апофеоз новочасної впевненості людини в своїх силах. Адже початково природа дала нам ноги зовсім не для того, щоб м'яко зупиняти м'яч і точно переправляти його на 60-70 метрів. Але всупереч фізіології і назло необхідності ми навчилися цих фокусів. А зрозумівши, що неможливе стає можливим, заходилися долати власну обмеженість в усіх інших напрямках: понабудовували машин, підводних човнів, літаків і т.ін. Подумайте на дозвіллі про це – і ви дійдете висновку про роль футболу в еволюції гомо сапієнса.

Далі. Про клімат країни футбол може розповісти? Однозначно. Досить звернути увагу, яким – довгим чи коротким, верховим чи низовим – передачам надає перевагу команда, щоб зрозуміти, наскільки сильний вітер зазвичай дме на її батьківщині і наскільки часто там ідуть дощі. Я вже мовчу про відображення національного характеру на футбольному полі, бо тут і так все ясно. А кому не ясно – придивіться при нагоді до емоційної самби з м'ячем бразильців, до елегантних пасів французів, до суворого, але джентльменського поводження з суперниками англійців, до підленьких фолів і симуляцій з боку південних збірних, до темперованої, як клавір, і передбачуваної, як фуга, гри німців...

Якщо ж ви, навіть придивившись, будете й далі стверджувати, що футбол – це лише одна з багатьох спортивних ігор, то мені доведеться повторити слідом за героєм повісті Бруссіга: „Я абсолютно нічого не маю проти жінок. Але жінки і футбол – нє!"

Олександр Бойченко, Варшава

Ліда Сухи: „Краса не в маскуванні недоліків“

ЛІДА СУХИ – вільний художник-фотограф та викладач мистецтва (Onondaga Community College). Народилася у США (штат Північна Дакота) в сім'ї українських емігрантів. Майже через півстоліття після їхнього виїзду Ліда повертається до краю, який вони завжди вважали своєю „домівкою“. В 1993–94 роках Ліда Сухи протягом майже річного перебування в селі Криворівня (Україна, Івано-Франківська область) і пізніших туди візитів сфотографувала в середньому 2000 мешканців. Великоформатні фотографії селян Ліда представила на самостійних виставках в Європі та Америці, спільні „репортажні“ малоформатні фотографії, які зробила разом з чоловіком, були опубліковані в журналах National Geographic та GEO. Її фотографії знаходяться в збірках музеїв (MoMA в Сан-Франциско, International Museum of Film and Photography в будинку Джорджа Істмена в Річмонді, Brooklyn Museum) та Національній бібліотеці в Парижі. Ліда Сухи вивчала фотографію в Йєльському університеті.

В Україні вона зробила й серію фотографій репресованих віруючих. Після повернення в США фотографувала українські громади.

В Криворівні вона працювала з архаїчним фотоапаратом, з яким працюється повільніше, на відміну від швидкого ручного фотоапарату, і який, за її словами, вимагає терпіння і толерантності з боку фотографа і його об'єкту.

Ліда, можливо, здавалася селянам екзотичною, бо вбиралася „по-західному“ – в джинси, спортивну куртку і туристські черевики. Ще дивовижнішим видавалося те, що так „не по-тутешньому“ вбрана особа розмовляла гуцульським діалектом. Останнє настільки заімпонувало селянам, що дозволило Ліді показати їх такими, якими вони насправді є.

У фільмі „Pictograph“ можна знайти кілька коротких „етюдів“. Це був твій намір – зробити кілька серій образів, які були б взаємно переплетені?

Метою було створити портрет села як одного цілого, а не як суміш окремих частин. В цьому проекті я була зачарована винятково сильними та незалежними жінками – вдовою Параскою, Євдосією з прекрасним голосом та художницею Параскою Пліткою-Горицвіт. Фільм зосереджується і на природному ритмі та ритуалах селян впродовж цілого року. Я вивчала культурну антропологію, мене приваблюють етнографічні аспекти традиційного гуцульського життя. Я читала „Тіні забутих предків“ Коцюбинського, і досі пам'ятаю перегляд однойменного фільму Параджанова. Мій батько народився й ріс в Коломиї, влітку бував у Карпатських горах і розказував мені пригоди про гуцульських дітей та власне дитинство. Все це спричинило те, що в мене виникла міфічна ідея на свій спосіб конфронтувати ідеальну уяву про гуцулів з прямою реальністю.

Коли вперше з'явилася думка зробити з фотографій фільм?

Це була Мішова ідея. Він приходив до мене ще під час фотографування і вже тоді „переносив“ образи знимок у фільм. Ми почали робити аудіозаписи розповідей, весільної музики і сфотографували кілька художніх робіт Параски Плітки-Горицвіт.

У фільмі чути оригінальні співи, коментарі та звуки... Як саме проходив монтаж з технічного боку?

Гуцули відомі своїми короткими інтерпретаціями оповідань у ліричному ритмі на типовому гуцульському діалекті, які у фільмі розказує, наприклад, дідо Василь. Ми все записували вживу. Опісля докладно монтували та з'єднували звук з образом.

Ти народилася в сім'ї українських емігрантів, так що з українським менталітетом ти була обізнана. Все ж таки, здивувало тебе щось під час фотографування в Криворівні?

Здивувало тепле ставлення селян. Але також і те, що багато які з буденних традицій та народних ремесел, про які мені розказували батьки, очевидно, зникли внаслідок змін, проведених совєтським режимом. Так само я була здивована відродженням традицій молодою генерацією та їхнім зацікавленням до старих пісень, говірок, ритуалів, народного вбрання тощо. Сюрпризом було й те, що багато молодих людей ходить до церкви.

Хоча більшість фотографій статичні, вони емоційно насичені і поміт-

Спілкувалася Івана Ґрешлик, Прага–Сиракузи–Братислава
Фото: архів Ліди і Міша Сухи

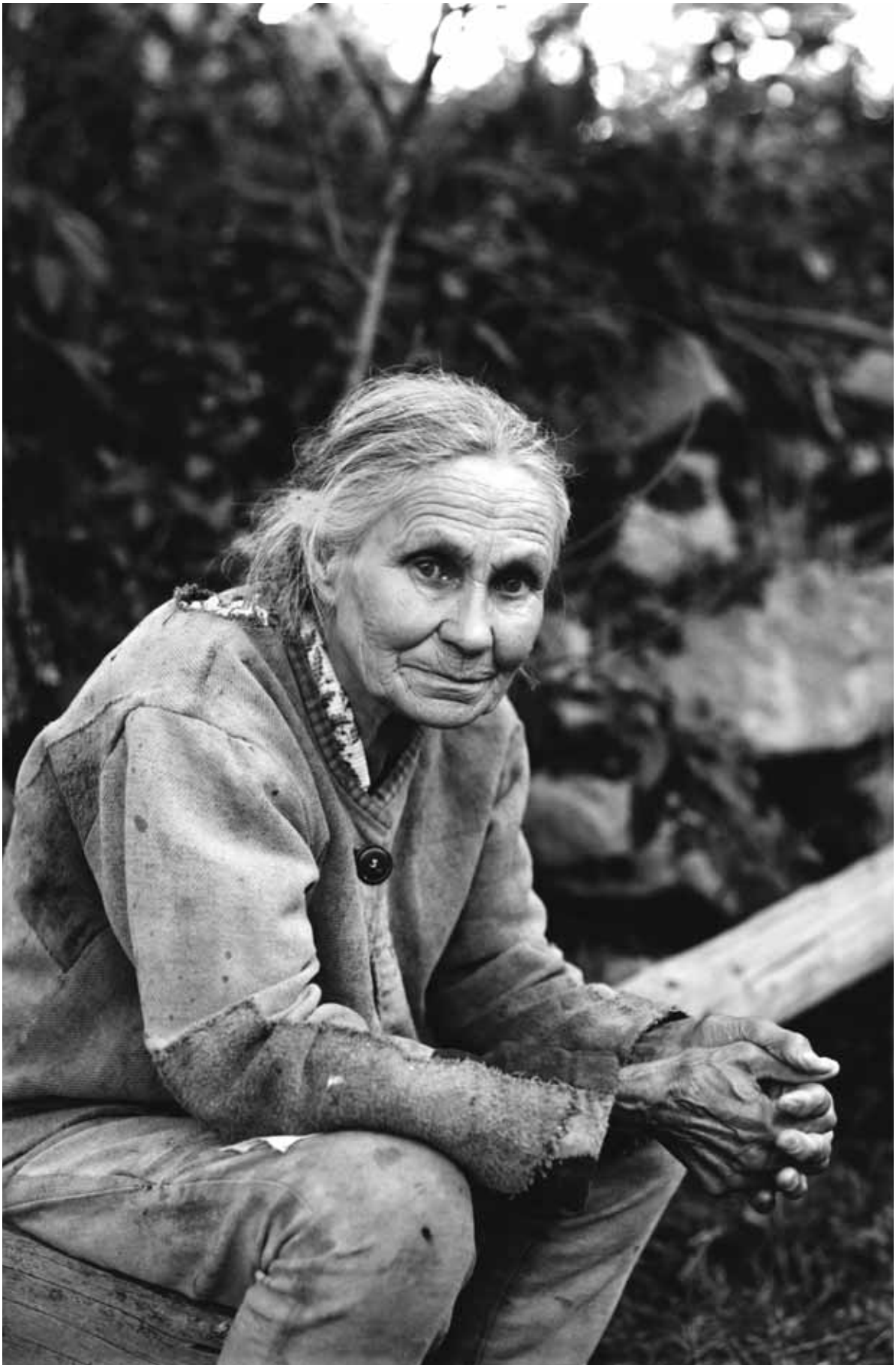

Пані Євдосі, одна із героїнь фільму Pictograph. Фото Ліда Сухи

но, що люди на знимках співпрацювали з фотографом. Якою була ця співпраця?

Фотографію я вважаю інтерактивним процесом, тому неможливо робити знимку без співпраці з об'єктом. Намагаюся керувати процесом якнайменше. Люблю знімати людей, яких зустрічаю несподівано, часто під час різних подій – весілля, похорону або й просто в будній день чи у відпустці. Крім того, фотоапарат формату 20x25см уповільнює процес, я не можу з ним фотографувати головну дію, тому працюю осторонь, що, на мою думку, допомагає створити напруження. Більшість знимок у фільмі зроблені меншим, делікатнішим фотоапаратом з 35-міліметровим експонометром.

Що для тебе найважливіше, коли фотографуєш?

Важливо залучити в цей процес людей, яких фотографую, показати їх без „позлітки", зберегти їхню гідність і виявити їхню природну силу та красу, котра полягає не у маскуванні недоліків, а в тому, щоб представити речі такими, якими вони насправді є.

Чи мешканці Криворівні бачили твої фотографії?

Я намагаюся передати знимки людям, яких фотографую. Потім я бачу, що їх вішають у хатах на особливо почесних місцях. Одного разу я фотографувала хор майже сотні колядників перед церквою. Це було дуже складно, бо я досить сором'язлива людина, а щоб добре розташувати їх, треба було давати багато вказівок. Думала, що зроблю одну-дві фотографії, які повісять десь у громадському місці, але кожен із них хотів мати знимку. Зробити це мені самій було неможливо, тому я взяла негатив у фотостудію найближчого міста і зробила сто копій. Щодо фотографій з Криворівні, я влаштувала показ слайдів у сільському клубі. Прийшло багато людей, після презентації була й дискусія. Фотографії та акція їм сподобалися, але деякі селяни закидали мені, що я недостатньо показала сучасну частину села. І тоді мене захистили інші селяни, які їм на це відповіли: „Не кожен живе так, як ви".

Як люди сприймали факт, що ти знімала їх в інтимні моменти?

Думаю, що вмію оцінити почуття людей і беру до уваги, коли вони не хочуть фотографуватися. Часто трапляється, що вони самі просять зробити їм фотографію, навіть в ситуаціях, коли я думаю, що хочуть залишитися на самоті. Наприклад, коли я вагалася фотографувати в церкві під час служби, до мене підійшла низенька стара пані, взяла за руку і завела досередини церкви, ніби робити тут знимки – це в порядку. Я тоді дуже соромилася...

Над чим працюєш зараз?

Мій останній фотопроект – великий хор у Сиракузах, де є понад 80 жінок, чоловіків та дітей різного віку, раси, сексуальної орієнтації, віровизнання, з тілесними вадами тощо.

Як ти сприймаєш українську діаспору в США?

Українська меншина в США дуже різноманітна. Є тут емігранти, які приїхали в 1910-х та 20-х роках, є тут політичні емігранти з 40-х та 50-х, є тут і ті, що покинули країну під час „ґласності", через переслідування за віросповідання, а є й найновіші емігранти. Пригадую, що в мене була українська репетиторка, архітектор за професією, яка раніше жила в Празі. Звати її Луція Демиденко, дівоче прізвище Драгоманова. Вона вивчала зі мною українську культуру, зокрема архітектуру, трохи літературу. Вміла малювати чудові писанки. Пам'ятаю, як вона розказувала про московське метро, збудоване політичними та іншими в'язнями, що стоїть воно практично на їхніх кістках. Мені цікаво дізнатися більше про українських емігрантів в колишній Чехословаччині. Здається, там дуже цікава та активна група високоосвічених емігрантів. Хотіла б знати про них більше і можливо, фотографувати їх в майбутньому.

Коли Мішо приїхав у США, чи думала ти в майбутньому переселитися в Словаччину?

Ситуація у 80-х була надто складна для того, щоб жити в Словаччині. Я ніколи навіть не думала, що ситуація так радикально зміниться. Правда, якось я запропонувала Мішові жити в Словаччині, але він якраз почав ставати незалежним у США. Гадаю, жити „однією ногою за океаном" дуже важко. Зрештою, все це можна знайти в його фільмах.

Мішо Сухи: „Я не емігрував, я просто закохався"

Фільм „Pictograph" виник через 14 років після того, як були зроблені знимки в Криворівні. Чому це тривало так довго?

Всі мої особисті і наші спільні проекти робляться і родяться довго та важко. Лідка приїхала в Криворівню в 1992 році з 80-річним батьком Зеноном Михайлюком невдовзі після того, як Україна стала незалежною. Це була взагалі її перша поїздка в Україну. Їхала вона туди замість мами Ірини, яка захворіла в останню хвилину перед від'їздом. Роком пізніше в Криворівню я приїхав на Різдво разом із Лідкою. Свята в Криворівні були справді магічними. В село поверталися давні звичаї, зокрема колядування, яке було під час совєтської ери жорстко пригнічуване. Опісля я повернувся до Братислави, де закінчував свій перший фільм про США – „About Dogs and People" („Про собак та людей"). Лідка час від часу приїжджала з Криворівні в Братиславу проявити та роздруковати фотографії. В 2002 році до нас в Сиракузи приїхав чудовий словацький кінофахівець та монтажер Марек Шулік, з яким ми монтували мій фільм „Home Movie – a diary for my American-born son" („Домашнє кіно – щоденник для мого сина, народженого в Америці"). Я йому запропонував переглянути великий архів фотографій з Криворівні, бо мав враження, що з матеріалу можна би було зробити цікавий короткий фільм. В 2002/2003 роках була готова ві-

деоверсія фільму „Pictograph". Після того, як мені допомогло Міністерство культури Словацької Республіки та університет в Сиракузах, ми змогли зробити 35-міліметрову кінокопію, яку завершили в 2006/2007 роках. А чому це тривало так довго? Навіть не знаю, але нічого доброго швидко не робиться.

На нещодавній презентації фільмів „Pictograph" та „Home movie" в Празі ти згадав, що фільми для тебе і Лідки були певним поверненням додому. Як ви у зв'язку з цим сприймали створення фільму?

Для Лідки подорож у Криворівню була поверненням на батьківщину, на якій вона ніколи раніше не була. Правда, про Україну, зокрема про Карпати, вона знала дуже багато ще до виїзду. Щодо мого „повернення додому", мій останній фільм, який я зняв у Чехословаччині, був „Dzhavas Mange Dlugone Dromehad" („Йшов я довгою дорогою"). Знімав я його в ромських селищах на східній Словаччині. Після виїзду в Америку в 1992-му я зробив фільм „About Dogs and People". Це був мій перший фільм про Америку з погляду німої істоти – пса. В 1998 році я купив маленьку відеокамеру і почав знімати ситуації навколо себе. З цього матеріалу ми разом з Мареком Шуліком у 2002 році змонтували фільм „Home movie", який розказує про пошуки та створення домівки за кордоном.

Як ти сприймав людей з Криворівні?

В Криворівні ми жили переважно в сім'ї Василя Потяка – ласкавої, мудрої та розважливої людини з прекрасним почуттям гумору. Багато в чому нас інспірувала Параска Плітка-Горицвіт, яка малювала картини на зворотньому боці совєтських пропагандистських плакатів, писала вірші, створила Гуцульський словник. Назва фільму „Pictograph" – це вільний переклад її художнього альбому „Іконопис", який описує життя в селі. Згадаю і Євдосію Сорочан, яка наперекір тому, що пережила пекло ґулаґів, не втратила відчуття краси та справедливості. У фільмі вона співає тихенько, але, мені здається, її пісня – одна з найсильніших частин фільму. Пісня називається „Зламана лілія", і саме так можна назвати її життєву долю. Коли Лідка її фотографувала, Євдосія бажала сфотографуватися в копії її в'язенського одягу. Всі, кого я згадав, були яскраві, сильні та скромні люди.

Темою батьківщини ти займався вже в попередньому фільмі „Home trilogy". Як на тебе, чому багато режисерів частіше і „легше" знімає про місце, де народилися, ніж про регіон, куди переселилися?

Не знаю, чи це насправді так. Для мене створення фільмів виходить з внутрішньої потреби „справитися" з конкретними життєвими почуттями, ситуаціями, дилемою. Зрештою, створення фільмів, фотографій – це є певні пошуки, дуже часто пошуки власного „я" по відношенню до інших, передовсім, але й до самого себе також.

Як ви познайомилися з Лідкою?

Ми зутрілися на семінарі документальної творчості в професора М.Слівки на ВШММ (Вища школа музичних мистецтв) у Братиславі 1986 року. Лідка приїхала в Словаччину як стажистка в рамках програми IREX. Разом ми фотографували в ромських селищах на східній Словаччині.

Коли ти у 1988 році емігрував, чи розраховував, що це буде „назавжди", чи планував у майбутньому переїхати в Словаччину разом із Лідкою?

Я не емігрував. Я просто закохався в Лідку, поїхав за нею в Америку, одружився, і ми разом вже 20 років. Хоча після того, як в мене закінчилася виїзна віза до США (мало хто ще пам'ятає ці деградуючі комуністичні документи), я в тодішній Чехословаччині став персоною нон-грата, але ненадовго. Для мене завжди було дуже важливим, щоб я мав можливість повернутися назад у Словаччину.

МІШО СУХИ – фотограф, документаліст, завідувач відділу кіно Сиракузького університету в США. Випускник кафедри документальної творчості (Вища школа музичних мистецтв) у Братиславі. Фотографував у циганських селищах Східної Словаччини, зняв короткі документальні фільми, в яких до „звичайних" кінокадрів додає фотознімки, власноруч підписані примітками тощо. Більшість із його творів присвячена темі батьківщини: сумує, але не плаче, жартує, але не насміхається.

В 1988 році Мішо Сухи виїхав до Америки, аби там розпочати життя з Лідою Михайлюк, з якою познайомився у Словаччині. Між тим, поки вони переселялися з місця на місце й шукали власну домівку, його фільм „Dzhavas Mange Dlugone Dromehad" („Йшов я довгою дорогою") здобував успіх на європейських кінофестивалях, що, властиво, заборонило йому на певний час повернення в тодішню Чехословаччину. В 1997 році він видав книгу фотографій „Коли я був і не був вдома", яка містить знімки-спогади зі Словаччини та Америки. Виставляв фотографії у Словаччині, Англії, Франції, Польщі, Німеччині, США. Наразі останній кінофільм „Pictograph" він зняв разом з дружиною Лідою. За допомогою цього фільму вони в черговий раз повертаються „додому".

Вроцлав
місто колажного постмодернізму

Місто Вроцлав – столиця нижньої Сілезії і четверте за розміром місто у Польщі. Якщо заглянути в путівники, то можна дізнатися про 117 мостів, площу Ринок та оригінальну готику. Ці елементи, безумовно, структурують місто, однак вони складають тільки задній план. Цілісна архітектоніка Вроцлава багатошарова, як старий білборд. Про неї не напишуть путівники, але саме вона найцікавіша.

Вроцлав часто називають багатонаціональним перехрестям культур. Таким терміном охрещують всі прикордонні землі, що міняли своїх господарів. Так обзивають Ельзас і Лотарингію, Нижню і Верхню Сілезії та Закарпаття. Це свого роду евфемізм, який має бути абсолютно нейтральним і загально прийнятним для всіх сторін. На практиці таке окреслення може означати дві речі: політкоректний абсурд або постмодернізм. У випадку Закарпаття – це скоріше перший варіант, у випадку майже монолітного Вроцлава я схильний вбачати другий. Хоч дуже часто ролі міняються.

Отже, Вроцлав постмодерний. Можливо, ця властивість спричинена фактом, що теперішня культура Вроцлава формувалася після Другої світової війни, а отже, у часи розквіту постмодернізму. Однак, тут аж ніяк не йдеться про філософський антилогоцентризм. Вроцлав – це радше колажні витівки і формалістичні приколи.

Якщо подивитися з історичної точки зору, то колажність трьох культур – не рідкість для Європи. У Старому Світі культури перемішувалися століттями, загладжуючи свої гострі краї. І німецько-польсько-чеська історія Вроцлава аж ніяк не унікальна. Сіль в іншому. Перед Другою світовою Вроцлав, а тоді ще Бреслау, був шостим за розміром центром німецької імперії. З цим містом пов'язана творчість Макса Берґа та Альцгеймера (саме того, що ви подумали). У Бреславському університеті працювали 8 нобелівських лауреатів. І коли місто мало стільки ж населення, як і зараз, розпочалася війна, після якої напівзруйнований Бреслау був повністю вилюднений для поляків. Тобто, разом із виселенням бреслав'ян, творців міста евклідівського естетизму, створилося чудове тло для постмодерного колажу: треба було тільки підібрати контрастні елементи і повклеювати їх у місця, розчищені війною.

Комуністичні раціоналізатори так і зробили, переселивши сюди тих, що жили більш ніж 600 кілометрів на схід (за мірками Центральної Європи – це довжина однієї країни) і вже встигли добряче посхіднослов'янитись. Бреслау, котрий знову став Вроцлавом, заселявся львов'яками, станіславувцями, віленцями та іншими найсхіднішими поляками. Потім додалась акція „Вісла" зі своїми бескидськими вроцлав'янами у крисанях та вишиванках. А сьогодні, щоб завершити східнослов'янську картину, додається всюдисущий заробітчанський компонент.

Усе населення Вроцлава за своєю свіжістю нагадує маркесівське Мокондо; його можна поділити всього на три генерації. Перше покоління, тобто переселенці, які пам'ятають, що вони жили на Волиню або Подолю, відразу можна впізнати по твердому Л, характерному найсхіднішим польським говорам. Їхні діти, перші уродженці Вроцлава, страшно соромилися свого походження і робили все можливе, щоб говорити чистою літературною мовою. Вони першими почали обживання міста за п'ятирічними планами Польської Народної Республіки. Їхні діти, внуки переселенців – це мої однолітки. В їхніх головах не Вроцлав і вже навіть не Львів, вони мріють поїхати кудись, де добре платять. Три покоління, три різні сприйняття міста.

Якщо перше покоління народилося деінде, тільки не тут і до останніх днів почувається чужим у Вроцлаві, то друге покоління, попри свідоме напучування батьків, мимоволі стало вроцлавським. Місце народження та, особливо, дитинства відіграло визнач-

ну роль у затиранні шрамів колективної пам'яті. І вже внуки переселенців, за всіма міграційними законами, створили однорідну місцеву культуру, для якої слово Львув або Камєнєц асоціюються тільки з нудними балачками їхніх дідусів і бабусь. Це покоління, замість ностальгійних екскурсій заходом України, вибирає англійське гастарбайтерство.

Слов'янська господарність, а також віра в те, що Львів знову стане польським, сильно загальмувала обживання міста. Вроцлав'яни довгий час почували себе, як у великому готелі, в якому і так всі живуть тимчасово. Все змінила повінь 1997 р., яка у місті з 5 ріками може мати серйозні наслідки. У боротьбі зі стихією у міщан появилося відчуття дому і вони потрохи почали заліплювати ще воєнні дірки від куль на фасадах своїх домів.

З архітектурно-естетичного боку до війни бюргерський Бреслау був розпланований майже на стріт і авеню. Ширина вулиць затінювалась висотою стін. Все було прокреслено за чіткими німецькими планами. Після війни Бреслау, сильно, але не подрезденськи, понищений, попадається в руки слов'янам, і більше того, комуністам. Це був початок активної постмодернізації.

На місці зруйнованих будинків, викладених пруським муром, почали будувати хрущовки. Замість одного з найстарших районів робиться площа. Часто можна побачити, як між двома чотириповерховими німецькими будинками увіпхали восьмиповерхову хрущовку, причому за висотою всі три будівлі майже однакові.

Спробую перерахувати кілька елементів вроцлавського колажу: двоповерховий вокзал, що за легендою має сім поверхів у землю; бібліотека імені Оссолінських, перевезена зі Львова; готичний Остров Тумскі з готичною катедрою та папською резиденцією; Панорама Рацлавіцької битви, перевезена зі Львова; вилизана площа Ринок з готичною ратушею; площа Новий Тарґ, оточена п'ятиповерховими хрущовками, за 300 метрів від площі Ринок; відполірована велика бруківка місцями вкрита асфальтом; район Біскупін, німецьке передмістя, збудоване у першій половині XX ст.; Кжики, спальний район з бетону 70–80 рр.; торговий центр „Ренома" з 1912 р. і глобальні „Теско", „Ошон", „Ікеа" з кінця XX ст.; польські вроцлав'яни; ностальгійні німецькі туристи; зневірені українські заробітчани.

Квінтесенцією постмодерного колажу вважаю греко-католицький храм св. Вінсента. Його заснували чеські францисканці у далекому 1226 р. Тоді це була церква св. Якова у романському стилі. У ній поховали князя Генріха Побожного, що загинув під теперішньою Ліґницею, зупинивши трагічну для України татаро-монгольську навалу. У цій же церкві 1339 р. польський єпископ Нанкер прокляв чеського короля Яна Люксембурзького. У XV столітті церкву перебудували у готичному стилі. Вона набула теперішніх розмірів – довжину 77,5 м і висоту 33 м. У XVII ст. церква, тоді вже св. Вінсента, отримує барочні стелли. Під час Другої світової війни 75% будівлі було знищено. І вже у 1997-ому Іван-Павло II передає церкву Вроцлавсько-Ґданській греко-католицькій єпархії, яка прикрашає її модерними іконами Новосельського і будує іконостас. Сьогодення церкви більш ніж колажне: височенний готичний храм та символи візантійської спадщини: ікони, іконостас, хоровий спів на Літургії... Генріх Побожний і українські греко-католики.

Через те, що нові вроцлав'яни досить пізно почали почувати себе вдома, колаж Вроцлава, вирізаний грубими ножицями двадцятого століття, здебільшого зберіг свої контрастні обриси і до сьогодні. Йдучи вулицями, не приховую, гарного міста, я бачу, як ці численні шари, накладені один на одний, утворюють постмодерну мозаїку Вроцлава 2008 року. Звичайно ж, пройде кілька років і шари повністю перемішаються, утворюючи моноліт вроцлавської культури, яка стане (якщо вже не стала) окремою одиницею у колажних іграх XXI століття.

Справедливий між католицькими священниками

В листопаді 2001 року в базиліці св. Петра в Римі папа Іван-Павло II урочисто проголосив його блаженним за вірність греко-католицькій церкві, за його мученицьку смерть. У січні 2008 року спеціальна комісія меморіалу Яд ва-Шем в Ізраїлі присвоїла йому звання „Справедливий між народами" за порятунок трьох десятків словацьких євреїв під час Другої світової війни. Звання „Справедливий між народами" держава Ізраїль почала присвоювати не-євреям у 1963 році. Серед майже 22 тисяч рятівників він — перший католицький єпископ.

Звісно, ці дві події можна вважати випадковим збігом обставин, а можна їх трактувати як закономірність. Оцінено, хоч і посмертно, інтегральну особистість, в якій переконання і слово не розминалися з ділом. Мова йде про єпископа Пряшівської греко-католицької єпархії Павла Ґойдича, ЧСВВ (1888–1960). Нині можна твердити, що він був найвидатнішою постаттю серед русинів Чехословаччини в першій половині XX ст. Владика Павло дбав не тільки про релігійні потреби своїх віруючих, а й про національно-культурний розвиток русько-української меншини у першій (домюнхенській) Чехословацькій республіці, за часів Словацької республіки (1939–1945), що існувала з ласки Гітлера та у відновленій ЧСР, комуністичний режим якої засудив його 1951 року на довічне ув'язнення.

Єпархія не базар

Серед русинів-українців Чехословаччини він мав незаперечний авторитет не лише як єпископ, а також як невтомний організатор руського шкільництва, бо глибоко розумів потребу виховати національно свідому руську (українську) інтелігенцію, котра була б здатна віддано служити своєму народу. Власне, затяжну боротьбу вів владика Павло саме за руське єпархіальне шкільництво. Словацькі шкільні власті видали 1930 року розпорядження, щоб у всіх школах Словаччини навчання провадилося словацькою мовою. Це стосувалося навіть руських церковних шкіл, що їх на власні кошти утримувала Пряшівська греко-католицька єпархія. Парадокс у тому, що словацькі урядовці ґрунтували своє розпорядження на сумнозвісному законі угорського політика Аппонія з 1907 року, мета якого була систематична – навіть за допомогою примусу – мадяризація слов'ян Угорщини. Потерпали від цього закону до розвалу Австро-Угорщини й самі словаки. Згодом вони не посоромилися застосувати його до української (руської) меншини у Словаччині.

Пік боротьби єпископа Ґойдича за руські школи припав на 1940 рік, коли в суспільстві дедалі сильніше почали проявлятися шовіністичні й расові прикмети політики Словацької (клеро-фашистської) держави. Запопадливу ініціативу, звісно, не без підтримки найвищих державних чинів Словаччини, почав проявляти шаришсько-земплінський жупан Шт. Гашшік, який представив „оригінальний" спосіб вирішення русинського питання в Східній Словаччині – аналогічний до „вирішення" проблеми корінних жителів США – індіанців, котрих свого часу було загнано в резервації. Саме така візія захопила жупана, коли він запропонував зосередити всю русинську меншину в двох округах – Меджилаборецькому та Свидницькому, якого Гашшік планував для цієї мети спеціально створити. З Пряшева до міст Меджилабірці та Свидник мав бути перенесений осідок греко-католицького єпископства зі всіма установами та руські середні школи. Жупан Гашшік обґрунтовував це, крім іншого, „захистом студентів руських середніх шкіл у Пряшеві від ексцентричності цього міста". Реагуючи на такі прояви шовінізму, Ґойдич в листі до міністра шкільництва Словаччини написав, що релігійні, культурні та соціальні інституції греко-католицької єпархії не є базаром, який можна будь-коли і будь-куди переносити. Зрештою, єпархіальні інституції утворено й утримувано власними засобами, тому, продовжував Ґойдич, „не розумію, яким правом хоче держава обмежувати те, чого не збудувала і не утримує!" А щодо „ексцентричності" міста, владика зауважив, що йому не відомо, щоб Пряшів був „такою Содомою і Гоморою", від якої студентів потрібно

захищати переселенням і просив пояснити „чому ця, нібито пряшівська Содома і Гомора так згубно діє лише на студентів руських середніх шкіл?" Про свою діяльність на ниві культурно-національного життя русько-української меншини єпископ Павло Ґойдич висловився так: „Я взяв на себе цей обов'язок тільки тому, бо нема нікого, хто б цим зайнявся. Інші національності мають своїх міністрів, свою політичну партію, своїх послів, одна тільки частина моїх вірних не має нікого, хто захищав би їхні національні права. Коли мої вірні звертаються до мене з довір'ям, я не можу відкинути їхнє прохання, хоча внаслідок того я маю багато неприємностей і велику шкоду".

Ідеологічна епідемія Церкви

Повернімося, однак, до теми порятунку євреїв. У січні 1939 року єпископ оприлюднює послання до духовенства своєї єпархії, в якому інформує про ідеологію, котра суперечить вченню Церкви про любов до ближнього. Звертаючи увагу на зростаючі прояви „націоналізму, шовінізму і расизму", владика Павло попереджає священиків „аби берегли себе від цієї небезпечної епідемії і не наважилися вступати на службу до згаданого блуду". Це послання є дуже важливим документом ще й тому, що П. Ґойдич, остерігаючи в ньому перед епідемією нацизму, так би мовити, випередив навіть Ватикан. Як відомо, папа Пій XI, після оприлюднення 1937 року енцикліки „Mit brennender Sorge" („Із глибоким занепокоєнням"), яка розлютила нацистів, дав доручення підготувати нову енцикліку, в якій мало бути осуджено расизм, антисемітизм і переслідування євреїв у Німеччині. Підготовку документа начебто було завершено, проте у лютому 1939 року, місяць після появи послання єпископа Ґойдича – папа помер, так і не встигнувши схвалити текст нової енцикліки.

Варто нагадати ще один важливий крок владики Павла, котрий свідчить про його ставлення до переслідувань євреїв у Словацькій республіці, на чолі якої стояв католицький священик – президент Йозеф Тісо. У травні 1942 року Ґойдич написав листа до головного дипломатичного представника Ватикану у Братиславі, в якому гостро осудив депортації словацьких євреїв та звернув увагу на жорстокість, якої допускаються члени напіввійськової терористичної організації „Глінкова ґарда" у стосунку до беззахисних євреїв. Єпископ Ґойдич просить Ватикан змусити президента Словацької республіки Тіса, як католицького священика, зупинити звірства, чинені над євреями, а „якщо це неможливо, то хай Свята Столиця закличе пана президента відмовитися від займаної посади", щоб ці нелюдські практики не ганьбили всю Католицьку церкву. У Ватикані, схоже, панувала розгубленість щодо поведінки Тіса та інших словацьких державних високопосадовців. Була дана вказівка ватиканському дипломату в Братиславі Дж. Бурціо протестувати проти депортації євреїв у президента Тіса. Рекомендуючи цей крок, заступник держсекретаря Ватикану Д.Тардіні висловив і свій сумнів: „Не знаю, чи демарш зможе зупинити... блазнів. Блазнів є двоє: (глава уряду) Тука, котрий діє і Тісо... священик, котрий залишає його діяти".

500 марок за вивезеного єврея

Єпископ Ґойдич достеменно знав, що у Словаччині повним ходом йшла „аризація", тобто експропріація майна євреїв, а також транспорти місцевого єврейського населення до концтаборів на території окупованої Польщі, що розпочалися в березні 1942 року. Протягом семи місяців того самого року заслано на смерть понад 57 тисяч словацьких євреїв.

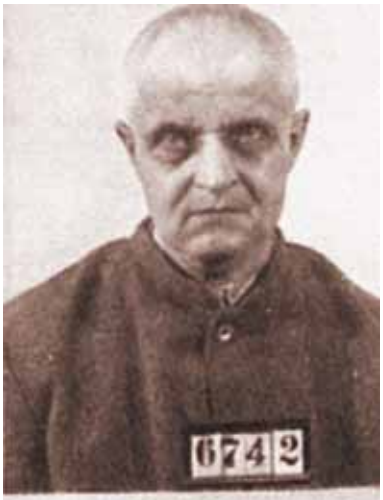

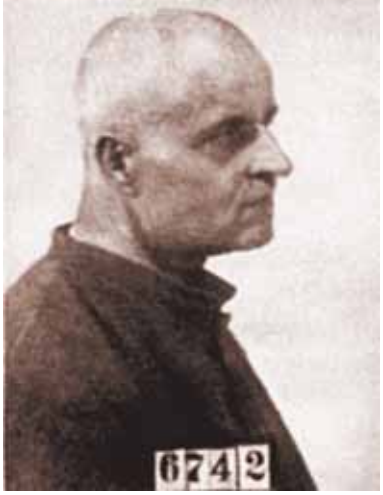

Щоб видобути з в'язня потрібні зізнання для заздалегідь готованого процесу-спектаклю, органи репресії застосували до своєї жертви фізичні й психічні тортури. Будичи в Ілавській тюрмі вислав Гойдич лист до президента ЧСР А. Запотоцького, в якому пише: „Мій душевний стан був таким безнадійним, що я був у стані підписати і свій вирок смерті".

Словацька сторона за кожного вивезеного єврея платила III Рейху 500 німецьких марок. Усього з Словаччини під час війни в нацистські табори смерті відтранспортовано майже 70 тисяч євреїв, лише на кілька тисяч менше ніж з окупованої нацистами Франції.

Зовсім недавно, у 2006 році в архівах словацького Інституту народної пам'яті в Братиславі дослідник А.Капута виявив власноруч написаний лист єпископа Ґойдича з Ілавської тюрми до Канцелярії президента ЧСР А.Запотоцького від 18 травня 1956 року, в якому в'язень № 1273 просив відновити його процес із січня 1951 року, на якому його було засуджено на довічне ув'язнення, інкримінуючи йому „зраду батьківщини". Ця „зрада" єпископа Ґойдича мала полягати у „шпигунстві" на користь Ватикану, підтримці „бандерівців" та „колабораціонізмі" з німецькими окупаційними властями Словаччини. Автор листа спростував усі звинувачення і пояснив, якими методами під час восьмимісячного слідства видобуто з нього фальшиві зізнання. Після затримання органами безпеки 28 квітня 1950 року в Пряшеві за категоричну відмову єпископа Ґойдича перейти у православ'я, його було перевезено до в'язниці у Валдіце-Картузи в Чехії, а згодом переміщено у горезвісну празьку тюрму Рузинь. Щоб видобути з в'язня потрібні зізнання для заздалегідь готованого процесу-спектаклю, органи репресії застосували до своєї жертви фізичні й психічні тортури. Про ці методи слідства, нині вже добре відомі з документальних публікацій, в згаданому листі докладно розповідає сам Ґойдич і, наче підсумовуючи, пише: „Мій душевний стан був таким безнадійним, що я був у стані підписати і свій вирок смерті". Далі в листі до президента ЧСР єпископ Ґойдич серед іншого заявляє: „Євреї під час німецької окупації масово приходили до мене не лише з Пряшева, а й з інших міст... я ні одному (з них) не відмовив у допомозі; їхніх дітей я примістив у наших єпархіальних установах, їхні гроші та цінні золоті речі всіляко переховував, щоб зберегти їх від конфіскації". Автор листа подає прізвища кількох єврейських сімей з різних міст Словаччини, котрі могли б підтвердити його слова.

Отже, у 2006 році розпочався пошук свідків-євреїв. Виявилося, що владика Павло особисто врятував життя принаймні 27 євреям, видаючи їм свідоцтво про хрещення і переховуючи їх у греко-католицьких монастирях. Історик о. П.Бозра пише, що політична поліція Словаччини повідомила в серпні 1942 року про зустріч владики з євреями у Михалівцях. Він з ними цілувався і це начебто викликало невдоволення серед очевидців-християн. В драматичній ситуації опинився єврейський підприємець із м. Попрад Павло Лукач-Шпітцер. Він зустрівся з владикою Павлом на одній з вулиць Пряшева саме в момент, коли члени „Глінкової ґарди" виловлювали євреїв. Єпископ Ґойдич обняв свого співрозмовника і таким чином захистив його перед затриманням.

Крім цього він заохочував своїх священиків, щоб вони, в межах своїх можливостей, допомагали євреям. Таким чином, наприклад, парох у селі Ольшавиця о. М. Машлей, послухавшись Ґойдича, врятував життя 54 єврейським сім'ям, переховуючи їх серед своїх вірників-селян.

6742 або 681

17 липня 1960 року єпископ-мученик помер у Леопольдівській тюрмі на 72-у році життя. Помер, як він того собі бажав, у день свого народження. „Болить мене те, що мої віруючі змушені терпіти за свою віру", повторював владика Павло перед смертю. Його могилу на тюремному цвинтарі означено номером 681. Як нацисти перетворювали людей в концтаборах на номери, так само чинили й комуністи у своїх тюрмах з небажаними для них особами.

„Те, що я вважав за найкращий вчинок любові до ближнього, мені було зараховано як найгірший злочин – зраду батьківщини", – писав у 1956 році в листі до президента ЧСР „Справедливий між народами".

Реабілітовано єпископа Павла Ґойдича, ЧСВВ щойно 1990 року.

Мішанина чи рідна мова?

Лютувала буря і в мовних полеміках. Іван Панькевич був мішенню атак русофільських правих майже впродовж двох десятиліть відтоді, як спричинився до заміни попередньої граматики, складеної А.Волошиним ще у 1901 році, яка поєднувала русинські елементи з російськими. Панькевич обрав верховинський діалект, що був наближений до галицького варіанту української мови: його „Граматика руської мови" виконувала урядове завдання: використати „місцеву мову" зі збереженням її орфографії, що творила частину русинської ідентичності. Граматика була схвалена на конгресі вчителів у березні 1923 року, однак з боку російського крила на Панькевича впала лавина звинувачень у тому, що він намагається створити штучну русинську ідентичність. Нічого більш далекого від правди годі було знайти; як переконаний українець, Панькевич вірив, що одного дня українська ідея переможе і в Підкарпатській області, для чого він, за допомогою свого підручника, що поєднував українську мову та місцеві діалекти, будував тимчасовий місток. Російська Спілка Духновича відразу ж відповіла виданням власної граматики російською мовою. Учительські конгреси пізніше неодноразово відмовлялись від варіанту Панькевича на користь підручника Волошина для шкіл нижчих ступенів і граматики Сабова для шкіл вищого ступеня, тому владні снаги в краї стикались з постійними перешкодами.

Численні голоси попереджали чеських чиновників не втручатися до тамтешніх мовних суперечок, однак не могли переконати прихильників протилежних таборів. З відступом часу можна судити, що чеський ангажемент у мовних тертях країни, яка знаходилась тільки-но на початках свого національного самоусвідомлення, допомагав поглиблювати прірву між управителями та керованими, через яку у майбутньому, за влади всезагальної нетолерантності, вже було неможливо збудувати мости. Спроба скористатися антагоністичними силами в державних інтересах зайшла у глухий кут.

Згідно з пасхальним номером видання „Tribuna" у 1923 році, чеська всебічність не повинна була заходити настільки далеко, щоб не признати географічний факт національної та мовної приналежності підкарпатських русинів до малорусів. Спілка Духновича, на думку противників всеруської ідеї, „виросла не з потреби, а з політичної ревності". Великоруський рух нібито спирався на уявні передумови всеруської мови і перед „чеською та неусвідомленою русинською громадськістю маніпулює термінами ‚руський' (тобто русин) і ‚русский' (тобто великоруський) аж до непристойності". Причиною цього мали бути монархістські інтереси російської еміграції та консервативність інтелігенції, яка чинила спротив словесній культивації місцевої мови. Коли було вже необхідно змінити мадярську мову на іншу, вона радше воліла прийняти мову великої культури російської аніж мову меншої і молодшої культури української. За винятком Євменія Сабова, всі члени Спілки Духновича, на думку автора, були „дилетантами".

Каїни малоруського народу

Ще в 1930 році тижневик „Podkarpatská Rus", який видавала чехословацька національна демократія в Ужгороді, висловлювався про видану державою граматику таким чином: „З погляду російської мови, її історії та сучасної вимови, виглядає новий правопис Панькевича вражаючою какографією. Такою він виглядає і з погляду всіх численних відтінків південно-карпатської народної мови. Новий правопис Панькевича не відповідає ані історичним принципам, ані звуковому відтворенню живої народної вимови. Навпаки, новий правопис Панькевича (...) є настільки ускладнений та заплутаний, що і сам автор нездатний (...) дотримуватися нових правил, які сам видумав. Можемо собі уявити, в якій ситуації опиниться учень, беззахисна жертва подібних недбалих експериментів".

„Tribuna" була, безперечно, в авангарді друкованих видань, які вбачали вихід в українському спрямуванні Підкарпатської Русі. Про це свідчить і те, що до неї звернувся і сам Волошин, коли відчував потребу реагувати на статті у виданнях „Lidové noviny" та „České slovo"; таким чином він, парадоксально, став проти численних прихильників його граматики з причини їхньої упередженості проти українців. На згадку про „відкраювання народності русинської (української)" в газеті „Lidové noviny" відповів: „Констатую передусім, що вчителі на Підкарпатській Русі ніде не висловились за великоруську мову. Також конгрес, що відбувся 6–7.6.(1923) в Берегові, не вимагав уведення великоруської мови; вчительський з'їзд неодноразово постановив, що наполягає на моїй граматиці". Чехи були в справі русифікації „більш ревні аніж росіяни" (дослівно „Каїни малоруського народу"). Волошин, один із піонерів української орієнтації, був вимушений спершу відбивати русофільські претензії на свою працю (зрештою, сам признавав, що не володів російською мовою настільки добре, щоб міг за неї ратувати в граматичних дискусіях). Як можливо, запитували його противники, що Волошин визнавав у своїй граматиці використання давнішої етимології, яку характеризували великоруські та церковнослов'янські форми, коли наступне (не схвалене міністерством) видання було повне цитат українських письменників та поетів, і де думки Духновича були перекладені на мову Волошина? „Так, колись п. Волошину була дуже мила етимологія руська, до того часу, аніж не прийшли емігранти з Галичини, як-от Панькевич, Бірчак тощо, аніж влада празька не почала протегувати український сепаратизм, без огляду на народ Підкарпатської Русі". Для протилежного табору Августин Волошин став синонімом зрадника. Неправда, заперечував він ще роки по тому, що колись проповідував „мішанину", але завжди був він заступником рідної мови свого народу, тобто його малоруської мови.

Хто об'їздить Підкарпатську Русь, твердив у тому ж номері невідомий місцевий чеський учитель, не почує великоруської мови. Підкарпатські русини живуть у горах, а гірська місцевість завжди затримує темп мовних процесів (свій вплив тут відіграла і політика, оскільки угорці не дозволяли русинській мові розвиватися). Всі численні аргументи на підтримку „мало руськості" підкарпатського етносу трималися на вірі їхніх носіїв у те, що протягом природного розвитку російська мова не витримає конкуренції з українською.

Олександр Пасхавер:

„Великому капіталу невигідно втратити такий об'єкт, як незалежна країна"

Олександр Пасхавер, президент Центру економічного розвитку. В різний час був радником президента, прем'єр-міністра, віце-прем'єр-міністра, міністра економіки, голови Фонду державного майна України.

Ваша оцінка економічної ситуації в Україні на сьогоднішній день.

Я би сказав, що завдяки масовій приватизації, проведеній в Україні у 1992–1998 рр., тепер в умовах політичної кризи економіка реагує досить толерантно. Вона не така залежна. Я можу лише уявити, яким чином реагувала би економіка, якби не було приватизації. Я би також сказав, що приватизація в Україні як економічний процес була дуже успішною, а як соціальний (тобто, за своїми соціальними наслідками), на жаль, не була сприйнята населенням. Народ проти приватизації, люди погано оцінюють її результати. Причому, що парадоксально, з роками негативне ставлення зростає.

Так, але це, схоже, негативна реакція на великий капітал.

Власне в цьому специфіка України і Росії. У Польщі, наприклад, негативна оцінка полягала в тому, що приватизацією скористалася колишня номенклатура.

Серед нових капіталістів, без сумніву, номенклатура розбагатіла, однак вона не стала найважливішою дієвою особою у новому капіталізмі. А якщо ми поглянемо на наших великих власників, вони не з номенклатури. Вони зовсім нові люди. Ким був Віктор Пінчук при радянській владі? Старшим науковим співробітником. А Рінат Ахметов? Охоронцем у кримінального авторитета.

В одному з інтерв'ю ви сказали, що наші олігархи гарантують стабільність української держави. Що ви мали на увазі?

Не стабільність, а незалежність. Я повинен розділити моральні оцінки та економічні. Один з представників Світового банку якось сказав мені, що Україна – це єдина постсоціалістична країна, яка має власний великий капітал як соціальне явище. Звичайно, в будь-якій країні є великий національний капіталіст, але у нас він свій, він визначає політику великого капіталу. Він має свої інтереси, має частину національного багатства. Я особисто оцінюю це як позитивне явище. Чому? Бо, на мою думку, якщо ви маєте власний великий капітал, ви є суб'єктом міжнародного розподілу праці та економічної міжнародної спільноти. До мільярдерів не можуть ставитись поблажливо. Будь-який мільярдер – це рівноправний учасник міжнародної економічної спільноти. Якщо ви не маєте власних мільярдерів, ви є полем для міжнародного економічного процесу, але не суб'єктом. Це перший аргумент. Другий полягає у тому, що наявність багатьох мільярдерів демократизує політичний процес, оскільки у нас є достатньо грошей, аби діяли різні політичні сили. І якщо в країні існують передумови для демократії і держава готова до наявності різних політичних сил, то наявність великого капіталу складає фінансову основу для такого роду реалізації цієї демократизації. Звичайно, Росія не готова до такої конкуренції політичних сил, – наявність мільярдерів мала. Але якщо Україна готова, то помітні дуже чіткі відмінності між Україною та Росією.

Однак, з іншого боку, за кордоном Україну часто критикують, зокрема за те, що політика перетинається з бізнесом, і часом зовсім не за демократичними принципами.

Як можна критикувати дитину за те, що вона не доросла? Якщо ми розглянемо дії будь-якої країни по формуванню великого капіталу, то в перший період формування великого капіталу влада знаходилася на утриманні, і це було дуже відверто.

Ви навіть колись наводили такий приклад зі США періоду XIX ст. ...

Звичайно, вони зухвало купували владу, і ніхто не приховував цього. Поступово, в міру дозрівання демократії і в міру розуміння великим капіталом своєї соціальної ролі виникають великі правила гри.

Тобто, можна провести паралелі між розвитком капіталізму в Україні сьогодні та капіталізмом XIX ст. західного типу?

Звичайно! Тепер інші умови, але це досить яскраво проявляється. Між іншим, негативне ставлення до великого капіталу теж було характерним навіть для такої ліберальної країни, як США. Я не знаю історії Чехії, Польщі, Словаччини, але думаю, це всюди повинно було бути. Тому критика України з позиції дорослого капіталізму є беззмістовною. Це дитячий період капіталізму з усіма його негативами. І це специфіка, яка відрізняє нас від Польщі та Чехії – це дитячий період державності. Ми без державного досвіду. Мало того, держава для українця – це чужа сила. І тому у нас немає еліти, для якої держава є внутрішньою справою. Не можна судити українську державу як дорослого. Це дитячий суб'єкт. Немає бюрократії, яка була би державною, у якої держава всередині душі. Це дуже велика різниця. Наприклад, чим відрізняється українець від росіянина?

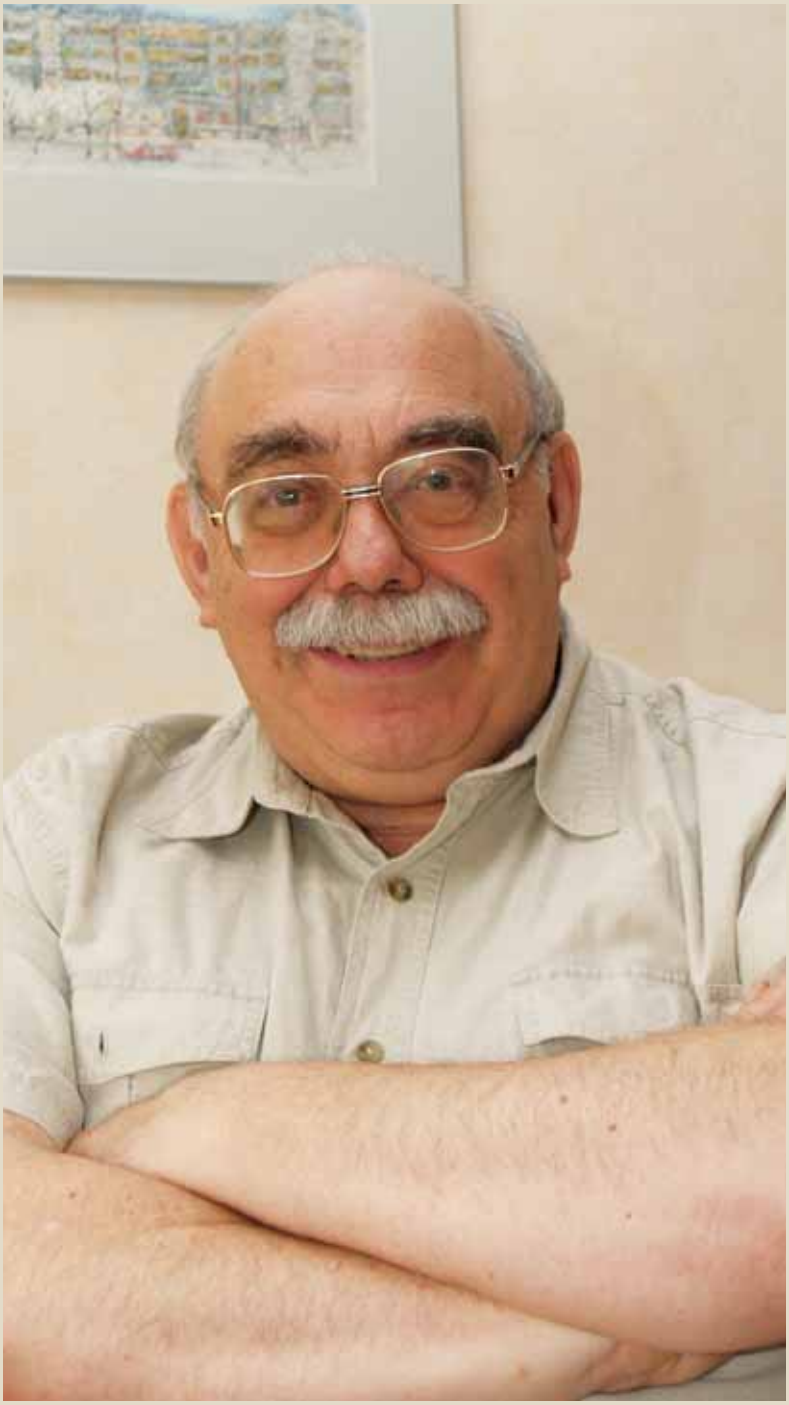

Росіяни – великі державники. Для них є природним, що вони повинні підкорятись державі, її інтересам. Ця звичка увійшла до плоті й крові. Якби ми підійшли до п'яниць на околиці Москви, то почули б суперечку, чи треба віддавати японцям острови, чи не треба. А якщо ми послухаємо тиху розмову двох міністрів українського уряду, вона буде про те, хто яку дачу собі побудував. Просто треба співрозмірити час формування цих інституцій. Але з врахуванням цього часу, мені здається, наявність капіталу забезпечує нам певні гарантії незалежності України, адже великому капіталу невигідно втратити такий об'єкт, як незалежна країна.

Я згідний, але чи великий капітал не заважає конкурентності в самій Україні? Чи не блокує доступ закордонних інвесторів?

Не допускає, так, і ми, звичайно, можемо підозрювати, що існує змова, але великий капітал діє відповідно до своїх інтересів, і було би дивно, якби це було не так. І в рамках цих інтересів можуть бути таємні змови. Зокрема, ми впевнені, що це часто буває з російським капіталом, однак є форми і є результати. Форми, як правило, не найморальніші, а результати такі, що великий капітал не допускав іноземних інвесторів у певні сфери країни. Це добре чи погано? Погано, бо ми повільніше розвивалися. Добре, оскільки тепер, коли наша країна коштує набагато дорожче, великому капіталу треба буде дорожче нам платити. Десять років тому ми нічого не коштували.

Закордонних інвестицій було замало?

Дуже мало. Тепер, я ще раз повторюю свою фразу, ми коштуємо в десятки разів дорожче. Тепер є великий попит на наші підприємства. І в основному інвестиції сьогодні, наприклад, в останні пару років – це купівля банків. Але купівля сучасних банків коштує сотні мільйонів доларів, а десять років тому їх могли купити просто за мільйон доларів. А чим дорожча покупка, тим більші інвестори приходять.

З іншого боку, як можна оцінити інвестиційний клімат України?

Я оцінюю його як дуже поганий.

Чому я запитую: зовсім нещодавно польський тижневик „Wprost" надрукував статтю, присвячену польським інвестиціям в Україні. Судячи зі змісту, у польського бізнесу виникало багато проблем, зокрема, деякі інвестори скаржились на випадки рейдерства...

Я розумію, але рейдерство – це далеко не єдине, не головне. Головне те, що наша бюрократія не навчилася любити державу. Друга риса, яка властива усім українцям, – це неповага до закону. І це також випливає з нашої недержавності. Держава нам чужа, як зовнішнє тіло і як зовнішня сила. Неповага до закону дуже характерна для українців в цілому і, тим більше, для української еліти зокрема. І тому ми маємо проблеми не лише з інвестиційним кліматом, а й, наприклад, з політичним режимом. Ми не можемо створити політичний режим, оскільки це правила – формальні та неформальні, – за якими влада взаємодіє з суспільством. Але у нас немає таких правил, оскільки різні сили не в змозі домовитись про них. Коли був Леонід Кучма, він встановив правила (авторитарні) і він, без сумніву, увійде до історії України як видатний президент. Але коли в силу об'єктивних обставин відбулася Помаранчева революція, неформальні правила були

знищені. Вони були з моральної точки зору не дуже високого класу, але вони були, вони працювали. А формальні правила, закони, абсолютно не були розраховані на те, щоб діяти без неформальних правил. А про нові правила: треба домовитись про нову сукупність формальних та неформальних правил, а у нової еліти (постпомаранчевої) не було такої здатності. Вони не знають, що таке стратегічний компроміс, вони не поважають закон, і вони безперервно порушують будь-який закон, і в цих умовах чого чекати від громадян? І тому рейдерство – це просто симптом загальної хвороби, яку можна назвати нелюбов'ю до законності, закононеслухняність. Оскільки зрозуміло, без законів жити важко, і ми просто наштовхуємося на це все. Але такий період пройде. І ми у власній державі навчимося це робити.

Власне, це складно зрозуміти за кордоном, оскільки усі дивилися на Помаранчеву революцію, на тих, хто стояв на Майдані, і пам'ятають гасла демократії, чесного бізнесу...

Ні, давайте розділимо гасла. Що реально досягнуто? По-перше, чи знаєте ви якусь революцію, яка не викликала розчарування? Такої революції не буває. Тому наша нічим не відрізняється від інших. Друге: досягнуто дуже багато, передусім свободи. Ніхто не може сказати, що вона не досягнута.

Що стосується бізнесу, змінилось небагато. Нова помаранчева влада, як і стара влада – корупційна, але гірше вміє красти. Стара номенклатура була більш професійною в усіх відношеннях. Вони були кращими менеджерами, вони краще управляли, і краще крали. А нинішня влада гірше управляє і гірше краде. Але, так би мовити, спрямованість руху однакова. В цьому сенсі не повинно бути жодних розчарувань. А якщо в державі влада краде, це свідчить не про якість влади, а про якість громадянського суспільства. Тому це розчарування мені незрозуміле. Нічого нового, окрім свободи, ми не отримали. Але свобода – це передумова того, що ми будемо швидше змінюватись. Ось я вам наведу простий приклад. У нас виникли три нові сюжети, пов'язані з тим самим порушенням права. Нова влада також вирішила переслідувати своїх опонентів таким чином, звинувачуючи їх у тому, що вони використовують державні гроші для власних задоволень і літають за державний рахунок. Так було звинувачено міністра попереднього уряду Миколу Рудьковського, потім звинуватили, як би це сказати, дисидента нової влади (сміється) Юрія Луценка, міністра МВС. Їм пред'явили однакові звинувачення. І лише ось два дні тому був завданий удар (я би сказав, удар у відповідь) проти Віктора Балоги. Але хіба це не зразок того, що демократія дає свої плоди?! Я вважаю, що це основа, ми не змінились після Помаранчевої революції, але з'явились методи, які дозволяють нам швидше мінятись у потрібному напрямку. Але люди не стають кращими, стають просто обережнішими у демократичній державі. Наша еліта вчиться обережніше красти і поводитися.

> Держава нам чужа, як зовнішнє тіло і як зовнішня сила. Неповага до закону дуже характерна для українців в цілому і, тим більше, для української еліти зокрема. І тому ми маємо проблеми не лише з інвестиційним кліматом, а й, наприклад, з політичним режимом.

Я бачу, що у вас оптимістичний підхід!

Я би сказав, що історичний, а не оптимістичний. Ми просто молода країна. Ми здаємо іспит, але можемо його не здати. Ми можемо не відбутися як держава. Але я бачу багато факторів того, що ми рухаємося. Ось якщо порівняти процес формування пострадянської держави в Україні та в Росії, ми бачимо, що в Росії держава організована краще, але вона повторює російську імперську матрицю. В Україні держава малодієздатна, оскільки її не було раніше, але вона точно не повторює російської імперської матриці.

А як можна оцінити з сьогоднішньої перспективи ті трансформації, які відбулись з початку 1991 року? Чи можна було обрати інший шлях?

Для мене особисто це дуже важливий процес, оскільки я активно приймав участь у приватизації. Тому осмислення приватизації це в якомусь сенсі осмислення того, чи я жив з користю, чи без користі. Моє розуміння полягає в тому, що реформи, які були проведені, були абсолютно необхідними, а методи, якими їх проводили, форми, стиль, були точно такими, якими є ми самі. Приватизація – це наше дзеркало, і населення дивиться в це дзеркало і впізнає себе з відразою. Воно незадоволене собою в цьому дзеркалі. Воно не любить Леоніда Даниловича Кучму. Чому воно його не любить? Він такий, яким було саме населення: він не ґвалтував, не був тоталітарним диктатором, він не влаштовував масових гонінь, він, по суті, сформував режим, який був адекватний улюбленим рисам населення. Але народ не любить його справедливо тому, що він не був кращим, аніж суспільство. Ми хотіли керівника, який був би кращим, аніж суспільство. Ми хотіли Де Голля або Мойсея, а отримали просто дуже ефективного представника нашого суспільства. І тепер, коли є розчарування Віктором Ющенком, або Юлією Тимошенко, або Віктором Януковичем, це абсолютно ті ж причини. Вони хочуть героїв, а наш народ поки не виділив героїв типу Де Голль, типу Черчілль, типу Рузвельт, – це попереду. Але ми непогано розвиваємось. Я би сказав, що змістовно ми робимо усе вірно, включаючи реформу, про яку ми говорили. Нам потрібна була приватизація.

Ви казали, що масова приватизація відбулась, однак ще залишились неприватизовані великі підприємства.

Приватизація закінчилась у 1998 році. Було продано 100 тисяч об'єктів. Це ж велика країна. І з 2000 року почалося зростання на проданих підприємствах. І воно йде восьмий рік поспіль. Це говорить про економічний ефект приватизації. Не так вже й багато заводів будується, це все старі заводи, які були приватизовані. В Україні десь 80% продукції виготовляють приватизовані підприємства. Це досить хороший рівень для європейської країни, тому не можна сказати, що в нас залишилось багато неприватизованого. У нас просто залишилися монополісти, яких і не планувалося приватизувати. Тому я, наприклад, був прихильником швидкої та дешевої приватизації, формальної значною мірою. А тепер я не прихильник швидкої приватизації, оскільки та швидка масова прива-

тизація вже зіграла свою роль. Вона створила ринкову економіку, і дуже конкурентну.

Підприємства, які залишилися, відіграють дуже важливу роль в безпеці України як незалежної держави. Тому з ними треба бути дуже обережними. Я не вважаю, що їх треба швидко продавати. В масовій приватизації потрібний максимально швидкий і ліберальний продаж. У нинішній приватизації я не прихильник максимально ліберальної приватизації, я не вважаю, що треба продавати за принципом, хто дасть більше, тому продати. Я вважаю, що їх треба продавати системно, з урахуванням інтересів України, з урахуванням того, що в Україні існують геополітичні інтереси. Тому ми повинні мати певні механізми врахування цих інтересів. Треба добряче подумати, що і кому продати.

Наприклад, дуже багато російських публіцистів приводять у своїх статтях просту думку (їх багато, а думка одна): навіщо нам вмішуватись у цей складний політичний процес в Україні? Та не пройде й 10-15 років, як ми просто скупимо всі українські активи і тоді вирішимо всі проблеми. Чи повинні ми враховувати таку можливість? Приватизація, принаймні, повинна включати такі інструменти захисту. А значить, вже не слід продавати за принципом „хто більше дав, той взяв". Я вважаю, що наша країна повинна мати інструменти захисту і контролю. Їх треба приватизовувати з розумом. Коли ми їх продамо, у нашого уряду повинні бути інструменти слідкування за їхньою подальшою долею.

Ми багато говорили про великий капітал, але в багатьох країнах двигуном прогресу є середній та малий бізнес.

А чому ви думаєте, що у нас не так? Ви вважаєте, що у нас одна металургія? І в нас так є.

Мені здається, в Україні є багато бар'єрів, які заважають розвитку малого та середнього бізнесу.

Так, тому що у нас бюрократія стримується політиками. У нас не створено такого політичного режиму, який реалізував би нормальні процедури демократії. Останні передбачають контроль політиків над бюрократами. У нас бюрократ має занадто велику владу і він здійснює її таким чином, що бюрократи беруть бюрократичний податок з усього капіталу. З великого капіталу беруть вищі політики (і у великого капіталу є можливість це оплатити), а у середнього та дрібного часто не буває можливості. І назвіть це корупційним бюрократичним податком. Це дуже заважає розвитку середнього та дрібного капіталу. Однак ситуація на перехресті двох речей. Перше: я щойно висловився, що у нас нерозвинена держава, і тому немає контролю над демократією. І друге: ми корупційна країна. Зворотній бік змальованого, я би сказав, ставлення до корупції як невідворотності. Таким чином, на перехресті нерозвиненої демократії та корупційних традицій створюються великі перешкоди і сприятливий інвестиційний клімат.

Як ви оцінюєте економічну політику цього уряду? Наскільки можна і доцільно порівнювати її (в економічному плані) з першим урядом Тимошенко 2005 року?

Ну звичайно, вона стала більш обережною. Їй треба враховувати більше факторів. Але характер цього видатного політика не змінився. У неї в характері радикалізм; це не її ідеологія, це її характер. Ми можемо порівняти її з Володимиром Путіним, також видатним політиком. У Путіна я би сказав, характер сталінського типу, ну й професія дається взнаки. Він готовий чекати. Він готовий довго готуватися. Він готовий приймати усі можливі інструменти, аби перемогти. Він, звичайно, враховує юридичний бік. Нічого цього не може Юлія Володимирівна. Я би сказав так: вона має талант правильно визначати цілі, але вибір її засобів, як правило, суперечить цим цілям.

Так само можна охарактеризувати повернення вкладів?

Точно так. Насправді це глибока несправедливість. І дійсно, уряд повинен потурбуватися про це. Але засоби, які були обрані, час, який був обраний, абсолютно невдалі.

З боку опонентів часто лунає, що Україна наближається до економічної кризи. Це об'єктивний фактор чи політичний підхід до самої Тимошенко?

Що означає, що наближається криза? Якщо у вас інфляція 30% на рік?!

Справді, в багатьох країнах сказали би, що це вже криза.

Ось, я хочу сказати, все залежить від того, який визначити відсоток. Однак реальне зростання прибутків населення продовжується і триває зростання усіх галузей народного господарства. Але передумови для кризи, без сумніву, існують. У зрілій державі треба прийняти узгоджену політику охолодження економіки. Але хтось повинен взяти це на себе. А наш президент, наприклад, говорить Тимошенко: „Ти повинна зупинити інфляцію". Це він каже першою фразою. А наступна фраза така: „Ти повинна відшкодувати інфляцію всьому населенню". Обидві фрази – несумісні між собою.

Тема:

бінокль націлено

Текст: Андрій Черніков, Київ
Фото: Одеський припортовий завод, УНІАН

Влада вступила у війну сама із собою

Якщо під приватизацією розуміти перехід від державної власності до приватної, в Україні це економічне явище більше схоже на масштабне політичне шоу за участю перших осіб держави, силових структур та керівних органів. Продаж держвласності за своєю природою — процес конфліктний, адже в боротьбі за привабливі активи можуть зійтися інтереси впливових інвесторів. Але особливість приватизації по-українськи полягає в тому, що основна боротьба відбувається не лише між бізнесменами, а й між політиками.

На початку поточного року уряд затвердив список із 28 підприємств, акції яких мали бути виставлені на продаж. Ключовими в ньому були чотири активи: контрольні пакети Одеського припортового заводу (ОПЗ), „Укртелекому", харківського заводу „Турбоатом", а також блок-пакети (25% + 1 акція) шести енергетичних компаній. За оцінками експертів, продаж усіх цих пакетів міг би більше ніж у чотири рази перевищити план по приватизації на 2008 рік (1,5 мільярдів доларів).

Але останньо дії чиновників у питаннях приватизації позбавлені всякої логіки. Українська влада вступила у війну сама із собою, намагаючись водночас і якнайшвидше організувати торги, і не допустити їх. Причому протистоять один одному не влада й опозиція, що піддавалось би бодай якомусь поясненню, а члени правлячої коаліції. За розпродаж виступає уряд на чолі з Юлією Тимошенко. Затія з виплатою компенсацій по вкладах колишнього Ощадбанку СРСР вартістю в 20,4 мільярди доларів змушує прем'єра займати активну позицію в питанні приватизації. Протистоїть Кабміну Секретаріат Президента на чолі з самим Віктором Ющенком. У цьому шоу брали участь і інші дійові особи: відразу два голови Фонду держмайна – Валентина Семенюк-Самсоненко та Андрій Портнов.

Приватизаційна війна почалася на початку лютого, коли уряд усунув голову ФДМ Валентину Семенюк та її заступників від виконання обов'язків. Наступного дня Президент відновив її на посаді. Далі дії обох сторін нагадували партію в бридж.

Основним каменем спотикання став ОПЗ. Після затвердження урядом умов проведення конкурсу з продажу акцій підприємства, ФДМ оголосив конкурс, виставивши на продаж 99,52%. Торги повинні були відбутися на початку травня і обіцяли бути веселими – прийняти участь в них виявили бажання 24 компанії. Але в середині квітня глава країни своїм указом скасовує рішення Кабміну, і ФДМ продаж зупиняє. Президент мотивував рішення тим, що до прийняття державної програми приватизації, яка б передбачала розподіл грошей, продавати завод рано.

Тоді прем'єр взялася до рішучіших дій. Через десять днів з'являється постанова адміністративного суду міста Києва, що вдихнула нове життя в лютневу ухвалу уряду про усунення Семенюк з посади голови фонду, а також позбавила сили рішення Семенюк про зупинку приватизації ОПЗ. І тоді Юлія Тимошенко представила нового головного вартового держвласності – депутата блоку імені себе Андрія Портнова. Віктор Ющенко вирішив не винаходити велосипед і видав новий указ, яким знову зупинив дію розпорядження уряду про зміни в керівництві ФДМ і про початок конкурсу з продажу ОПЗ. На прем'єра це не справило належного враження. Вона наказала Портнову ігнорувати документ і готуватися до нового аукціону, призначеного на 20 травня. Так воно й було, але за день до торгів проти в.о. глави ФДМ Генпрокуратура порушила кримінальну справу відразу по двох статтях: „незаконна приватизація" та „перевищення влади або службових повноважень". Про це Ющенкові доповів генеральний прокурор Олександр Медведько. Під тиском президентського лобі конкурс знову було скасовано.

Цікаво у цьому протистоянні те, що рік тому позиції глав обох фронтів були діаметрально протилежними. Президент був ідеологом й ініціатором приватизації ОПЗ, а головний опозиціонер Юлія Тимошенко всіляко прагнула перешкодити зробити це урядові Віктора Януковича. Експрем'єр теж змінив свою думку з цього приводу. Тепер Янукович вважає, що „продавати курку, яка несе золоті яйця, може лише людина, яка не має господарського досвіду".

Стосовно ж інших активів, то тут позицію перших людей держави теж важко назвати єдиною. „Укртелеком" – його влада намагається приватизувати вже років десять. У 2006 році уряд Юрія Єханурова створив тендерну комісію і почав готувати компанію до продажу. Але після кількох місяців Віктор Ющенко заборонив цю приватизацію. В 2007-му парламент вирішив „обілити" історію і законом відмінив всі рішення, що стосувалися продажу компанії. Тоді ФДМ вирішив залишити контроль (50% + 1 акція) над „Укртелекомом" за собою, а вже цього року пакет на продаж збільшений до 67,79%.

Харківський „Турбоатом" Ющенко заборонив приватизувати, оскільки підприємство є стратегічно важливим об'єктом для безпеки держави. Логічно. Завод проектує і продукує турбіни для атомних, теплових і гідравлічних електростанцій. Але під президент-

ське табу потрапили і блок-пакети акцій шести обленерго, контролю над якими держава не має вже давно. Йдеться про Полтавське, Львівське, Прикарпатське, Чернігівське, Сумське та Одеське обленерго. За контроль над п'ятьма першими вже декілька років точиться боротьба між російським бізнесменом Костянтином Григоришиним і ключовою фігурою фінансово-промислової групи „Приват" Ігорем Коломойським. Довкола Одеського обленерго зійшлися інтереси компаній українського мільярдера Костянтина Жеваго та віце-спікера Російської держдуми Олександра Бабакова.

Державу важко назвати ефективним власником, тому з кожним роком вартість деяких підприємств падає. У фінансовому плані на 2008 рік найбільший український оператор фіксованого зв'язку „Укртелеком" запланував збитки в розмірі 1,5 млрд. гривень. Про те, що ці прогнози можуть збутися, свідчать показники першого кварталу: чистий збиток склав 97,5 мільйонів. Щороку компанія втрачає до 3% ринку. Проте на даний момент це все ще дуже привабливий актив. Перш за все, за рахунок своєї інфраструктури. Експерти оцінюють його вартість в 12–15 млрд. гривень. ОПЗ, за їхніми прогнозами, коштуватиме дешевше. Але це підприємство не менш цікаве інвесторам. На ОПЗ зосереджено до 20% світового виробництва аміаку. Річний прибуток – понад 300 млн. гривень. Але час працює і проти ОПЗ. Тут уся справа в зростанні ціни на газ, яка складає до 70% собівартості продукції.

Як на дії влади відреагували потенційні інвестори? Не дуже добре. Якщо на конкурс із продажу ОПЗ, оголошений в лютому, зареєструвалося 24 компанії, то в повторних торгах погодилися прийняти участі лише „нелякані" інвестори. Якщо точніше, то їх було троє: „Нітроферт" (Естонія), „Єврохім" (Росія), „Нортіма" (Україна). До речі, заставу ($60 мільйонів) їм досі не повернули.

Приватизація життя по-українськи

За словами голови Фонду державного майна України Валентини Семенюк-Самсоненко, в Україні приватизовано 85% основних фондів підприємств. Це один з найвищих показників серед країн СНД. Наприклад, у промисловості лише 10 % підприємств залишилося в державній власності.

Сьогодні недержавний сектор переважає у всіх сферах економічної діяльності. Частка приватного сектора становить 98–99% у хімічній і легкій промисловості. У той же час, підсумки приватизації, як і сам процес, оцінюються неоднозначно. З одного боку, виконані головні завдання масової приватизації, які ставило перед собою політичне керівництво країни – простимулювано прискорений розвиток недержавного сектора економіки; сформовано клас приватних власників. Тільки за період з 2000 по 2003 рр. реальний ВВП в Україні зріс на 31,5%, обсяг продукції промисловості – на 59,0%, сільського господарства – на 10,0%, експорт товарів і послуг – на 79,7%, доходи населення – на 120,8%; вартість основних засобів в економіці протягом 2000–2002 рр. збільшилася на 23,3%. З іншого боку, відзначаються і недоліки та негативні наслідки процесу приватизації.

Крах ілюзій

По величині ВВП на душу населення Україна займала восьме місце в колишньому Радянському Союзі: 5200 доларів США в 1990 р. Це свідчить про те, що Україна, маючи значний промисловий потенціал, поступалася іншим республікам у плані його використання.

Україна успадкувала від Радянського Союзу лише частину економічного комплексу. На практиці це означало, що розміщення виробничих потужностей і схеми коопераційних зв'язків між ними не збігалися з існуючим адміністративним і територіальним розподілом. До того ж радянська індустріальна стратегія виходила з ідеї економії на масштабах виробництва й не брала до уваги національні й територіальні кордони.

Україна, як і інші посткомуністичні країни, мала гостру потребу в істотній великомасштабній модернізації. Українському індустріальному сектору (хоч і досить розвиненому в порівнянні з іншими колишніми республіками) були необхідні глибокі структурні зміни, які забезпечували б його адаптацію до вимог світового ринку й відповідно вплинули б на посилення його міжнародної конкурентноздатності.

Таким чином, перед керівництвом України на початку 90-х рр. стояло завдання ефективно скомбінувати два надзвичайно складні процеси – технічну модернізацію й введення принципів ринкової економіки. У практичному плані це означало реалізацію такої стратегії перетворень, яку можна визначити як „експортно-орієнтовану модернізацію" національного господарства. Ця стратегія передбачає цілий комплекс заходів, серед яких приватизація займає далеко не перше місце. Однак політична еліта держави вибрала саме приватизацію в якості майже панацеї від усіх проблем.

На початку 1990-х років ідеологи ринкових реформ вважали, що сам факт переходу підприємств у приватні руки автоматично приведе до якісного стрибка в розвитку народного господарства країни, до істотних структурних змін в економіці, розкриє простір для стрімкого прогресу малого й середнього бізнесу, народження й становлення середнього класу, вилікує суспільні виразки, що утворилися протягом десятків років, залучить у значних обсягах іноземні інвестиції, новітні технології, дозволить впровадити досягнення сучасного менеджменту в реальний сектор.

Зрозуміло, що такі масштабні завдання, як перехід українського суспільства з однієї системи економічних координат до абсолютно протилежної, не могли бути виконані швидко, що позначилося на

Текст: Віталій Кулик, директор Центру досліджень проблем громадянського суспільства, Київ | Фото: Іво Докоупіл

Політика „шокової терапії" спричинилася до тотального спаду виробництва, зубожіння основної маси населення і як результат – інфляційний вибух.

темпах економічних перетворень і їхній якості. Через це приватизація державної власності мала кілька етапів.

Перший етап охоплював 1991–1992 рр. – створення й становлення Фонду державного майна України (ФДМУ), напрацювання законодавчо-нормативної бази, реалізація перших приватизаційних проектів.

Другий етап – 1992–1994 рр. – характеризувався тим, що приватизаційні цінні папери (майнові сертифікати) існували у вигляді депозитних рахунків і провідне місце займала оренда державних підприємств із наступним викупом.

Серед перших прикладів приватизації підприємств шляхом оренди з викупом можна назвати ЗАТ „Оболонь", львівську кондитерську фабрику „Світоч", СП „Кавова фабрика ,Галка'", АТ „Електрон", металургійні комбінати ім. Ілліча й „Азовсталь" (м. Маріуполь), ім. Кірова (м. Макіївка), коксохімічний завод (м. Авдєєвка) і ряд інших.

Однак практика показала, що впровадження оренди з викупом викликало конфлікт інтересів орендарів і більшості населення.

Виявилися також недоліки колективної форми власності орендарів – недостача інвестиційних ресурсів, інертність в організації й керуванні виробництвом.

Крім того, у другій половині 1992 р. Україну вразила потужна економічна криза, пов'язана з розривом економічних зв'язків з республіками колишнього СРСР. До 1990 р. економіка України, хоч і розвивалася неефективно, все-таки мала позитивне зростання національного доходу (2% – 1986; 4,9% – 1987; 2,3% – 1988; 4,1% – 1989). У 1989 р. обсяг виробленого національного доходу збільшився (проти 1985 р.) на 14%. Починаючи з 1990 р. і особливо з 1991 р., в Україні почався процес загального спаду виробництва.

В 1992–1996 рр. спад виробництва в Україні значно збільшився. В 1993 р., наприклад, обсяг національного доходу скоротився (порівняно з 1990 р.) на 39,4%, продукції промислового виробництва – відповідно на 17,8%, продукції сільського господарства – на 21,8%, виробництва товарів народного споживання – на 29,1% (у тому числі продовольчих товарів – на 34,6% і непродовольчих – на 27,5%).

Розвиток економіки в цей період відбувався значною мірою під впливом цін на енергоносії. У грудні 1993 р. ціни на нафту збільшилися (у порівнянні із груднем 1991 р.) в 14 тис. разів і на газ – 7,5 тис. разів. Внутрішні ціни на вугілля збільшилися за цей період більш ніж в 3,4 тис. разів. Чергове збільшення цін на вугілля (в 4,8 рази), що відбулося на початку 1994 р., у свою чергу, привело до нового підвищення цін у країні.

Політика „шокової терапії"

Ріст вартості імпортованих з Росії енергоресурсів і відповідний ріст державних видатків на їхню оплату, дотації аграрно-промисловому комплексу й вугільній промисловості, утримування успадкованої від СРСР більш ніж мільйонної армії й виводу військ з Німеччини призвело до росту дефіциту державного бюджету в 1992 році (до 28% ВВП), дефіциту платіжного балансу, покриттю цього дефіциту за рахунок емісії грошей і колосальному росту інфляції. За даними Світового банку, рівень інфляції в Україні в другій половині 1993 року був найвищим у світі.

3 вересня 1992 року Україна стала членом Міжнародного Валютного Фонду (МВФ). А вже на початку 1993 року український уряд був змушений прийняти програму дій (Меморандум з питань економічної політики й стратегії), підготовлену МВФ, за умови реалізації якої було обіцяне виділення кредиту в 400 млн. дол.

Меморандум передбачав повну лібералізацію цін і скасування обмежень рентабельності продукції й прибутку для підприємств всіх форм власності, відмову від державних замовлень, скасування дотацій житлово-комунальному господарству, перехід до тарифів для населення, які б повністю покривали видатки на комунальні послуги, квартплату, громадський транспорт, скасування дотацій сільському господарству, проведення масової приватизації й закриття збанкрутілих підприємств.

„Жорсткість завдань" і строків перетворень не враховували внутрішнього становища, у якому перебувала Україна. Політика „шокової терапії" спричинилася до тотального спаду виробництва, зубожіння основної маси населення і як результат – інфляційний вибух. Повна лібералізація цін (в умовах збереження в українській економіці надмонопольних структур – так, у машинобудуванні 70% виробників були монополістами) привела до встановлення монопольно високих цін, затовареню виробництва, кризі платежів.

Підвищення тарифів на послуги житлово-комунального господарства для населення без відповідного зростання доходів привело до збільшення неплатників.

Масова приватизація „за всяку ціну" привела до порушень і зловживань у цій сфері. Безробіття склало 30% .

Крім того, початок 90-х рр. був пов'язаний зі зростанням злочинності й масованої корупціонізації держапарату. Кримінальні угруповання встановлювали контроль над рентабельними підприємствами, відбувалося незаконне захоплення власності.

Саме в 1992–94 рр. кримінал установив контроль щонайменше над 25% економіки країни. Розгул злочинності й неефективність правоохоронних структур призвели до того, що в середовищі ОПГ прискорився процес „первинного накопичення" капіталу. У середині 90-х він уже встиг увійти у фазу „легалізації" шляхом інвестування „кримінальних" грошей у власність.

На межі 90-х рр. виникла необхідність впровадження нових способів приватизації. Одним із них стала корпоратизація, що являла собою перетворення великих і середніх державних підприємств і закритих акціонерних товариств, більше 75% статутного фонду яких перебувало в державній власності, у відкриті акціонерні товариства.

На рівні галузей і окремих виробництв в економіці України йшов процес „природного" заміщення імпорту. Розпад міжреспубліканських коопераційних зв'язків порушив питання про пошук нових джерел постачання певними товарами й ресурсами, які українські підприємства традиційно одержували з колишніх радянських республік. Ця проблема була надзвичайно гострою саме для України, оскільки в межах колишнього радянського народногосподарського комплексу вона традиційно спеціалізувалася на виробництві різних проміжних продуктів, тоді як кінцеві вироби виготовлялися в Росії й інших республіках. Тому українські підприємства почали створювати замкнуті виробничі цикли й намагалися відновити коопераційні зв'язки, у тому числі – шляхом створення фінансово-промислових груп.

Цей період пов'язаний із третім етапом приватизації, що проходив з 1995 по 1998 рік. Він позначився проведенням масової приватизації, переважно за приватизаційні папери („ваучери" і „сертифікати") із залученням широких кіл населення. Був закладений фундамент для проведення індивідуальних процедур приватизації великих підприємств.

У цей період населення країни одержало 46 млн. приватизаційних майнових сертифікатів і на 1 млрд. грн. компенсаційних сертифікатів. У процесі малої приватизації в руки приватних власників перейшло більше 50 тис. об'єктів промисловості, торгівлі, громадського харчування і т.п.

Ваучерна концепція, характерна для колишніх соціалістичних країн, виходила із того, що державна власність являє собою комбінацію або суму майнових прав всіх громадян – власників, і розділ державного майна порівно серед всіх жителів країни являє собою найбільш просту форму роздержавлення.

У результаті широкомасштабної сертифікатної (ваучерної) приватизації мільйони громадян України, всупереч сподіванням, не стали реальними власниками. Більшість із понад 19 млн. акціонерів були власниками лише номінально, оскільки, беручи участь у сертифікатному аукціоні та отримуючи витяг із протоколу про його результати, вони надалі навіть не оформляли право власності на акції. Більшість із тих, хто отримали акції і формально є власниками, часто не мають доступу ні до установчих документів, ні до достовірної інформації про те, хто є справжнім власником підприємства.

Не сформовано значущий прошарок малого і середнього підприємництва, який у розвинених країнах є підґрунтям формування великої власності і найбільшою мірою сприяє становленню середнього класу, культури приватної власності, громадянського суспільства. Так, на початок 2003 року в Україні було зареєстровано лише 253,8 тис. малих підприємств, тобто 53 на 10 тис. населення, або на порядок нижче, ніж у країнах з розвинутою економікою (500–700 підприємств на 10 тис. населення). Частка продукції малих підприємств у загальних обсягах виробництва продукції (робіт, послуг) в Україні становить лише 7,3%, тоді як у розвинених країнах – 50–60%.

Корупція як форма селекції приватного капіталу

Приватизація не стала потужним джерелом надходжень до державного бюджету, а отже – фінансової підтримки соціально-економічного розвитку країни.

Недоліки другого етапу приватизації в Україні органічно пов'язані з недоліками функціонування системи державного управління, з поширеною в її середовищі корупцією. У процесі здійснення тіньових операцій корупція є не просто додатковим податком бюрократії на підприємництво, а формою селекції приватного капіталу. Той тип взаємодії бюрократії і приватного капіталу, що склався в Україні на початку 2000-х рр., визначив і форми зростання приватного капіталу, а саме – шляхом консолідації навколо регіональних центрів влади: так утворилися тісно пов'язані з владними (політичними) структурами промислово-фінансові групи, що отримали назву олігархічних груп, регіональних кланів.

Набула усталених форм практика використання державної власності в інтересах окремих осіб або груп.

Усталеною практикою стало надання у непрозорий, економічно необґрунтований спосіб різноманітних пільг окремим суб'єктам господарювання. Не створено повноцінний фондовий ринок, що унеможливлює перерозподіл власності ринковими методами та, більше того, є чинником підриву стабільності фінансової системи України. За даними Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, станом на 1 січня 2004 року загальний обсяг випусків цінних паперів, зареєстрованих комісією, становив лише 109,2 млрд. грн. (20,5 млрд. дол.), з них акції – 98,1 млрд. грн. (18,4 млрд. дол.).

На думку провідних експертів Центру Разумкова Володимира Сиденка та Олександра Барановського, в результаті другого етапу приватизації в Україні не відбулося головне – відокремлення бізнесу від влади. Симптомами цього став високий рівень корупції, переплетіння інтересів представників владних і бізнесових структур. Наслідками – гальмування відчутного піднесення добробуту населення, формування середнього класу та громадянського суспільства в Україні.

Новий етап – нові проблеми

З 2000 р. почався четвертий етап приватизації – переважно індивідуальної грошової, який вимагав істотного вдосконалювання й розширення законодавчої бази.

Текст: Віталій Кулик, директор Центру досліджень проблем громадянського суспільства, Київ | Фото: Петро Андрусечко

Один із головних наслідків становлення пострадянського капіталізму – здичавіння людини, тобто значне зниження її морального, культурного й духовного рівня.

Індивідуальна приватизація передбачає, що метою продажу цілісних майнових комплексів або пакетів акцій підприємств групи Г (підприємства-монополісти й підприємства, що мають стратегічне значення для економіки й безпеки держави) є концентрація капіталу й забезпечення ефективного функціонування підприємства в післяприватизаційний період. Серед прикладів такої приватизації можна назвати придбання „Криворіжсталі" транснаціональною корпорацією „Mitall Steel". На порядку денному стоїть питання про роздержавлення вугільної промисловості та енергогенерацій (електростанцій), проведення другої хвилі приватизації енергорозподільчих мереж.

Ще однією особливістю нового етапу приватизації стала передача в приватну власність комунальних підприємств, земель та об'єктів соціальної сфери. Зростає капіталізація освіти та медицини. Це позначається на рівні доступності соціально значимих послуг широким верствам населення.

Експерти Інституту національної стратегії України вважають, що четвертий етап приватизації в Україні має неодмінно бути пов'язаний з легітимацією самого процесу, у результаті якого суспільство визнає й прийме результати роздержавлення великої власності на території країни, у результаті чого сам інститут власності стає шанованим і непорушним.

Саме несправедлива приватизація породила явище олігархії – зрощування влади й власності в ситуації, коли володіння власністю (активами) можливе лише при наявності контролю над певними ресурсами влади. Не можна не відзначити, що кольорові революції в пострадянських країнах були, у значній мірі, антиолігархічними. Отже, можна говорити, що нелегітимізована приватизація була одним із факторів зародження й розвитку революційних процесів.

Одним з інструментів легалізації пропонується проведення реприватизації, яку започаткувала прем'єр-міністр Юлія Тимошенко чи доплата за підприємства в рамках мирових угод держави (уряду) з нинішніми власниками. Проте, існуюча політична нестабільність не лише відстрочує процес легалізації, а і робить його практично неможливим.

Четвертий етап приватизації проходить під гаслом підвищення „конкурентноздатності" української економіки. Проте на практиці це означає, що держава прискорено знімає з себе соціальні зобов'язання. Це призводить до росту бідності, сприяє виникненню диких форм експлуатації найманих працівників, руйнуванню регламентованого сектора трудових відносин, поширенню дитячої праці, формуванню сірої зони трудових відносин, де роль держави максимально скорочена. Відбувається руйнування всього того, що залишилося від соціальних завоювань епохи соціалізму.

Продовжується деіндустріалізація країни: за 15 років незалежності в Україні було ліквідовано 12 млн. робочих місць (безповоротно – 4 млн.), у першу чергу – в індустрії. Збільшується гнучкість трудових відносин, держава й роботодавець відмовляються від певного обсягу гарантій і компенсацій для найманого робітника.

Відбувається руйнування житлово-комунального господарства. Всі підприємства, для підвищення прибутку, із собівартості продукції викинули видатки на ЖКГ і припинили відрахування в місцеві бюджети на утримання ЖКГ. Хоча ціни на їхню продукцію не знизилися, а підвищуються, падає якість самих житлово-комунальних послуг. Ціна на комунальні послуги на двокімнатну квартиру склала 400 гривень (близько 100 дол.). І це при тому, що середня зарплата з'їдається інфляцією.

Не випадково за період маршової приватизації помітно скоротилася чисельність населення України внаслідок вимирання й еміграції, що скоріше нагадує евакуацію.

Один із головних наслідків становлення пострадянського капіталізму – здичавіння людини, тобто значне зниження її морального, культурного й духовного рівня.

З чехів за приватизацію також добре здерли

Україні можна закидати, що в ході приватизації держмайна підігрівають свої інтереси і політики, і великі бізнесмени, причому без різниці, хто саме при владі. Але ті ж „хвороби“ вже з 90-х простежуються в успішніших у трансформації країнах колишнього східного блоку, і колишня Чехословаччина — не виняток.

Щоправда, зі вступом в ЄС у Чехії багато чого змінилося. Існують нові можливості контролю, нагляд Брюсселю, але в політиків і сьогодні низький імунітет до зловживання своїми посадами і впливом: для власної кишені, для партії, для друзів. Чеський досвід свідчить також, що не варто покладати великих сподівань на поліцію і судову систему. Складні справи судами не завершені навіть після десяти років розгляду цих справ, а за розкрадене майно громадянам доводиться платити у вигляді різних нових „податків“.

Poldi Kladno

Після революції 1989 року в Празі люди нетерпляче цікавилися, коли ж країна за рівнем життя наздожене Захід? Водночас значна частина політичної еліти підживлювала серед населення націоналістичні настрої і страх за їхні робочі місця, коли великі вітчизняні заводи викупить суворий західній капітал. Сьогодні зрозуміло, що суть полягала у тому, аби виправдати сумнівну і в такому масштабі невипробувану купонну приватизацію великих підприємств і заводів, а згодом і продаж решти підприємств чеським „інвесторам“, в яких не було капіталу, зате були загребущі руки і, переважно, червоне минуле.

Одним із негативних символів приватизації став у 1993-му продаж сталеливарного заводу „Полді Кладно“, розташованого неподалік Праги, де працювало 20.000 робітників. В приватизації над шведами і американцями гору взяв чех, звісно – без капіталу. Новий власник Владімір Стеглік за завод ніколи не заплатив повної суми – скористався недоліками договору, який підготував фонд держмайна. За працівників власник у державну касу роками не сплачував податків, те саме було із медичним та пенсійним страхуванням, яке, за законодавством Чехії, роботодавець повинен платити за своїх працівників. В результаті новий власник обікрав державу, розвалив завод і все це – якщо не брати до уваги кількох місяців у слідчому ізоляторі – без будь-якого покарання. Цілих десять років справа ходила по колу „поліція – прокуратура – суд“, після чого справу зі збитками на десять мільйонів євро в травні 2008-го судом було фактично закрито, аргументуючи це тим, що головного винуватця, який поважно хворіє, не можна притягати до суду.

Аферист на ім'я Кожени

Згадуючи доплату „податків“ за приватизаційні гріхи минулого, можна пригадати різні цікаві арбітражі, які чеська держава програла, так само як і стагнацію зростання ВНП і ріст безробіття в 90-х. Але є ще й інші шедеври, які принесли набагато курйозніші результати. Однією з таких історій закінчилося приватизаційне злодійство 90-х, яке вплинуло на невдачу словацької збірної на світовому хокейному чемпіонаті в травні цього року! Словацькі зірки НХЛ – Демітра, Месарош, Бартечко, Палфи, Габорік, Шатан, Штімпел – відмовилися грати в збірній, пояснюючи це тим, що президентом Союзу хокею Словаччини є Юрай Широки. Проти Широкого, колишнього агента чехословацької комуністичної розвідки в США, який на початку 90-х казково розбагатів, гостро виступив євродепутат Петер Штястни, колишній чехословацький хокеїст, який після еміграції в Канаду 1980 року став легендою НХЛ. І саме цей Петер Штястни переконав найкращих гравців проігнорувати словацьких хокей „під крилами Широкого“.

Юрай Широки сьогодні товаришує з президентом Словаччини Іваном Гашпаровічем, кажуть, тісні контакти має також і з урядовою партією прем'єра Роберта Фіца, яку неофіційно спонсорує. Але в історію Широки потрапив передусім як один із прибічників найбільшого чеського афериста нашої ери Віктора Коженого.

Митна служба і поліція роблять в Чехії майже щотижня облави на ринках, де торгують переважно вихідці з В'єтнаму та Китаю, які продають підробки одягу і взуття світових марок. Практично те саме на початку 90-х зробив і Віктор Кожени: заснував і розрекламував фінансовий фонд „Harvard Capital & Consulting“, який з Гарвардом (але спочатку і з капіталом) не мав нічого спільного. Кожени отримував різноманітну секретну інформацію від офіцерів розформованих чехословацьких спецслужб (хоча цю сторінку його діяльності досі ще повністю не досліджено). Народ, який отримав дрібні акції великих державних підприємств, і не знав, що з ними робити, повірив обіцянці амбітного молодчика з незакінченою вищою освітою і з американським акцентом, що кожен дрібний інвестор заробить на акціях, куплених за тисячу крон і довірених фонду, десять тисяч.

Багато дрібних акціонерів обіцяні гроші дійсно побачили, але більшості залишилися лише обіцянки. І це всупереч тому, що „Harvard Capital & Consulting“ в ході т.зв. купонної приватизації заволодів контрольними пакетами акцій більше 50-и великих чеських заводів. Кожени почав жити на широку ногу, купувати вілли, кращі ніж в голлівудських зірок... А згодом скористався недосконалим законодавством, фонд трансформував на холдинг, який вже не був під наглядом міністерства фінансів, і акції розпродав, звісно, із зиском для себе. А збитки? Десятки мільярдів чеських крон, в євро можна говорити про суму в один мільярд! В Празі повторно пролунали припущення, що лише в од-

В такому стані опинилось не одно підприємство сприватизоване чеськими „інвесторами", в яких не було капіталу, зате були загребущі руки і, переважно, червоне минуле.

ній словацькій гілці фінансової імперії Коженого могло свого часу зникнути аж 50 мільйонів доларів.

З Чехії Кожени в середині 90-х утік на Багамські острови, де був недосяжний для чеського правосуддя. Однак в екзотичному раю шахраєм зацікавилася американська судова система. Виявляється, фінансист обдурив і американських інвесторів, крім інших і пенсійний фонд Пентагону, де повірили, що Кожени зможе для них приватизувати нафтодобувну промисловість в Азербайджані. З приватизації нічого не вийшло, а гроші зникли. Американці хочуть Коженого судити за надання хабарів азербайджанським посадовцям, однак юристи афериста заявили, що нині він громадянин Ірландії і американські закони його не стосуються.

Небажана дитина стала лідером

„До сьогоднішнього дня сплачуємо збитки, які завдав т.зв. чеський шлях трансформації, тобто приватизація в країні, де не було капіталу, в країні, в котру після виборів 1992-го року поважний закордонний капітал не пускали з популістських, націоналістичних міркувань", – заявив нещодавно заступник голови чеського Сенату Петр Пітгарт.

Саме уряд Пітгарта був причетний до найуспішнішої чеської приватизації – прямого продажу автомобільного заводу „Шкода" німецькому концерну. Завод, де виробляли єдину модель авто, отримав нового власника в квітні 1991 року. Проти продажу заводу тоді виступав федеральний міністр фінансів, автор проекту купонної приватизації, згодом прем'єр, а сьогодні президент Чехії Вацлав Клаус. Але продаж себе виправдав – „Фольксваген" інвестував у завод великі кошти і власникам нових авто „Шкода" вже не було соромно за свою машину. Завод „Шкода" та підприємства, які його постачають запчастинами, нині складають 20 відсотків чеського загального валового продукту та четверту частину експорту. В 2007 році „Шкода" на трьох заводах в Чехії та комплектуючих заводах в Україні, Росії, Казахстані, Боснії, Китаї та Індії випродукувала 630 тисяч машин чотирьох модифікацій і отримала прибуток 222 мільярди чеських крон (понад 9 млрд. євро).

Але такого щастя, як у „Шкоди", в інших великих чеських заводів машинобудівної промисловості не було. Т.зв. чеський шлях трансформації сумно закінчився для ČKD, виробника локомотивів „Škoda Plzeň", своє майбутнє довго і складно шукав завод вантажівок „Tatra" або тракторний завод „Zetor".

Вацлав Клаус, батько чеських економічних реформ початку 90-х, ніколи не визнав прорахунку і помилок купонної приватизації. Так само ніколи не вибачив заводу „Шкода" його успіху, і завод, де між топ-менеджерами немає жодного чеха, вважає німецькою фірмою. А продукт – на відміну від всіх чехів – німецькою машиною. Його нелюбов зайшла так далеко, що Клаус, як глава держави, відмовився їздити шкодівською моделлю „Superb" і довіряє лише своїй улюбленій, але цілком німецькій марці „Audi".

На думку аналітиків і експертів, приватизаційні прорахунки 90-х обійшлися чеській державі в суму майже два мільярди євро.

Процес приватизації в Польщі – вступний баланс здобутків та втрат

У 80-х роках минулого століття відбувся перелом у стосунках Схід – Захід. СРСР та його „союзники", васальні держави, програли гонку озброєнь та економічне суперництво. Державний соціалізм, модифікований у державах реального соціалізму на різні способи, збанкрутував. Однак змінити економічну систему та впровадити ринкові правила в державах, де впродовж кількох десятиліть витісняли приватну власність та ринкові інституції, це далеко не те, що перемкнути телевізійний канал.

Багато політологів ще наприкінці 1980-х рр. сумнівались у можливості швидкого занепаду комунізму, оскільки не передбачали розпаду СРСР. Ринкові реформи, з великим розмахом запроваджені в Польщі наприкінці 1989-го під керівництвом Лєшека Бальцеровича, виявилися вдалими і закріпили ринкову економіку. На мою думку, це трапилося насамперед тому, що в суспільстві вивільнилося приватне підприємництво, і з різною інтенсивністю відбувалися, як приватизація знизу (тобто виникнення нових суб'єктів в результаті незалежних рішень учасників ринку), так і згори (тобто приватизація державного майна за рішеннями урядових органів). Сьогодні серед економістів на загал панує згода стосовно того, що функціонування вільного приватного сектора є підтримкою для ринкової економіки загалом. У зв'язку з цим у великому історичному процесі системної трансформації в Центрально-Східній Європі й Азії, перетворення власності з державної на приватну відігравало фундаментальну роль для закріплення ринкової економіки і, можливо, демократії (хоча відомі випадки, коли капіталізм може функціонувати і в ситуації політичної диктатури).

Початки майнових перетворень у Польській Народній Республіці – номенклатурна приватизація

Прелюдією до великих змін форм власності в Польщі стала діяльність уряду Мечислава Раковського, який, як останній комуністичний прем'єр, фактично, здійснював переведення реального соціалізму на рейки ринкової системи. Навесні 1989-го, коли ще тривали засідання круглого столу (8.02.1989 – 5.04.1989 рр.) і з опозиційною „Солідарністю" велися переговори про умови політичного та соціально-економічного компромісу (щоб забезпечити реальні, а не позірні реформи системи без суспільних заворушень), на вулицях і площах міст та містечок „вибухнула" приватна торгівля. Те, що ще за Збігнєва Месснера було заборонене, в період прем'єрства Раковського стало легальним. Ще до періоду занепаду останнього комуністичного уряду в Польщі відбувалася „тиха" номенклатурна приватизація. Уряд Раковського, в рамках так званого плану національної консолідації – про це він докладно пише у своїй книжці, виданій 2005 року „Економічні реформи в ПНР (1982–1989)", – прийняв закон, на підставі якого всередині державних закладів праці можна було створювати приватні товариства і мати прибуток з майнових елементів тих же державних суб'єктів на користь приватних підприємств. Згідно з офіційними даними, між приватними особами та державними підприємствами виникли 1593 товариства. Як стверджує професор Яцек Тіттенбрюн, у цих номенклатурних товариствах значні капітали заробляли директори та члени комуністичної партії, наносячи збитки підприємствам та їх колективам. Спогади працівників та підприємців часів ПНР, а також матеріали контрольних служб переконливо свідчать, що в останні роки Народної Польщі як робітники, так і керівний персонал масово розкрадали „свої" (у переконанні людей – нічиї) державні заклади праці, виробниче майно та готову продукцію.

Купецький капіталізм

Домінуючим же процесом першої половини 1990-х рр. був купецький капіталізм. Акумуляція капіталу відбувалася в спосіб, наближений у своїх ринкових механізмах до того, який мав місце в Західній Європі XVI – XVIII ст., з поправкою на технічні та культурні реалії Польщі кінця XX століття. Польські підприємці та найспритніші працівники державних закладів, що змогли домовитися про вихідні дні для себе, зайнялися вуличною торгівлею; її забезпечували переважно імпортовані із Західної Європи (передовсім із Західного Берліна) споживчі товари. Ситуація справді була неймовірна, коли формально функціонувала Польська Народна Річ Посполита з командно-розподільчою системою, а фактично на вулицях та площах польських міст кожен шматок землі був зайнятий торгівцями зі своїми товарами та рекламою. Наповнилися товарами і крамниці, але лише приватні. Чи можна пояснити цей феномен підприємництва, який опирався на торгівлю? На моє переконання, так. Це, схоже, був результат багатолітньої підтримки ринкового дефіциту, де ринок викинули на узбіччя економічного життя. Поляки щонайменше впродовж десятиліття, тобто з кінця часів правління Едварда Ґерека, були позбавлені доступу навіть до основних споживчих продуктів для домогосподарства. Те, що потрапляло до державних магазинів, було низької якості, застарілих зразків, не функціональним, порівняно з продукцією Захід-

Текст: Даріуш Граля, Університет ім. А. Міцкевіча, Познань
Фото: архів

В уряді Тадеуша Мазовецького не було згоди щодо того, в якому напрямку і якими методами мали би здійснюватися майнові перетворення в Польщі.

ної Європи, а до того ж було в дефіциті. Згодом Економіка дефіциту та зростаючі потреби суспільства (через вільний доступ до інформації та досвід закордонних поїздок) виявилися чудовим підґрунтям для експансії приватного сектора в Польщі. Те, що уряд прорадянських комуністів Польщі зазнав краху, не було, на моє переконання, заслугою тієї чи іншої опозиції. Опозиція лише використала ідеально сприятливі історичні обставини. Головним чином це виникало з очевидної економічної катастрофи держав радянського блоку, кожна з яких в той час перебувала у більш чи менш болісній економічній та фінансовій (через закордонні борги) кризі. Без сумніву, навіть партійна еліта Польської Об'єднаної Робітничої партії (ПОРП) у 80-і втратила віру в ідеали Маркса та Леніна і все активніше дбала про примноження власного приватного майна. Інтенсивне накопичення первинного капіталу в Польщі почалося за декілька (близько трьох) років до перелому 4 квітня 1989-го [перших напівдемократичних виборів]. У гонитві за прибутком брали участь як функціонери ПОРП, так і найспритніші робітники, інтелігенти, а навіть діячі розгромленої під час військового стану „Солідарності".

Концепції приватизації та обрані рішення

Коли формувався перший незалежний від Кремля уряд Тадеуша Мазовецького, у Варшаві серед керівників не було згоди щодо того, в якому напрямку і якими методами мали би здійснюватися майнові перетворення в Польщі. Тут ідеться про приватизацію згори, яка стосувалася продажу або оренди тисячі державних підприємств, структурно роздутих: з багажем шкіл, центрів відпочинку, відомчим житлом тощо. Це була не лише економічна, але насамперед суспільна проблема, адже стосувалася вона кількох десятків мільйонів працівників тих же державних структур. Перший уряд не відважився на проведення разом із програмою стабілізації ще й трансформацію економічної версії загальної приватизації.

В першу чергу кабінет Мазовецького прийняв за основу еквівалентний тип приватизації. В масовому порядку дозволили так звану малу приватизацію, пов'язану головним чином з продажем торговельних та гастрономічних пунктів, які належали державі. Цей процес успішно відбувся в 1990–1991 роках по всій країні, при величезному зацікавленні людей (у 1990–1991 було передано близько 33,8 тис. одиниць комунальної нерухомості; понад 1 тис. торговельної нерухомості продали територіальні самоуправління). Було прийнято кілька методів приватизації: безпосередня приватизація (продаж підприємства через публічні торги, ведення переговорів на підставі публічного запрошення), метод непрямої приватизації (грошова), а також приватизація методом ліквідації державного суб'єкта підприємницької діяльності та створення на його основі недієздатного приватного підприємства-банкрута. Коаліція Союзу Демократичної Лівиці та Польської Народної Партії у 1993–1996 роках ввела замінник повсюдної приватизації під виглядом програми Національних Інвестиційних Фондів (НІФ). До речі, над програмою НІФ вже працювали соціально-ліберальні уряди Яна К. Белецького, Яна Ольшевського та Ханни Сухоцької. Її сутність полягала в продажу 28 мільйонам поляків пайових свідоцтв, через які вони могли стати співвласниками 512 підприємств, підданих приватизації. Ті об'єкти далі поділили між кільканадцятьма інвестиційними фондами, що мали ними управляти. На жаль, довгий (близько п'яти років) період початку програми, а також неправильна законодавча конструкція і погане управління товариствами, що належали фондам, завадили успіхові цієї операції і призвели до занепаду більшості з державних фірм, втягнутих до НІФ.

Польська специфіка приватизації державної власності полягала в тому, що було напрацьовано цілий спектр методик перетворень у приватну власність великих і малих підприємств. Однак велика різнорідність рішень виникала не з вишуканості поляків, а з труднощів у досягненні компромісу та різких поворотів окремих урядів. Якщо групу „Солідарності" заступала соціал-демократична коаліція (1993, 2001) чи навпаки (1997, 2005), зміни відбувалися в пріоритетах окреслених методик приватизації, а також у темпах та кількості проведених приватизацій (уряди „Солідарності" віддавали перевагу радше швидким темпам і масовості перетворень). Соціал-демократи, своєю чергою, віддавали перевагу комерціалізації державних підприємств і непрямій приватизації. І зовсім не проводилася в III Речі Посполитій приватизація менеджерським шляхом (management buy-out), що було наслідком хибного досвіду номенклатурної приватизації уряду М. Раковського.

Найпопулярнішим методом приватизації виявилося звільнення колективів державних підприємств через робочий лізинг. Цей шлях полягав у тому, що підприємство могло бути викуплене його ж працівниками, що об'єдналися в спілку. В перші три роки дії цього За-

кону про приватизацію в такий спосіб було проведено 76% усіх процесів безпосередньої приватизації. А в перші десять років – дві третини. Істотно, що такі робітничі спілки в 90-х давали собі раду на ринку, оскільки працівники були зацікавлені в утриманні робочих місць та розвитку своїх фірм. Натомість, починаючи з другої половини 90-х, коли на польський ринок почали масово входити міжнародні концерни, і загострилася конкуренція, ці „робітничі компанії" демонстрували щораз гірші фінансові результати. Насамперед їм бракувало капіталу для конкурентної боротьби і подальшого розвитку. В новому столітті колишні робітничі спілки почали частіше відкриватися для стратегічних інвестицій ззовні. Зазвичай фірма або переходила у власність закордонного інвестора, або просто банкрутувала. В приватизації на зламі віків почали домінувати закордонні власники, які під виглядом міжнародних корпорацій або великих фінансових інституцій стали найважливішими фінансовими гравцями на польському ринку.

Приватизацію в Польщі важко оцінити однозначно. Головним чином тому, що цей процес не обмежений кордонами Польщі. Великою тінню на окремі каденції парламенту лягає відсутність вирішення законодавчим шляхом питання реприватизації для поляків, свого часу виселених із історичних земель Речі Посполитої, а також відсутність компенсації для іноземців, які були позбавлені власності на території ПНР. У суспільній оцінці приватизація виглядає погано або дуже погано, що стало наслідком порушення економічної стабільності, великого безробіття (в 90-х налічувалося 2-3 млн. безробітних) та афер, які супроводжували великі контракти, наприклад, продаж частини PZU, мережі „Domy Towarowe Centrum", металургійних заводів. Натомість із суто економічної точки зору суспільство отримало на цьому здобутки. Адже з'явились об'єкти з конкретним власником, зацікавленим у своїх прибутках. Ми маємо багато прикладів трансформованих державних підприємств, які, незважаючи на труднощі, функціонують на ринку, і розвивають нові напрямки діяльності. Про силу молодого приватного сектора в Польщі свідчить хоча б факт, що приватні підприємства повністю зайняли список 500 найбільших підприємств Польщі, і виробляють близько 80% валового національного продукту.

Купони, Мечіар і, врешті, чужі інвестори

Історія словацької приватизації дуже подібна до історій чеської, як зрештою, і угорської чи польської приватизацій. Спільною їхньою рисою є те, що в них фігурує дуже мало позитивних героїв, зате величезна кількість пройдисвітів, шахраїв, явного грабіжництва і неймовірна кількість вкраденого чи зниклого під час приватизації майна.

Але в порівнянні з іншими соціалістичними державами, колишня Чехословаччина в 1989 році мала одну важливу специфічну рису. Адже, якщо в Східній Німеччині, Польщі чи Угорщині не дійшло до повної заборони приватного підприємництва, в Чехословаччині було націоналізовано дослівно все. Те саме було й з „економічною відлигою", яка в Польщі та Угорщині відкрила дорогу для дрібного приватного підприємництва. У Чехословаччині в часи Оксамитової революції 1989-го все це було в зародковому стані.

Саме тому Чехословаччина насампочаток змушена була відразу провести реституцію приватного майна, націоналізованого до 1948 року, коли в тут ще існував обмежений приватний капіталізм, але всі підприємства з кількістю працівників понад 50 вже було націоналізовано. Не кажучи вже про величезне майно, експропрійоване в 3 мільйонів судетських німців та сотень тисяч угорців з Південної Словаччини.

Мала приватизація і купоніада

Реституції малих підприємств, кнайп та житлових будинків, що відбулися на початку 90-х, можна вважати актом „історичної справедливості", але їхній економічний результат був сумнівним. В багатьох випадках фірми, націоналізовані сорок років тому, перейшли у власність спадкоємцям, які із підприємницькими талантами своїх предків вже не мали нічого спільного. Другою, успішнішою фазою була „мала приватизація", під час якої в 1991–1993 рр. продавалися малі підприємства, магазини і т.п., які належали державі, але на які не поширювалося правило реституцій. Не дивлячись на те, що більшість їх було продано через публічні аукціони, і тут не обійшлося без численних шахрайств, махінацій та корупції. У Словаччині в такий спосіб було продано 9500 підприємств за 14 мільярдів крон.

До приватизації, з якої були виключені „стратегічні підприємства", було допущено 678 фірм вартістю 170 мільярдів крон. Відбулося також кілька важливих продажів закордонним інвесторам. Найвизначнішою з оборудок, мабуть, була приватизація на той час вже майже збанкрутілих Братиславських автомобільних заводів, викуплених німецьким концерном VW, який перетворив їх на одне з найпотужніших підприємств Словаччини, що забезпечує нині 15 відсотків словацького експорту, і де продукуються та монтуються найпрестижніші моделі VW.

Але найвизначнішою формою приватизації була т.зв. купонна приватизація. Її перша хвиля пройшла Словаччиною ще до розпаду Чехословаччини навесні 1992 року. За допомогою купонних книжок, які отримав кожен громадянин, старший 18 років, у п'ятимільйонній Словаччині було поділено майно вартістю майже вісімдесят мільярдів чехословацьких крон.

Тоді чехи ще могли „інвестувати" свої купонні бали у Словаччині, а словаки – в чеській частині держави, що й відбувалося. Подіями і у Словаччині, і в Чехії заволоділи „купонні фонди", з яких найвагомішими стали Гарвардські фонди чесько-американського фінансиста Віктора Коженого, якого у Словаччині наслідували колишній офіцер держбезпеки Юрай Широки та колишній віце-міністр комуністичного словацького уряду Владімір Лекса, батько сумнозвісного шефа Словацької інформаційної служби Івана Лекси.

Подібно, як і в ЧР, у Словаччині добра на початках ідея („роздати майно народу") через недосконалість юридичного фундаменту перетворилася на одну з найбільших крадіжок, які трапилися в процесі роздержавлення

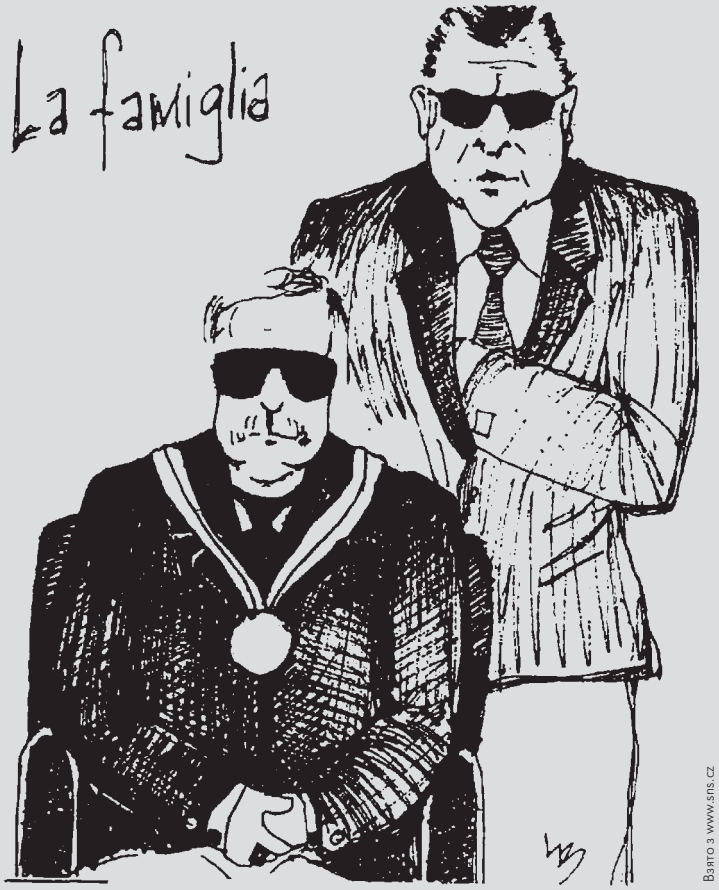

Взято з www.sns.cz

Вацлав Клаус та Владімір Мечіар – батьки чехословацької приватизації

майна. Купонні фонди, що мали бути лише суб'єктами управління майном купонних акціонерів, різними юридичними хитрощами позбавили акціонерів майна – або взамін на відсоток дійсної вартості, або взагалі без відшкодування. Подібно поводилися також власники більших пакетів акцій, які просто привласнили майно підприємств. Гасло „малі акціонери, плачте!" справдилося як у Чехії, так і в Словаччині.

Грабіжницька приватизація Мечіара

Після розпаду федерації у Словаччині до влади прийшла група націоналістично-популістських політиків на чолі з „Рухом за демократичну Словаччину", очолюваним Владіміром Мечіаром. Правління його уряду (1992–1998) було в 1994 році на кілька місяців замінено кабінетом „демократичних сил" Йозефа Моравчіка, який за зразком чеської моделі спробував реалізувати другу хвилю купонної приватизації, коли під роздержавлення мала потрапити решта державних підприємств.

Однак у 1994-му на дострокових виборах Мечіар знову переміг, і його уряд зупинив уже розпочату другу хвилю купонної приватизації. Кабінет Мечіара перейшов до прямого продажу майже 1000 підприємств. Із „мечіарівської" приватизації були майже абсолютно виключені як робітники підприємств, так і закордонні інвестори. Підприємства продавалися на основі „клієнтських" практик підприємцям і групам, прямо пов'язаним з „Рухом за демократичну Словаччину" – майже за безцінь. У 1995–1996 рр. були продані сотні великих словацьких підприємств, більшість із яких невдовзі збанкрутіла. В руки людей, пов'язаних із партією Мечіара, потрапили й такі гіганти словацької економіки, як „Словнафт", „Нафта Ґбели", словацькі курорти чи фірма „Матадор".

Коли Мечіар у 1998-му вибори програв, його спосіб приватизації було відразу припинено, але спроби повернути „вкрадені" підприємства державі, реприватизувавши їх, за незначними винятками, не вдалися.

Вступ закордонного капіталу і реформаційне диво

Від 2000 року „продемократична" коаліція на чолі із Мікулашом Дзуріндою починає відкривати словацьку приватизацію для закордонного капіталу. В продаж йдуть такі великі стратегічні об'єкти, як, наприклад, „Словацькі телекомунікації", „Словацька страхова компанія" чи власник словацької частини нафтопроводу „Дружба" – товариство „Транспетрол". Американський інвестор рятує також Східнословацький металургійний завод „Východoslovenské železiarny".

Але дефінітивним відкриттям Словаччини для закордонних інвесторів стають вибори 2002-го року, після яких старо-новий прем'єр Дзурінда зміг сформувати центристсько-правий уряд, що запроваджує небачені на той час реформи: фіксований 19 відсотковий податок, соціальні реформи, що практично скасовують соціальну державу, платну медичну допомогу та пенсійну реформу, оперту на приватні пенсійні фонди.

Цей уряд зважується також на приватизацію підприємств, які ще залишалися державними і вважалися стратегічними. Передусім ішлося про продаж (на суму більшу ніж 120 мільярдів словацьких крон) 49 відсотків акцій „Словацького газового промислу" російсько-французько-німецькому консорціуму та „Словацьких електростанцій" – італійському „Енелу". Найважливіше, що прибутки з цієї, наразі останньої, хвилі приватизації, не „проїли", а скористалися ними для фінансування пенсійної реформи.

Важливішим від приватизації двигуном економіки став наплив закордонних інвестицій у побудову підприємств „з нуля". Фіксований податок та вступ Словаччини до Європейського Союзу в 2004 році мали притягальність магніту для багатьох західних концернів, яким на руку грав також низький рівень словацьких зарплат. Побудова автомобільних заводів PSA і KIA поблизу Трнави та Жіліни стоять за словацьким економічним дивом останніх років, коли економічне зростання перевищило 10 відсотків на рік.

Новий ліво-націоналістичний кабінет Роберта Фіца призупинив у 2006 році приватизацію державних підприємств та продаж державних акцій стратегічних об'єктів, а деякі приватизації навіть скасував. Державним майном і надалі залишаються, наприклад, аеропорти, держава намагається повернути від „Енелу" велику гідроелектростанцію Ґабчіково. Фіцо, який є великим прихильником державного майна, рішуче відмовляється продовжувати розпочату приватизацію, і доки йому дозволятиме економічна ситуація, продавати держмайно не буде.

Зрештою, вже й не потрібно. Частка держави в словацькій економіці є на рівні економічно найліберальніших країн Західної Європи.

Після величезних економічних зламів, значної кількості порушень і злочинів, Словаччина нині практично „роздержавлена". Нарешті, можна це ствердити.

Аеропорт Прага чекає на свого нового власника

Рузинський аеропорт в Празі має відразу декілька переваг – в Центральній та Східній Європі розходиться про летовище з найбільшою динамікою розвитку, вже нині воно є найзначнішим аеропортом у даному регіоні, і, що не менш важливо, чекає його приватизація. Вже наступного року ми могли б знати нового власника повітряних воріт країни, але в підході до його продажу члени уряду прем'єра Мірека Тополанека представляють далеко не однорідну позицію. Тому кінцевий результат цієї приватизації нині важко спрогнозувати.

Рузинський аеропорт минулого року прийняв рекордних 12,44 мільйонів пасажирів, що на 7,5 відсотків більше, порівняно з 2006 роком. Таке зростання спричинили передусім низькобюджетні перевізники, яким з кожним роком дістається щораз більший шматок ринкового калача. За масштабом авіатранспортних потоків Прагу можна вважати європейським летовищем середньої величини. В рейтингу асоціації європейських аеропортів ACI Europe вона знаходиться на межі третьої і четвертої десятки поблизу Гамбурга, Гельсинкі чи Лісабону. Але серед летовищ країн, які приєдналися до ЄС у 2004 році, воно є найбільшим. Приблизно семивідсоткове річне зростання кількості пасажирів очікується в Рузині і цього року, впродовж першого кварталу через летовище пройшло рекордних 2,51 мільйонів пасажирів. Першість між авіаперевізниками з найбільшою кількістю пасажирів належить Чеським авіалініям, найпопулярнішими пунктами призначення є Велика Британія,

Німеччина та Італія. В аеропорту пасажирам свої послуги пропонують 54 авіакомпанії, які сполучають Прагу прямими рейсами з 124 пунктами призначення в 51 країні.

Держава в пошуках стратегічного партнера

Цей рік для празького аеропорту буде переломним, оскільки держава вирішила рузинське летовище продати, і найкращим варіантом уряд вважає (і вже ухвалив відповідне рішення) роздержавлення празького аеропорту через прямий продаж стовідсоткового пакету акцій стратегічному партнерові. Стратегічний партнер, за очікуванням Міністерства фінансів (яке, до речі, і подало цю пропозицію), мав би заплатити державі понад 100 мільярдів чеських крон (4,1 мільярди євро). Можливості приватизації аеропорту проаналізувало для газети „Млада Фронта – Днес" товариство Credit Suisse, в якості т.зв. малого радника. Окрім прямого продажу розглядалися також інші варіанти, наприклад, продаж акцій за посередництвом біржі, переведення частини майна на самоврядування чи довготермінова оренда летовища. Кінцева рекомендація – продати весь аеропорт одному покупцеві. В такому разі, правдоподібно, йшлося б про консорціум оператора (суб'єкт, що займається організацією роботи аеропорту і не обов'язково є його власником) летовища та фінансової інституції. На користь прямого продажу свідчить відсутність великих приватизацій на ринку, а також достатньо сприятливий період для повітряного транспорту. Але ситуація може змінитися, і якщо в галузі почнеться рецесія, вигоди прямого продажу можуть зникнути.

Потік пасажирів Аеропорту Прага

Рік	кількість пасажирів (в мільйонах)
1999	4,82
2000	5,55
2001	6,10
2002	6,28
2003	7,46
2004	9,70
2005	10,78
2006	11,58
2007	12,44
2008	(план) більше 13,00

джерело: Аеропорт Прага

Нового власника знатимемо за рік

Нового власника ми мали б знати вже в середині наступного року. Наразі серед зацікавлених – близько 50 товариств (міністр транспорту Алеш Ржебічек навіть говорить про 65 компаній). Є між ними, наприклад, оператор віденського аеропорту Flughafen Wien, німецького товариства Hochtief Airports і Fraport, французький Aéroports de Paris, австралійська група Macquarie Airport, іспанська компанія Abertis Airports, а також чеські й словацькі інвестиційні групи Penta, J&T та PPF Investments. Фахівці вважають малоймовірним, щоб власником Рузині став хтось із власників близьких європейських летовищ як, наприклад, Відня чи Франкфурта. Але те, чи дійсно вдасться аеропорт продати, залежить також від політичних домовленостей, і не лише в рамках трьох коаліційних партій. Не є жодною таємницею, що коаліційна Партія зелених не погоджується з приватизацією Аеропорту Прага – доки в публічній фаховій дискусії не буде доведено, що надбання з приватизації значно перевищують можливі ризики, і що для Чеської Республіки не було б з економічних та стратегічних міркувань вигідніше аеропорт залишити собі. Опозиційні соціал-демократи пропонують лише віддавати летовище в довготермінову оренду, за умови, що держава залишить частину пакету собі.

Запропонована ціна лише один із критеріїв

Чеський міністр транспорту Алеш Ржебічек також підкреслив, що переможця не будуть вибирати лише на основі фінансових критеріїв, оскільки аеропорт потребує стратегічного партнера. „Це міг би бути, наприклад, власник віддаленого аеропорту, може, і з Європи, але краще б хтось із Канади, Сполучених Штатів, Азії чи Австралії", – говорить він. Ціну летовища мав би також підвищити вирішений спір із товариством „Пента" про власність земель, необхідних для побудови нової злітно-посадної смуги. Дану проблему держава планує вирішити ще до приватизації аеропорту, але сама побудова злітно-посадної смуги вже буде в компетенції нового власника. На думку міністра транспорту, переговори із „Пентою" тривають. Нова злітно-посадна смуга для подальшого розвитку аеропорту є абсолютно необхідною, оскільки нинішньої вже перестає вистачати. За підрахунками міністра, після побудови нової смуги

За будь-яку ціну

Чеський уряд вирішив приватизувати аеропорт у Празі за будь-яку ціну. На основі рекомендації консультаційного товариства Deloitte&Touche, прем'єр країни Мірек Тополанек & K° повідомили, що державне підприємство „Аеропорт Прага" буде – замість довготермінової оренди – продано закордонному інвесторові.

Уряд в такий спосіб очікує великих надходжень до державного бюджету, і не лише туди. Ймовірно, що впродовж цієї трансакції дістанеться всім, включно з консультаційними фірмами і різними закулісними особами. До таких осіб належить особистий радник Мірека Тополанека, який охороняє „хвіртку" і вирішує, хто з охочих потрапить до прем'єра, а хто ні. Цією особою є Марек Далік. Саме Далік був, є і буде біля всіх ключових рішень, в яких йдеться про великі гроші.

Хто ще може розбагатіти на летовищі? Є ще дехто. Наприклад, така собі фінансова група „Пента", що викупила землю, на якій празький аеропорт хоче побудувати паралельну злітно-посадну смугу. „Пента" отримала цю землю від села Гостівіце в 2005 році за дуже дивних умов, і передусім, за дивовижно низькою ціною. Під час купівлі цих ділянок аеропорт очолював такий собі Мартін Качур. У липні 2005 року контрольна комісія відкликала його із посади генерального директора. Після того, як „Пента" запропонувала за стовідсотковий пай у державному підприємстві Aero Vodochody найбільшу суму і таким чином зайняла Aero Vodochody, вона поінформувала, що планує побудувати для Праги друге, конкурентне летовище – і тут ні сіло, ні впало на сцені знову з'явився Мартін Качур, уже як керівник цього проекту. Мабуть, цілком випадково!

Ну, і потім, є тут ще інша словацько-чеська інвестиційна компанія, що називається J&T. Вона також інтенсивно лобіює можливість приватизувати празький аеропорт. Нещодавно Мірек Тополанек зі своєю коханкою Луцією Талмановою та кількома друзями злітали приватним літаком фірми J&T у відпуску до Італії. Тополанек відмовився пояснювати, чому вони вибрали саме цю компанію, якщо могли туди летіти звичайною комерційною лінією за значно нижчу ціну. Чи, може, долю празького аеропорту вже вирішено, пане прем'єре? Мабуть так, причому за будь-яку ціну.

Іржі Комінек, Прага

Чого лише варта зустріч Мірека Тополанека з менеджером групи J&T під час нещодавньої відпуски в Італії, куди прем'єр полетів приватним літаком фірми ABS Jet, майно якої пов'язане з групою J&T. Лише час покаже, наскільки ця зустріч торкалася чи не торкалася питання приватизації Аеропорту Прага.

аеропорт міг би обслужити замість нинішніх 12 мільйонів – від 40 до 50 мільйонів пасажирів в рік.

Чи дійсно переможе найкраща пропозиція?

Як вже було сказано, рузинський аеропорт є процвітаючою і дуже перспективною фірмою. Його чистий прибуток за минулий рік виріс на 1,1 мільярда крон. Таким чином, для майбутнього власника він може стати золотим дном, навіть без огляду на інвестиції, які треба буде вкласти у подальший розвиток аеропорту. І саме це підштовхує до думки, чи приватизація аеропорту буде дійсно прозорим процесом, чи її чисто „випадково" отримає якась фірма, близька до уряду? Чого лише варта зустріч Мірека Тополанека з менеджером групи J&T під час нещодавньої відпуски в Італії, куди прем'єр полетів приватним літаком фірми ABS Jet, майно якої пов'язане з групою J&T. Лише час покаже, наскільки ця зустріч торкалася чи не торкалася питання приватизації Аеропорту Прага.

Залізниця до аеропорту має бути збудована до 2013 року

Для подальшого розвитку рузинського летовища потрібно побудувати не лише нові злітно-посадні смуги, але й налагодити транспортне сполучення з центром Праги. Після 17 років тривалих суперечок в кінці квітня цього року представники держави та місцевих самоврядувань зійшлися на кінцевому варіанті залізничного сполучення з празьким аеропортом. На основі підписаного меморандуму перші пасажири мали б виїхати до летовища поїздом на Різдво 2013 року. Залізнична колія поведе з центра Праги до недалекого містечка Кладно на трасі через т.зв. Буштєградські залізниці з відгалуженням до терміналів аеропорту. Але довкола залізничної лінії до аеропорту (т.зв. AirCon), є ще багато невирішених питань. Меморандум, наприклад, зовсім не вирішує способу фінансування її побудови та експлуатації. На думку міністра транспорту, є кілька можливостей. Однією з них є проект ППП, тобто партнерство публічного та приватного сектору, коли побудову фінансувала б приватна фірма. Про загальні видатки наразі нібито говорити ще рано, оскільки не зрозуміло, чи все до них буде зараховано. На основі доступної інформації, в інфраструктуру, тобто колії і зупинки, мало б влитися 28 мільярдів чеських крон (1,1 мільярдів євро). Але наступні видатки потрібні ще й для вагонного парку. Окрім залізничного сполучення, столиця планує також сполучення центру з аеропортом за допомогою метро, яким до аеропорту вперше можна буде доїхати в 2016 році.

Текст: Зузана Елбертова, Прага | Фото: Ян Коцанда

Університетські лікарні без університетів?

Чеську академічну громадськість впродовж останніх тижнів хвилює дискусія про трансформацію факультетських лікарень. Чому необхідно змінювати теперішню ситуацію, і які є варіанти змін?

Нині факультетські лікарні, яких у Чехії налічується 11 і які є т.зв. організаціями, заснованими на внесках, були колись запроваджені як перехідна юридична форма, яку ще в 90-х планувалося змінити іншою, остаточною формою. Засновником та власником таких організацій є держава, і вони підпорядковуються міністерству охорони здоров'я, яке призначає завідувачів. Факультетські лікарні складаються з кафедр, якими керує завідувач. Завідувач відповідає як за медичне обслуговування на своїй кафедрі, так і за перебіг та гарантію навчання й досліджень. Як зрозуміло з назви такої інституції, вона призначена не тільки для надання медичної допомоги, але також для навчання майбутніх лікарів та інших медичних працівників, наукової та дослідницької діяльності. В минулі роки більшість факультетських лікарень була більше чи менше неформально пов'язана з певним географічно близьким медичним закладом. Наприклад, 3-ій медичний факультет використовує як основну базу для навчання ФЛ „Краловске Віногради", 1-ий медичний факультет – Загальну факультетську лікарню в центрі Праги. На даний момент немає жодного впорядкованого юридичного регулювання стосунків між лікарнями та факультетом (або ж університетом), деякі факультети мають зі „своїм" шпиталем укладений договір про співпрацю в області навчання на досліджень. Єдиним офіційним зв'язком є призначення завідувачів, що більш-менш залежить від рішення декана (а згідно з чинним положенням, міністр охорони здоров'я не може діяти всупереч його рішенню). В клініках працюють лікарі, які здебільшого мають трудові угоди як з лікарнею (т.зв. лікарські трудові угоди), так і з відповідним медичним факультетом (т.зв. навчальні або академічні). Таким чином, факультет бере участь у виплаті заробітної платні лікарям-педагогам факультетських лікарень і фінансує медичне навчання своїх студентів. На жаль, ця система приносить багато проблем і незручностей – подвійні ставки означають, що деякі працівники є під подвійним керівництвом (завідувач лікарні та декан факультету), виникають проблеми з відпустками, участю на конгресах тощо. На даний момент медичні факультети мають мінімальний вплив (або не мають жодного) на роботу факультетської лікарні та її подальший розвиток. Плани директорів лікарень, для яких пріоритетом є саме медична допомога, а не навчання, не завжди відповідають уявленням медичних факультетів, часто виникають і перешкоди для нормального та ефективного навчання (зниження кількості ліжок, що призводить до росту кількості студентів на одного пацієнта, перенесення відділення у межах лікарні без забезпечення простору для навчання медиків тощо).

Міністерство тишком підготувало законопроект про університетські лікарні, який восени 2007-го був запропонований університетам. Жодних дискусій напередодні не було.

Плани міністра Юлінека

Вже з половини 90-х декани медичних факультетів та ректори вимагали змін цього катастрофічного, незадовільного стану. Відбулося багато дискусій, але, на жаль, від слів до справ так і не дійшло. Вже декілька років декани просувають ідею т.зв. університетських лікарень, де університет мав би реальний вплив на роботу такої інституції. Назва „факультетська лікарня" має залишитися у минулому, тому що йдеться про великі заклади в Празі, розраховані на декілька факультетів. Йдеться також і про приведення сучасного юридичного стану у відповідність до закону про вищі навчальні заклади, згідно з яким факультет не є повноправним юридичним суб'єктом для участі в такій інституції.

Від часу свого призначення міністр охорони здоров'я Томаш Юлінек зарекомендував себе як посадовець із чітким баченням ситуації та виразною мотивацією реформувати чеську систему охорони здоров'я. Його прагнення до змін є водночас і позитивом, і негативом. Здатність до непопулярних кроків,

В академічних колах посилилося відчуття, що необхідно виразніше проявляти свої інтереси в питанні трансформації факультетських лікарень.

без яких неможлива будь-яка поважна реформа – це, без сумніву те, чого бракувало колишнім міністрам. З іншого боку, його непохитне переконання, що всі запропоновані ним пункти реформи являються єдино правильними, та небажання дискутувати про них, шукаючи компроміс із тими, кого реформа прямо стосується, перешкоджає реалізації реформи: це врешті призвело до часткового паралічу здійснення подальших кроків. Небажання міністерства вести діалог і відсутність суттєвих аргументів породжують підозру в існуванні прихованих мотивів або лобіюванні інтересів певної групи людей.

Проблеми не в реформі, а в небажанні дискутувати

В 2006 році міністр Юлінек інформував ректорів Карлового університету, університетів ім. Масарика та ім. Палацького (три чеські університети, що мають медичні факультети), що погоджується з реформою факультетських лікарень та їхньою трансформацією в університетські. Погоджується також із тим, що сучасна ситуація є нестерпною. Ректори висловили бажання взяти участь у підготовці реформи і представити своє бачення ситуації, принагідно запропонувавши рішення, яке б було прийнятне з точки зору університетів. На жаль, упродовж наступних півтора року не відбулося жодної співпраці з університетами. Міністерство тишком підготувало законопроект про університетські лікарні, який восени 2007-го був запропонований університетам. Жодних дискусій напередодні не було. У цьому проекті університетські лікарні були представлені як акціонерні товариства, 66% акцій яких знаходитиметься в руках держави, представленої міністерством охорони здоров'я, а 34% – у володінні відповідного університету. На чолі акціонерного товариства, згідно з торговим кодексом, стоїть правління, яке обирається на загальних зборах акціонерів. Неосновна доля в правлінні (за кількістю акцій) і – за логікою – менша участь у керуванні лікарнею від самого початку була неприпустимою для університетів. Університети очікували від трансформації посилення впливу та своєї позиції в навчальному процесі, однак проект міністерства такого стану речей не передбачав. Водночас одним з головних мотивів для трансформації, за словами міністерства, було вирішення питання з подвійними трудовими відносинами. Тобто лікарі-педагоги в майбутньому мали б укладати лише договір з університетською лікарнею і не були б працевлаштовані на факультеті. Впродовж наступних місяців з'ясувалося, що цей крок неможливо виконати, оскільки це б означало колапс академічної сфери на медичних факультетах і, правдоподібно, її повний крах у майбутньому. Міністерство відмовилося від цього кроку в наступних версіях законопроекту і в інших (але вже не таких важливих) пунктах задовольнило зауваження університетів. Медичне навчання відбувалося б на підставі договору між лікарнею та університетом, який оплачував би видатки, реально пов'язані з навчанням (матеріали, використання простору, енерговитрати тощо). Договір також мав би визначати рівень та забезпечення навчання.

Впродовж наступних місяців розпочалася справжня (може, й цілком закономірна) істерія довкола акціонерних товариств – дебати про кількість відсотків, кількість людей у правлінні та інші деталі. Однак досить часто поза увагою залишається факт, що так і не відбулася предметна дискусія про можливу форму університетських лікарень. Міністерство запропонувало проект акціонерних товариств і свій задум дуже твердо

відстоює. Однак ніколи не було оприлюднено аналізу закордонного досвіду, не розглядалися публічно вигоди та невигоди окремих рішень чи пошуки оптимального рішення. Університети власним коштом дослідили ситуацію, зокрема в Європі, і запропонували альтернативне рішення, яке для Європи було цілком звичним. Університетські лікарні там працюють як публічно-правові інституції, що їх засновує університет, участь у керуванні має також держава і місцеві муніципалітети. Державі належить головний вплив на сферу медичного обслуговування, а також контрольна функція. Університети мають у своїй компетенції навчання, наукову та дослідницьку діяльність, водночас вони можуть впливати на розвиток лікарні і в області медичного обслуговування, коли воно стосується навчання та досліджень.

Саме небажання міністерства вести діалог про можливі форми, відмінні від акціонерних товариств, викликало спротив в університетах. Вже від січня 2008-го різні академічні сенати через представників окремих академічних кіл виражали своє негативне ставлення до проектів та дій міністерства. Міністерство, втім, не зважало на ці голоси, а навіть відверто їх ігнорувало.

В академічних колах посилилося відчуття, що необхідно виразніше проявляти свої інтереси в питанні трансформації факультетських лікарень. Наприкінці квітня 2008-го з ініціативи студентів 1-го, 2-го і 3-го медичних факультетів та фармацевтичного факультету Карлового університету виникла Студентська ініціатива за університетські лікарні, мета якої – краще інформувати не лише студентів, але також громадськість про плановані зміни та можливі негативні наслідки як для медичного навчання, так і для якості медичного обслуговування. Було підготовлено декларацію, під якою підписалися студенти більшості лікарських факультетів. Виникла петиція, що вимагала такої форми університетських лікарень, якій відповідала б її назва – тобто університет мав би в ній достатній вплив. Під петицією підписалося більше ніж 5000 осіб, понад 4000 підписів вдалось отримати впродовж однотижневої кампанії на медичних факультетах, де медики та інші студенти носили на халатах наліпки, що інформували пацієнтів про можливу загрозу навчанню студентів. У другій половині травня в Празі відбувся мітинг протесту, де студенти в гумористичній формі намагалися звернути увагу на ризик, пов'язаний з трансформацією в тому вигляді, як її готує міністерство. Не лише ці акції призвели до зміни ставлення міністерства – розпочалися інтенсивні переговори між ним та університетом, а також студентами. Дійшло до певних зрушень на користь університетів у предметному полі та в самому формулюванні параграфів законопроекту, які тим часом підготувало міністерство. На жаль, дискусія про форму як таку знову не відбулася. На бік університетів стали й деякі експерти із Законодавчої ради уряду, які також не вважають акціонерні товариства найкращим можливим рішенням.

На поверхню випливла також інформація про те, що міністерство планує реорганізувати факультетські лікарні в акціонерні товариства вже восени 2008 р., хоча закон про університетські лікарні повинен увійти в дію щойно 1 січня 2009 р. Така ситуація в багатьох людей викликала побоювання, що ще до набуття законом про університетські лікарні чинності могло б відбутися обмеження медичного навчання та інші непередбачувані події. Під політичним тиском та тиском з боку громадськості (Академічний сенат Карлового університету прийняв резолюцію, в якому підтвердив свої побоювання щодо можливого призупинення медичного навчання), прем'єр Мірек Тополанек пообіцяв, що трансформація факультетських лікарень в акціонерні товариства не розпочнеться за рішенням виконавчої влади. Ця обіцянка, втім, не виключає переведення їх в акціонерні товариства законодавчим шляхом – себто за законом, що пройшов би в парламенті. Зважаючи на сучасну ситуацію в правлячій коаліції, можна очікувати, що закон супроводжуватиме багато переговорів. Нещодавно міністр представив подальші кроки реформи – тож надалі продовжуватиметься законодавчий процес у випадку менш суперечливих (але так само дуже потрібних) законів.

Закони про університетські лікарні, страхові компанії та нагляд за ними поки що до парламенту та уряду не подаватимуться, міністерство пообіцяло провести дискусію з цих питань. Сподіваємось, що дискусія буде стосуватися не лише деталей, але й „наріжних каменів" проблеми.

Суттєва частина реформи, таким чином, відкладається, і можна лише сподіватися, що не дійде до її цілковитої деструкції, і що вдасться всі суперечності в законодавстві погодити, а ситуацію вирішити в такий спосіб, який влаштував би і фахівців, і неспеціалістів. Чеська система охорони здоров'я цього потребує!

Приватизувати, чи ні?!

В Чехії вже залишилося небагато державних підприємств, які можна було б вигідно і з великим зиском продати. Тому уряд прем'єра Мірека Тополанека вирішив, що в рамках масштабної реформи всієї сфери охорони здоров'я великі університетські лікарні будуть перетворені на акціонерні товариства. Те саме уряд планує зробити з кількома державними медичними страховими компаніями. Та уряд не говорить всієї правди: від акціонерного товариства до продажу пакету акцій інвесторам залишається півкроку. А мова йде про можливий прибуток для держбюджету у сотнях мільйонів, а може, навіть мільярдів євро...

Плани уряду зустрілися з шаленим опором парламентської опозиції, медичних профспілок, а також університетів, яким в університетських лікарнях планується віддати лише третину акцій, тому вони побоюються, що таким чином втратять вплив на рівень практичної частини навчання медиків.

Чеські праві, Громадська демократична партія (ODS), будучи до літа 2006-го в опозиції, прагнули повторити реформні кроки словацького (також правого) уряду Мікулаша Дзурінди. Але у 2006-му в Словаччині перемогли ліві і попередні – незавершені – реформи правих у сфері охорони здоров'я почали згортати. В Чехії все навпаки: у 2006-му до влади прийшли праві, міністр охорони здоров'я Томаш Юлінек запросив до себе радників зі Словаччини, і почалось копіювання словацької моделі.

„Це просто дивний експеримент, який під впливом тих самих радників робили і в Словаччині. Там з цього нічого не вийшло. Від такого роду експерименту відмовилися громадяни і в Угорщині. Думаю, що лише дурень повторює ті самі помилки. Ми повинні шукати інспірацію в Німеччині, Франції, в Австрії, де система охорони здоров'я функціонує", – заявив на одній із демонстрацій перед будинком уряду президент Чеської лікарської палати Мілан Кубек.

Після серії протестів чеський уряд та міністр Томаш Юлінек взяли тайм-аут. Але лише до осені. Думки про великий зиск, мабуть, не дають міністрам спати.

Богдан Копчак, Прага

Гра в Морський бій

До кінця травня 2017 року Чорноморський флот повинен залишити територію України. Останніми тижнями українська влада проводить рішучу кампанію, спрямовану на виведення ЧФ з Криму, розташованого там на підставі угоди від 1997 року. Саме тоді було окреслено 20-річний термін перебування ЧФ в Україні з можливістю продовження договору. Київ продовжувати термін угоди не збирається. Іншої думки дотримується Росія, яка воліє залишити ЧФ в межах України якомога довше. Аргументи української сторони зрозумілі: ЧФ – це чужі війська, розташовані на її території (зрештою, всупереч Конституції), а Україна обрала курс на інтеграцію з НАТО. Росія очевидно пов'язує цих два чинники, додаючи ще економічний, наприклад, підвищення ціни на газ.

Розташування Чорноморського флоту від початку викликає суперечки. Процес поділу флоту між Росією та Україною тривав кілька років. Згідно домовленості, російська сторона за розміщення своїх військ щороку виплачує Україні 98 млн. доларів, які вираховуються з державного боргу України. На сьогоднішній день ЧФ нараховує близько 40 бойових одиниць, однак їх середній вік чималий. Тому, на думку спеціалістів, військовий потенціал бойової техніки ЧФ досить слабенький. Треба однак вказати, що окрім морських одиниць в рамках ЧФ розташована певна кількість літаків та бойових вертольотів, а також підрозділи морської піхоти. Тим не менше, розташування ЧФ - це насамперед проблема політичного походження, яка вписується у новоімперську стратегію Росії. З іншого боку, не можна виключати, що Росія в майбутньому може укріпити свій військовий потенціал на Чорному морі.

З часу проголошення Україною незалежності деякі з російських політиків піднімають питання статусу Криму, а особливо Севастополя, який представляє основну базу ЧФ. Головує в цьому насамперед мер Москви Юрій Лужков, який вже багато років приїжджає до Криму підтримати російськість півострова. Під час свого останнього перебування у травні цього року, всупереч застереженням СБУ, він не втримався від чергових публічних виступів, піднімаючи питання приналежності Севастополя. У відповідь українська сторона проголосила його persona non grata. Водночас президент Віктор Ющенко наказав уряду Юлії Тимошенко до липня опрацювати юридичну документацію щодо виведення ЧФ з Криму.

Фото: УНІАН

Оскільки росіяни пов'язують це з планами Києва щодо членства в НАТО, російська реакція є досить нервова, а російська Дума запропонувала навіть розірвання Великого договору, чи Трактату про дружбу та сусідство.

Чому розташування ЧФ у Криму є таким важливим для Кремля? Більшість експертів, в тому числі деякі російські, погоджуються з думкою, що ЧФ не становить сильного військового потенціалу. До того ж акваторія Чорного моря не найкраща для морських сил, оскільки море закрите і його легко можна контролювати за допомогою літаків та ракетної зброї. Однак для росіян Крим може представляти своєрідний авіаносець, який не можна потопити, і з якого можна контролювати південний фланг „російської сфери впливу". Розташування Криму набагато вигідніше, аніж база, яку планують побудувати у Новоросійську. З будівництвом цієї бази росіяни зрештою не поспішають, досі розраховуючи на те, що вдасться продовжити оренду баз у Криму.

У випадку російської присутності у Криму можна сказати, що зовсім не військові питання мають першорядне значення. Розташування ЧФ слід розглядати в категоріях політичних, чи швидше геополітичних. Цим самим ця тема вписується в концепцію відбудови російської імперії і російських впливів на пострадянському просторі. Важливим також є психологічний чинник. Згадуваний Севастополь – місто-герой, уся історія якого чи то Кримська війна, чи Друга світова стали частиною героїчних традицій російських озброєних сил. В часах СРСР Крим і Севастополь розглядались як своєрідні категорії. Схоже, вже тоді офіцери інших флотів СРСР розповідали анекдоти про низький потенціал ЧФ, де на службу прагнули ті, хто хотів провести пенсію під кримським сонцем. Нічого дивного, що у Севастополі чи в інших місцях південного Криму є велика кількість військових пенсіонерів, які з ностальгією пригадують часи Радянського Союзу.

Треба також визнати, що ЧФ дбає про свій позитивний образ серед мешканців. Вважається, що при обслуговуванні російських баз працює від 20 до 30 тисяч мешканців Криму. Зарплати та пенсії вищі, аніж середня українська. До цього слід додати соціальну опіку, яка також стоїть на вищому рівні. ЧФ організує культурне життя мешканців Севастополя. Діють російські ЗМІ, пов'язані з флотом, які формують не зовсім позитивну думку населення щодо української держави. Зрештою, наявна підтримка флоту та росіян, які проживають у Севастополі, з боку згадуваного мера Москви Лужкова. Вже тривалий час він щороку переказує певну суму з бюджету столиці Росії для підтримки потреб „російськості" Севастополя. У 2007 році фундація „Москва – Севастополь" мала отримати 140 млн. рублів. Кажуть, що Лужкова пов'язують з Кримом не лише ідеали, але цілком прагматичні аспекти. Його дружина, яка володіє будівельним бізнесом у російській столиці, має, схоже, інтереси у Криму (компанія „Inteco"). Іншим проявом російських впливів є присутність у Севастополі філії московського університету, хоча для російських випускників з Криму відкриті також двері до ВНЗ у самій Росії.

Варто додати, що у Криму зустрічаються копії політичних організацій російського ґатунку. Згідно підрахунків, у Севастополі діє 12 проросійських організацій, з цього п'ять є дуже активними. Вони проголошують гасла близькості Криму з Росією, а також перетворення України на федерацію. Подібно як і в Росії, тут діють активні молодіжні угрупування. До однієї з найбільш цікавих належить „Ми", яка, на думку українських ЗМІ, прославилась ідеєю проведення навесні минулого року військово-спортивного табору. Щоправда, невідомо, чи він в кінці кінців виник, однак цікавим був запропонований інструкторський склад табору. Наприклад, приватна військова компанія „Omega Services pmc", яка пропонує військові послуги по всьому світу різним інституціям (державним та недержавним) з зауваженням: „Omega Services pmc" – це політична орієнтована компанія. Ми підтримуємо інтереси державної політики Росії по всьому світу. Не приймаємо пропозиції, які можуть розглядатись як загроза національній безпеці Російської Федерації (і держав СНД)". Інтернет-сторінка організації створена чотирма мовами: арабською, німецькою, англійською та російською.

Якщо поглянемо на розміщення ЧФ у Криму з української точки зору, його присутність вкрай невигідна для Києва з кількох позицій. По-перше, з огляду на плани інтеграції України з НАТО. Альянс офіційно ніколи не стверджував, що ЧФ може стати перешкодою членству України в НАТО. Однак зрозуміло, що присутність військ третьої сторони на території держави, яка бореться за членство, є чинником, який блокує процес інтеграції. По-друге, російська присутність у Криму дестабілізує ситуацію на півострові і провокує антиукраїнські настрої. А треба пам'ятати, що ситуацію в Криму додатково ускладнює повернення кримських татар на початку 1990-х.

Чи вдасться вивести ЧФ до 2017 року з Криму? На думку експертів усе залежить від послідовності української влади. Якщо Київ діятиме виважено і водночас рішуче, якщо буде при цьому користуватись арбітрами міжнародних інституцій, цілком вірогідно, що Севастополь у 2017 році перетвориться на великий будівельний майданчик, що притягне комерційний капітал. На сьогодні ЧФ займає найкращі території в місті та його околицях. На думку експертів, будівництво порту та послуг, пов'язаних з цим, розвиток туризму цілком компенсують фінансові втрати місцевого населення після виведення російських військових.

Петро Андрусечко, Київ

22 травня Президент Віктор Ющенко під час відкриття Енергетичного форуму запропонував розглянути формування Балто-Чорноморсько-Каспійської енерготранзитної спільноти. „Головні цілі цього амбітного політико-економічного проекту полягають у підвищенні надійності транзитної поставки енергоносіїв від виробника до споживача та підвищення прозорості політики енергопостачання до Європи, в обхід Росії", – додав він.

22 травня Підвищення курсу української валюти – перший крок до стримування інфляції, однак необхідні також заходи, що не відносяться до кредитно-грошової політики. Така думка Міжнародного рейтингового агентства Standard&Poor's.

22 травня Секретар Донецької міськради Микола Левченко вважає рішення сесії міськради про недопущення планового збільшення україномовних шкіл у місті демократичним кроком. „Поправку внесено тільки для того, щоб стримати насильницьку українізацію", – зазначив секретар. Планове відкриття таких шкіл призведе до того, що „потім ми думатимемо, ким їх наповнювати, а такого бути не повинно", – запевнив він. Цього ж дня донецький міський голова Олександр Лук'янченко призупинив дію рішення сесії міської ради.

23 травня Верховна Рада звільнила депутатів від Партії регіонів Едуарда Прутніка з посади голови Держкомітету з теле- і радіомовлення та Олексія Костусєва з посади голови Антимонопольного комітету.

23 травня Олександра Турчинова висунуто єдиним кандидатом на посаду мера Києва від БЮТ і „Нашої України – Народної самооборони".

25 травня У Києві відбулися вибори міського голови та міської ради міста. Міським головою столиці знову став Леонід Черновецький, за якого проголосували 37,7% виборців. Інші учасники виборчих перегонів здобули наступну підтримку: Олександр Турчинов – 19,1%, Віталій Кличко – 17,9%, Віктор Пилипишин – 6,7%, Микола Катеринчук – 4,4%, Олександр Омельченко – 2,5%. Вибори до міської ради Києва завершилися із таким результатом: Блок Черновецького – 30,4%, БЮТ – 22,7%, Блок Кличка – 10,6%, Блок Литвина – 8,1%, Громадський актив Києва – 5,9%, ПР – 3,9%, Блок Катеринчука – 3,4%. Блок „Наша Україна – Народна самооборона", список якого очолював Луценко, не подолав 3%-й прохідний бар'єр.
На минулих виборах 26 березня

Чорноморський Флот – це інфраструктура

коментарій

З формальної точки зору Чорноморський флот повинен вийти з Севастополя 27 травня 2017 року. Цього вимагає головне правило міжнародних відносин, оскільки договори повинні виконуватись, зрештою, цього вимагає і Конституція України.

Але реально Російська Федерація намагатиметься максимально приховати процес переговорів у цьому питанні. Як ми знаємо, Чорноморський флот, це не військова, це геополітична сила. Адже з військової точки зору він, фактично, не являє собою ніякого потенціалу для здійснення військових дій. Це кораблі, яким близько сорока років; існує лише кілька суден, які мають, скажімо, ресурс на 2017 рік. У 2017 році, ймовірно, не залишиться жодного корабля, який міг би виконувати бойові завдання. Тобто виводити буде нічого. Чорноморський флот – це інфраструктура. Це бази, склади боєприпасів, тилове забезпечення, це ті ж самі будинки військовослужбовців, які знаходяться на території Севастополя та інших пунктів базування. Тобто потрібне виведення цілої інфраструктури флоту.

В угодах, підписаних у 1997 році непрописано такого механізму. Вони були здебільшого документом про розподіл, про механізм функціонування, але не про механізм виведення. Є термін „перебування", а „виведення" немає, навіть консультацій з цього приводу немає. Українська влада правильно робить, що розпочала процес зараз, оскільки Росія максимально буде приховувати цей факт. Психологічно і політично процес виведення дуже болючий для російської влади з огляду впливу на населення. Адже воно повинно знати, що РФ є велика і не допустить, щоб Україна, яка іде в НАТО, могла завдати шкоди російським інтересам. А російські інтереси – це захист інтересів на всьому пострадянському просторі. За такої логіки неможливо росіянам доносити месидж, що ЧФ піде з Севастополя взагалі, в якомусь навіть гіпотетичному стані. Чому звучать маргінальні (але ж звучать) фрази Дмитра Рогозіна чи Юрія Лужкова, що флот не піде; або якщо Україна вступає в НАТО, то будуть заходи військового характеру? Все робиться з метою зберегти у російському інформаційному просторі розуміння того, що ЧФ буде в Криму.

Захист інтересів Росії це, звичайно, перебільшення. Специфіка Чорного моря така, що в сучасних умовах авіація спокійно його перекриває. Крилаті ракети мають дальність 300 км. Інша справа: що буде, якщо ЧФ залишається після 2017 року?

Стосовно того, чому Росія затягує будівництво бази у Новоросійську, є кілька пояснень. Перше пояснення: там немає нормальної бази, там немає місця для великих кораблів. Друге: там складні географічні умови, взимку вітер-буран, який фактично заливає льодом корабельний склад. Навіть існують випадки, коли малі російські кораблі ідуть до Криму зимувати. Інше пояснення, дуже цікаве: російські бізнесмени не хочуть бачити ЧФ на своїй території. Оскільки кожен метр стіни – це гроші, це бізнес. Я не знаю, як це вирішуватиметься взагалі. Навіть зараз є цікавий проект під Олімпіаду 2014 року, по створенню під Сочі нового порту, щоб вантажі легко було доставляти на Олімпіаду, а після цього передати флоту. Але все це схоже на те, як у нас організовують Євро-2012: є інвестиційний проект, але не факт, що його віддадуть флоту.

Якщо Україна проявить волю, з цього моменту поставить поверх всіх кутів питання ЧФ, його можна буде вирішити. Так склалось, що Севастополь – місто військових пенсіонерів. Тут дійсно в основному проживають росіяни з маргінальними настроями щодо пострадянського простору, ролі Росії тощо. Якщо все це підживити грошима, підживити інформаційною складовою, підживити підтримкою служб, які діють з боку ЧФ (адже не секрет, що це і розвідка, і ФСБ), якщо все це зробити, там можуть бути дуже активні дії на будь-якому рівні.

Немає також угоди, як використовувати ЧФ у випадку особливого періоду, в ході воєнних дій. Що буде, якщо РФ має конфлікт з третьою країною? В цьому випадку ЧФ втягує Україну в цей конфлікт. Якщо, наприклад, Грузія є союзником України, а з її території буде працювати авіація, націлена на територію Грузії? Як запобігти цьому, щоб Україна не була втягнута у подібне? Хоча Україна вже років п'ять тому ставила питання: давайте зробимо угоду. Росія відмовляється.

Михайло Самусь,
експерт Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння, Київ

Володимир Горбулін:

„Держава, яка не бачить на 3-4 роки вперед, це сліпа держава“

У своїх інтерв'ю ви багато разів підкреслювали, що важливим етапом вашого життя був період роботи на Південному Заводі.

Я працював у конструкторському бюро „Південне“, це те КБ, яке розробило чотири класи стратегічних ракетних комплексів. Ці розробки привели до ракетно-ядерного паритету між США та Радянським Союзом. Останні дві – це ракети СС-18 та СС-24. Як відомо, ракети СС-18 сьогодні продовжують нести бойове чергування у стратегічних ракетно-ядерних силах Російської Федерації і ці ракети, на мій погляд, сьогодні не мають аналогів у світі. КБ дало мені школу, яка, я вважаю, навіть дотепер продовжує відігравати значну роль.

Яка була атмосфера у закритому на той час місці?

Так, воно дуже довго було закритим. Рішення про створення Центру розробки ракет на базі заводу, який до того виробляв автомобілі, було прийняте ще Й. Сталіним одразу після війни. До розпаду Радянського Союзу, це був головний центр будування і розробки стратегічних ракет у Союзі. Люди працювали самовіддано, без субот і неділь, особливо в перші роки становлення заводу і КБ „Південне“. Ентузіазм, відданість справі, на мій погляд, ні з чим порівняти не можна. Люди вірили, що вони повинні забезпечити мир у всьому світі. Ця ідея їх об'єднувала і вона дозволяла працювати на межі людських можливостей.

Ви тоді працювали з Л. Кучмою?

Так, ми з ним закінчували фізико-технічний факультет Дніпропетровського університету. Тільки він у 1960, а я у 1962 році, але познайомились, коли я прийшов працювати у КБ. Всі були молоді, середній вік був близько тридцяти років, природно, у нас були наміри не лише працювати з ранку до вечора. Серед нас було чимало, як тоді говорили, фізиків-ліриків, творчих людей, хоча ми були чистими ракетниками. Він на той час очолював комсомольську організацію. Спочатку були просто знайомими, потім стосунки стали більш дружніми, і якийсь час ми безумовно були, можна сказати, великими друзями.

Україна не зовсім відома у світі як держава з потужною ракетною галуззю.

Я не хотів би з цим погодитись. Дійсно, в перші роки після розпаду Союзу вся галузь ракетобудування чомусь пов'язувалася лише з Росією, але вже у 1992 році я був запрошений до Комітету ООН з космічних питань. Мені надали 15 хвилин, але я виступав, здається, хвилин 45, і запитання тривали більше півгодини, і ніхто не протестував. Я розповів, що Україна – це центр космічної та ракетної галузі. Що у нас є ракети СС-17, СС-24, що у нас є ракети-носії „Циклон“, „Зеніт“, 400 космічних апаратів, які були розроблені у Дніпропетровську і вийшли на орбіти. Люди дуже добре знали, що таке Радянський Союз і ракетно-космічна галузь, але не знали, що такий пласт роботи виконували безпосередньо у Дніпропетровську. Хоча не можна говорити тільки про Дніпропетровськ. Ми мали багато заводів і у Харкові; у Києві були заводи, які виробляли системи управління всіма стратегічними ракетами, в тому числі для корольовських ракет, які й зараз літають, так званої „сімки“. Фахово працювали інститути Академії Наук, усі технологічні процеси, такі як зварювання, різка та інші розроблялися в Інституті електрозварювання Патона. У нас були дуже сильні інститути по фізиці космосу. Закритість, яка існувала в часи Радянського Союзу, просто давала те, що усі говорили про Радянський Союз, і що ніхто на карті Союзу не вказував конкретно. І по космічних послугах ми продовжуємо займати провідне місце у світі.

Хоча, безумовно, масштаби скоротились, ми відмовились від ракет-носіїв, які виконували єдину функцію: донести до цілі ядерний заряд. Ми єдина країна, яка добровільно, після підписання Будапештського меморандуму, звільнилася від ядерної зброї. Ми знищили не тільки свої стратегічні ракети, але й шахти, і 46 ракет СС-24.

Як оцінити такий крок України з позиції сьогоднішньої геополітичної ситуації? Це було правильне рішення?

До цього кроку нас підштовхували і Росія, і Штати. Справа у тому, що пускові ракети розроблялись в Україні,

2006 року до Київради пройшли 8 політичних партій і блоків. Тоді за БЮТ проголосувало 24,64% виборців, Блок Черновецького – 12,93%, НУ – 8,85%, блок ПОРА–ПРП – 8,51%, ПР – 5,76%, ГАК – 4,01%, СПУ – 3,95%, Блок Литвина – 3,63%.

27 травня Попередні результати дострокових виборів у Києві довели „політичне банкрутство“ БЮТ та „Народної самооборони“, заявляє „Єдиний Центр“ Віктора Балоги. А лідер Партії регіонів Віктор Янукович вважає результати київських виборів черговим кроком до розвалу коаліції.

27 травня Міністр внутрішніх справ Юрій Луценко звинувачує президента Віктора Ющенка у прикритті плану глави його Секретаріату Віктора Балоги і Партії регіонів щодо розвалу демократичної коаліції. Він також одразу заявив про сценарій, згідно з яким розробляється план усунення його із посади міністра. Президент переконаний, що демократична коаліція не розвалиться, і називає заяви міністра внутрішніх справ Юрія Луценка „хворобливими“. „Мені здається, як програв, то кулаками не потрібно махати“, – заявив Ющенко.

27 травня Конституційний Суд визнав неконституційними норми закону про Державний бюджет на 2008 рік, якими звужуються чи ліквідуються пільги та соціальні гарантії для громадян країни. Прем'єр Юлія Тимошенко заявляє, що Конституційний Суд був під політичним тиском.

28 травня Голова Верховної Ради України Арсеній Яценюк заявляє, що не має наміру очолювати політичну партію „Єдиний Центр“.

30 травня Конституційний Суд визнав конституційними положення законів щодо дострокового позбавлення повноважень депутатів місцевих рад вищими органами партії (блоку) за винятком норми „з інших підстав, встановлених вищим керівним органом політичної партії (виборчого блоку)“.

31 травня Світовий банк підтримує рішення Національного банку України про ревальвацію гривні.

31 травня Народний депутат від НУНС Давид Жванія вважає, що президент Віктор Ющенко в 2004 році не був отруєний. Заявити ж про отруєння, за словами Жванії, вмовила тодішнього кандидата на президента певна група людей із його виборчого штабу. Він стверджує, що результати аналізів, які проводились у тій справі, є сфальсифікованими.

31 травня Представник України при ЄС, посол Андрій Веселовський заявляє, що Україна фактично отримала політичну підтримку ЄС у відповідь на негативні заяви Росії. Веселовський повідомив, що під час засідання європейська сторона сама порушила це питання, висловивши стурбованість окремими заявами російських політиків, які фактично піддавали сумніву територіальну цілісність України.

2 червня Прем'єр Юлія Тимошенко, перший віце-прем'єр Олександр Турчинов та депутат Микола Томенко, які очолювали виборчий список БЮТ до Київради, написали заяви про відмову працювати у Київраді, таким чином, зрадивши свою обіцянку виборцям працювати у Київраді.

2 червня Президент Віктор Ющенко висловив готовність провести зустріч із членами „Народної самооборони". „Одне тільки прохання до тих, хто представлятиме "Народну самооборону" – ніяких ультиматумів президенту", – заявив президент.

3 червня Верховна Рада ухвалила в першому читанні закон про державну програму приватизації на 2008–2012 роки, розчистивши, таким чином, дорогу уряду до прийняття поправок до бюджету. За це проголосувало 227 депутатів.

3 червня Президент Ющенко повернув зі своїми пропозиціями закон „Про регулювання реалізації окремих соціально значимих продуктів харчування", що передбачав планове зниження цін на продукти, для повторного розгляду Верховною Радою.

3 червня Під час голосування закону 2481 щодо формування дохідної частини бюджету з пропозиціями президента стався черговий збій у роботі системи „Рада". Табло висвітило схему голосування, але не показало остаточний результат, що викликало несхвальний гул у залі. Після цього закон був повторно проголосований 226 голосами.

3 червня Верховна Рада привела до присяги трьох нових суддів Конституційного Суду по президентській квоті.

3 червня Фракція Блоку Юлії Тимошенко в Київраді обрала своїм лідером Олександра Зінченка, який у 2005 році розпочав кризу помаранчевої політичної еліти, звинувативши Тимошенко у активізації корупційних схем в уряді.

3 червня Окремі ЗМІ заявили, що у Партії регіонів керівництво готове вести переговори з натовцями навіть

Фото: Петро Андрусенко

а ядерні боєголовки – у Росії. І було таке 12 Управління Міністерства оборони СРСР, яке мало ексклюзивне право їх ставити і знімати. І коли відбувся розподіл, 12 управління заявило, що у нас працювати не буде. А ракетам же потрібне гарантійне обслуговування. Росія назустріч тоді не пішла. А до того ж, як ми могли, будучи відповідальною державою, гарантувати всьому світу, що у нас не повториться, скажімо, другого Чорнобиля? Кожна ракета СС-24 мала ядерний блок. Кожен такий блок в тротиловому еквіваленті – 0,44 мегатонни. На Хіросіму і Нагасакі упали ядерні заряди, еквівалентні 0,02 мегатоннам. А таких твердопаливних ракет СС-24 у нас було 46, а ще інших – 136. То як можна було гарантувати всьому світу, що ми будемо проводити гарантійний огляд? А вони мали певний термін, їх треба було заміняти і ставити нові блоки, які можна було привезти лише з Росії. Я думаю, цей крок ще до сьогодні недооцінений світовим товариством, на жаль. Але це був єдиний можливий крок.

Чим для вас особисто був 1991рік?

Безумовно, ніхто не очікував такої швидкості. Союз не міг залишатися в такому форматі, в якому існував. І те, що сталось, на мій погляд, – закономірність. Дуже добре, що це відбулося, в принципі, мирним шляхом.

Перші роки незалежності були дуже важкими і з точки зору геополітики, і економіки. Ви перейшли тоді на іншу роботу.

Я змінив роботу, коли прийшов Кучма і став президентом. Ми мали бесіди ще у 1993 р. відносно деяких питань державного управління. Враховуючи, що ми з ракетного сектору, а я працював у ЦК Компартії України завідуючим сектором ракетно-космічної галузі, ми були знайомі з формами управління з огляду національної безпеки у різних країнах. Тоді я йому запропонував, що треба існуючому на той час (ще при президенті Л. Кравчуку) Інституту Ради національної безпеки надати нове життя і зробити його органом, який би виробляв стратегічні рішення, бо держава, яка не бачить на 3-4 роки вперед, це сліпа держава.

Як ви вважаєте, чи вдасться Україні вирішити питання розміщення Чорноморського флоту до 2017 року?

Якщо бути послідовним, то можна вирішити. Справа в тому, що підписанню Договору між Україною та Росією 31 травня 1997 року передувала важка і напружена робота. Президент Борис Єльцин фактично не погоджувався на підписання Великого договору без трьох угод, бо Великий договір був парафований у 1996 році тодішнім прем'єр-міністром Євгеном Марчуком і першим заступником прем'єр-міністра Росії Олегом Сосковцем. За великим рахунком, по трьох угодах йшла важка робота. Ну дійсно, спробуйте розділити Чорноморський флот, і умови його перебування визначити, і газові борги втиснути у цю складову. На жаль, так складалась ситуація, що ані ми, ані Росія (але їй напевне було вигідно) не зробили такої роботи. І тільки з приходом до влади президента Віктора Ющенка почали піднімати це питання.

Експерти вважають, що на виведення ЧФ потрібно від чотирьох до семи років.

Я би сказав так: три – п'ять. Це залежить від того, наскільки Росія готова і може побудувати у Новоросійську свої бази. Зрештою, тут наявні не тільки інтереси Росії. Близько 30 тисяч людей у Севастополі пов'язані з флотом. Підхід повинен бути виважений.

Між іншим, цілий ряд західних експертів, коли йшлося про надання ПДЧ Україні у Бухаресті, казали, що можна відкласти рішення по ЧФ і знаходити спільну мову України з Росією. Для мене це було трохи дивним. Очевидно, було би фантастикою, якби ми поставили це питання перед Росією вже у 1991 році.

Ви з 90-х років були прихильником приєднання України до НАТО. Ви і тепер вважаєте, що це найкращий шлях для України?

Я думаю, це безальтернативна ситуація для України. На жаль, Україна на такому перехресті глобальних інтересів, що забезпечення її незалежності неможливе без гарантії з боку військово-політичного блоку, ефективного у своїй роботі. А блок один – НАТО. Тому з початку 90-х, принаймні з 1995 р., я був першим, і наше МЗС підписало угоду „Партнерство заради миру", а згодом, окремо, „Партнерство заради миру". Я у відрядженні до США, під час переговорів у вересні 1996 року, отримав підтримку важливості створення документу між Україною та НАТО, який був названий „Хартія Україна – НАТО". Я керував підготовкою цього документу. Хоча, безумовно, все залежало від рішення президента, я би не хотів перебирати на себе. Тоді дуже плідно працював наш посол у Брюсселі, я маю на увазі Бориса Тарасюка. І міністр закордонних справ Геннадій Удовенко – також. І потім, у 1998 році в Брюсселі, я презентував Програму співпраці з НАТО.

А у 2003 році, будучи помічником президента Кучми з питань безпеки, за його дорученням я створив Центр євроатлантичної інтеграції, який існує і до сьогодні. Це була та установа, яка першою взялась за контроль виконання планів Україна – НАТО. Єдине, що я вважав: ПДЧ, якщо він буде прийнятий у Бухаресті, може бути важким з точки зору виконання, практичного підходу. У нас не існує відповідної системи державного управління, яка б забезпечувала, в першу чергу, з інформаційної точки зору, з точки зору реформування сектору безпеки і сектору економіки, юридичне поле діяльності для забезпечення стандартів нашої роботи. Ще багато треба працювати. Хоч і відзначають, що у секторі оборонної безпеки багато чого зроблено, але, на мій погляд, цільовий план Україна – НАТО на 2008 рік на 80% відповідає Плану Дій, а План Дій на 80–85% відповідає ПДЧ. Так що я поділяю думку наших деяких державних посадовців: якщо ми плідно попрацюємо у цьому році, то потім з Планом на 2009 рік досягнемо успіху. Адже головне не ПДЧ. Що таке ПДЧ, що він дає? ПДЧ значно посилює контроль з боку НАТО і України того, що ми на себе взяли. А ми, як усі на пострадянському просторі, не дуже любимо себе контролювати. Я не кажу, що не здатні, але не любимо.

Закордонні експерти зауважують дві проблеми для вступу України в НАТО. Перша – брак консенсусу серед політиків, а друга – відсутність підтримки у суспільстві. Їх можна змінити?

А вони поєднуються. Антинатовська теза була висунута під час виборів 2004 р. російськими і нашими політологами, адже з точки зору Януковича давала більші шанси для перемоги на виборах. До 2004 р. відсоток людей, які вважали можливим вступ у НАТО ніколи не був меншим 33–35%. Але пропаганда виявилася дієвою, лягла в добрий ґрунт. Безумовно, населення не мало належної інформації. Хоча великий обмін вже є, багато людей, зокрема депутатів, їздили у Брюссель, їх знайомили з програмами НАТО. Чому б не розказати про Програму „Наука заради миру та безпеки"? Або по лінії МНС чимало було ситуацій, коли допомагало НАТО, зокрема, аварія колектора у Харкові, повені у Західній Україні. На жаль, головна теза, яку добре використовують російські діячі і політологи – „помре ваш військовий комплекс". Незважаючи на те, що Росія одразу після незалежності стала військову зброю робити сама, дещо виробляється в Україні. Але, безумовно, ця співпраця скорочується. Взяти хоча б приклад по СУ-27 – літак, який збирали в той час десь 44 підприємства з боку України. Тепер розробляють п'яту модель, спочатку там планували залучити 14 українських підприємств, тепер їх залишається 2. Багато країн – і Англія, і Франція, і США сьогодні співпрацюють з військовим комплексом Росії. Чому? Бо Росія бачить передовіші технології і передовіші військово-технічні рішення. Тобто Україна повинна бути конкурентноспроможною, щоб виходити на співпрацю з Росією, а не тому, що „мы братья навек".

Цілком зрозуміло, що Росія завжди буде сусідом і партнером України. Однак, як будувати стосунки з нею?

Я думаю, це просто хронічна хвороба, просто за своїм менталітетом Росія не уявляє собі незалежної України. Але, безумовно, тут є серйозний аспект з точки зору можливої національної безпеки Російської Федерації. Хоча Прибалтика – у НАТО, Норвегія – у НАТО, Болгарію вони сприйняли нормально, а Україну... Мабуть, це припущення, але якщо Україна набере ліберально-демократичних обертів, це може бути чисто політична загроза для режиму Росії.

Щодо Євросоюзу: здається, у вас різне ставлення до інтеграції з ЄС та НАТО?

Так. По-перше, я не хотів би, щоб ми пов'язували ці два питання. Практично ціною втрати електорату, але за солідні „відступні".

4 червня План надходжень до зведеного Державного бюджету за п'ять місяців перевиконано на 9,5 мільярдів гривень, або більш ніж на 11,8%, (90,4 млрд. грн., замість 80,9 млрд. грн.). Найбільше відзначилися митні органи, які за п'ять місяців цього року при плані 25,9 млрд. грн. фактично зібрали 36,1 млрд. грн., або 139,4%. Прем'єр-міністр Юлія Тимошенко переконана, що уряд „перекриє" ненадходження до державного бюджету від приватизації у першому півріччі за рахунок рекордних показників збільшення податків і зборів.

4 червня Держдума запропонувала президенту й уряду РФ розглянути питання про вихід Росії з Договору про дружбу, співробітництво і партнерство з Україною у випадку спроби реалізації плану офіційного Києва по вступу до НАТО.

4 червня Верховна Рада відмовилась ухвалити закон про денонсацію угоди між урядом СРСР і урядом Республіки Кіпр про уникнення подвійного оподаткування доходів та майна. Двічі „за" проголосувало 223 депутати. Не голосували депутати Партії регіонів, КПУ та Блоку Литвина. Не в повному складі проголосувала і НУНС (67 депутатів). „Не хочете платити податки, не треба", – відповів їм голова Арсеній Яценюк. Він також зауважив, що „це позорище, що ми користаємося угодою неіснуючої держави".

4 червня Фонд держмайна заявив, що виграв у Господарському суді Києва позов про визнання незаконною купівлі 18,6% акцій найбільшої української нафтової компанії ЗАТ „Укртатнафта" компаніями AmRuz Trading і SeaGroup International, що відновило контроль держави Україна над підприємством. Татарські акціонери компанії назвали рішення суду юридично неспроможним і оскаржили його в апеляційній інстанції.

4 червня Парламентська Асамблея Ради Європи буде вивчати наслідки Голодомору на теренах усього Радянського Союзу, а не лише в Україні. „Я був проти того, щоб об'єднувати ці звіти, але більшість членів політичного комітету вирішила інакше, і тут я нічого не зміг зробити", – сказав віце-президент ПАРЄ Йоран Ліндблад. На думку Ліндблада, це свідчить про те, що росіяни краще лобіювали свою позицію, ніж українці.

4 червня Прем'єр Юлія Тимошенко заявляє, що у більшості областей України темпи інфляції значно

зменшилися, а подекуди має місце дефляція.

5 червня Партія регіонів наполягає на розгляді в другому читанні Державної програми приватизації, і тільки після цього – питання звільнення голови Фонду держмайна Валентини Семенюк. Водночас, народний депутат від БЮТ, призначений урядом виконувачем обов'язків голови Фонду держмайна Андрій Портнов відмовився обіймати цю посаду. НУНС погодився підтримати Андрія Кожем'якіна – кандидата від БЮТ на посаду голови ФДМ. Тим часом, голову ФДМ Валентину Семенюк, яка офіційно знаходилася на лікарняному, знайшли на курорті в Анталії, разом із чоловіком.

5 червня Київ активно поставляє Тбілісі військову техніку й озброєння. Цього року постачання продукції йдуть дуже інтенсивно, – заявляє міністр оборони Юрій Єхануров.

6 червня Спікер Верховної ради Арсеній Яценюк зачитав з трибуни парламенту заяви депутатів від БЮТ Ігоря Рибакова і від НУНС Юрія Бута про вихід з коаліції. „Не хотів би давати оцінок, але... в коаліції відбулася певна зрада: поступило дві заяви, які два депутати вручили в апарат Верховної Ради", – сказав Яценюк. „Де-факто коаліції давно вже немає, про це знають у суспільстві і в самій коаліції", – сказав лідер ПР Віктор Янукович. Президент Віктор Ющенко не вважає вихід двох депутатів із коаліції підставою для її розпаду.

6 червня Ціна на російський газ для України з 1 січня 2009 року збільшиться в 2 рази, – повідомив міністр зовнішніх справ Росії Сергій Лавров після зустрічі президентів Росії й України. Чим швидше Україна перейде на ринкові ціни, тим це краще для її економіки, – зазначив президент України.

6 червня Кабінет міністрів знайшов спосіб переконати власників комунальних аеропортів передати злітно-посадні смуги (ЗПС) державі – в обмін на добровільну відмову від прав на цю власність аеропорти отримають бюджетні кошти на модернізацію. Відповідно до постанови Кабміну від 21 травня, у поточному році на будівництво, ремонт і реконструкцію аеропортів виділяється 1,008 млрд. грн., які отримають чотири підприємства: державні міжнародні аеропорти „Львів" і „Бориспіль", комунальні „Донецьк" і „Київ".

6 червня У Донецькій області, в місті Єнакієвому, на шахті ім. Карла Маркса стався вибух, у зоні вибуху опинилися 40 гірників, 37 з них зали-

усі держави пройшли цей шлях – спочатку членство в НАТО, потім Європейський Союз. Але у нас країна – понад 46 млн. населення. Наш промисловий комплекс і сільське господарство – їх навіть не можна порівняти хоча б із Польщею. Наша чорна металургія, хімія – потрібна велика робота, щоб ми не розвалились економічно, ставши членом ЄС. Зараз ми приєднались до СОТ, подивимось. Тут повинен бути повільніший темп, але бажання досягнути тих стандартів життя, які є в ЄС – це абсолютно закономірне бажання України і його треба поділяти.

Чим відрізняється ситуація України початку 1990-х років від сьогоднішньої?
Люди вже ніколи не погодяться жити так, як вони колись жили. Люди зрозуміли, що таке свобода, відчули її смак. У нас формується громадянське суспільство, зароджується середній клас. За цей час виникла частина великого власного капіталу, який здатний конкурувати з російським та західним. Це великий плюс. І значною мірою у нас сформувалось бачення нашого політичного майбутнього.

Спілкувався
Петро Андрусечко, Київ

Українська олігархічна система A.D. 2008

Феномен олігархізації політичного життя є типовим не лише для України. Олігархи відігравали істотну роль також у Росії, передусім у другій половині правління Єльцина та на початку ери Путіна. Декотрі експерти вважають, що певного роду олігархами були також видатні американські промисловці XIX ст., яким Сполучені Штати завдячують своєю потугою. Але це не змінює того факту, що нині саме в Україні олігархи мають найбільший вплив на її політичне життя.

Українська олігархічна система утворилася за часів президентства Леоніда Кучми. А першим її представником, який сягнув вершин влади, був прем'єр Павло Лазаренко (1996–1997). Олігархи, що співпрацювали з президентом, найбільшого впливу на українське політичне життя досягли на початку цього десятиліття. Після парламентських виборів 2002 року майже половина обраних до Верховної Ради України депутатів належала до олігархічних фракцій. Представники трьох найпотужніших олігархічних груп – „System Capital Management" (СКМ) Рината Ахметова (Донецьк), „Interpipe" Віктора Пінчука (Дніпропетровськ) і т.зв. клан соціал-демократів, згуртований довкола Віктора Медведчука та Григорія Суркіса (Київ) – зайняли найважливіші посади в державі. Віктор Янукович (СКМ) став прем'єром, Сергій Тигипко („Interpipe") – президентом Національного Банку України, а Медведчукові дісталася посада шефа президентської адміністрації.

Помаранчева революція проходила під гаслами демократизації політичного життя і обмеження подібного роду впливів, однак втілити в життя „ідеали Майдану" вдалося лише частково. Анульовано, наприклад, приватизацію комбінату „Криворіжсталь", який у 2004 році за демпінговою ціною купили Ахметов і Пінчук, але олігархи й надалі відіграють помітну роль в економічному житті країни. Свобода слова є також безумовним досягненням революції 2004 року, але впливові українські підприємці контролюють і більшість медіаринку. Вибори відбуваються на демократичних засадах, але вони стали територією суперництва окремих олігархічних груп.

Така ситуація частково є результатом політичного вибору нових українських правителів. Ющенко став президентом завдяки підтримці середнього класу, який в Україні щойно формується, та дрібних олігархів на кшталт Петра Порошенка. Та після розпаду „помаранчевої коаліції" в 2005-му Ющенко вирішив зав'язати тіснішу співпрацю з найпотужнішими українськими підприємцями, аби отримати їхню підтримку своєї політики і в такий спосіб зміцнити свою позицію на українській політичній сцені. Його партнери, щоправда, трохи відрізняються від тих, з якими працював Леонід Кучма. Соціал-демократичний клан після Помаранчевої революції значно ослабився, хоча надією для Суркіса

залишається Євро–2012, головним промоутором якого був цей олігарх. З іншого боку, свою політичну і економічну позицію зміцнили нові олігархічні групи. В результаті цього нині в Україні першорядну роль відіграють чотири групи: СКМ, „Interpipe" (що нині функціонує також під назвою „EastOne"), „Індустріальний союз Донбасу" і т.зв. група „Приват".

Ринат Ахметов (System Capital Management – СКМ), за походженням татарин, є найбагатшою людиною України. У зв'язку з контрольованими ним активами і політичною позицією, олігарх є найвпливовішою особою в регіоні Донбасу. Відіграє він також чималу роль на загальноукраїнській політичній сцені. Ахметов вже роками пов'язаний із Партією Регіонів, а його позиція в середовищі цього угруповання систематично зміцнюється. Однак поглиблюються також і відмінності між окремими фракціями всередині ПР, які в кінцевому результаті можуть призвести до розвалу партії. Однією з причин конфліктів всередині Партії Регіонів є ставлення до президента Віктора Ющенка. Ахметов, на відміну від деяких своїх партійних колег, зацікавлений у співпраці з президентом, що могло б сприяти політичній стабільності в Україні, а отже, й інтересам СКМ. Проявом зближення Ющенка з Ахметовим було зокрема призначення на пост секретаря Ради Національної Безпеки і Оборони України (РНБіОУ) впливової діячки Партії Регіонів і близької співробітниці Ахметова Раїси Богатирьової. Якщо йдеться про економічну площину, то „System Capital Management" реорганізувала за останні роки свою діяльність з наміром вийти на Нью-Йоркську або Лондонську біржу; розпочала також значні інвестиції в країнах ЄС: в Італії та Великобританії. Погляди власника СКМ на міжнародні питання можна охарактеризувати як помірковано проросійські. Ахметов надає велике значення стосункам із Росією і є противником вступу України в НАТО; зате декларативно підтримує прагнення України стати членом Європейського Союзу.

Віктор Пінчук (Interpipe/EastOne), як зять Кучми, був одним із символів колишнього режиму. Після революції 2004 року дніпропетровський олігарх практично зійшов з політичної арени (зокрема й тому, що підтримувані ним політичні проекти не увінчалися успіхом) і заангажувався у доброчинну діяльність, котра мала змінити його імідж і полегшити йому зав'язування стосунків з новими українськими керівними особами. Фонд Пінчука є головним спонсором київського Пінчук Арт Центру, в якому презентуються твори українських та закордонних митців, а також Ялтинської Європейської Стратегії (YES) – ініціативи, метою якої є наближення України до ЄС і в рамках якої зустрічаються відомі українські та європейські політики. Олена Франчук (дружина В. Пінчука – прим. ред.) в рамках окремого фонду проводить діяльність, пов'язану з боротьбою зі СНІДом; одним з її успішних проектів був харитативний концерт Елтона Джона, що відбувся 2007 року на київському Майдані Незалежності. Пінчук, як і Ахметов, останнім часом реорганізував свою діяльність, заснувавши нове товариство „EastOne" (задля безпеки розміщене в Лондоні), що контролює всі активи олігарха. Якщо йдеться про закордонну політику України, то Пінчук є гарячим прихильником вступу України до ЄС; цьому і має служити YES та інші ініціативи його фонду. Олігарх також висловлюється за розвиток співпраці з Росією і є противником вступу України в НАТО.

„Індустріальний союз Донбасу" в його нинішній формі виник в результаті поділу т.зв. донецького клану, що закінчилося виходом із „Союзу" Ахметова, який перебрав його найцінніші активи і заснував СКМ. Співвласниками ІСД є Віталій Гайдук і Сергій Тарута; обидва олігархи розпочали свою кар'єру ще в радянській промисловості. „Індустріальний союз Донбасу" протистоїть СКМ, що частково пояснює, чому після Помаранчевої революції його власники налагодили стосунки з новим українським керівництвом. Тарута у 2006–2007 роках був секретарем РНБіОУ, а в січні 2008 року став шефом радників прем'єр-міністра Юлії Тимошенко. Тарута заангажований також у проекти охорони історично-культурної спадщини України, що їх підтримує Ющенко. Він, зокрема, є співтворцем колекції Платар, в рамках якої зібрано мистецькі твори з теренів України, хронологія яких охоплює період з V–VI тисячоліття до н.е. (трипільська культура) до XII ст. н.е. (Київська Русь). ІСД останніми роками не реструктурувався, у зв'язку з чим його економічна діяльність залишається непрозорою. Натомість ІСД почав інвестувати поза межами України, передусім у Польщі (Huta Częstochowa, Stocznia Gdańska) і в Угорщині (металургійна група Dunaferr). Гайдук і Тарута критично оцінюють українсько-російські стосунки і підтримують прагнення України

шилися засипаними під землею, троє врятувалися.

8 червня До 2014 року на базі військово-морського флоту Росії в Новоросійську побудують захисний мол, що не має аналогів у світі. Спорудження призначене для захисту кораблів Чорноморського флоту. Програма з'явилася, зважаючи на те, що 2017 року закінчиться строк оренди бази ВМФ у Севастополі.

9 червня Рятувальники знайшли живими 21 гірника на шахті ім. Карла Маркса в Єнакієве.

9 червня Блок Кличка, Блок Литвина, Блок Катеринчука і БЮТ мають намір створити більшість у міськраді Києва, та узгодити кандидатуру секретаря ради.

10 червня Президент Віктор Ющенко призначив Костянтина Грищенка послом України в Російській Федерації. 15 квітня 2008 року він був призначений першим заступником секретаря Ради національної безпеки й оборони. З грудня 2007 року – міністр закордонних справ у „тіньовому уряді" Партії регіонів.

10 червня На сесії Київради затверджено лічильну комісію та проголосовано за порядок денний, які показали, що в мера є більшість. За порядок денний проголосувало 62 депутатів. Зокрема, 43 депутати від блоку Черновецького, 8 – від ГАКу, 6 – від Партії регіонів, 3 – від Катеринчука, 1 – від блоку Литвина і сам мер. Голосування відбувалося з протестами опозиції, оскільки вона вимагала поставити на голосування свій проект і не визнала існування фракції Катеринчука, представник якої був делегований до лічильної комісії. Частина депутатів з фракції Катеринчука була замкнена в приміщенні організатором блоку. Після цього Черновецький вніс кандидатуру Олеся Довгого на посаду секретаря Київради і його новостворена більшість підтримала пропозицію.

11 червня Кабінет міністрів затвердив уточнені прогнозні показники економічного і соціального розвитку України на 2008 рік – так, прогноз інфляції у 2008 році затверджено на рівні 15,3%. Тобто до кінця року ціни повинні зрости лише на 1%, тоді як за перші півроку інфляція сягнула 14,3%. У квітні Світовий банк погіршив прогноз інфляції в Україні за підсумками 2008 року з 13,8 до 17,2%. Прогноз зростання валового внутрішнього продукту за підсумками поточного року Світовий банк залишив без змін – на рівні 5,5%.

12 червня За даними соціологічного дослідження центру Разумкова кількість громадян, які повністю підтримують діяльність президента Віктора Ющенка, на початку червня зменшилася до найнижчого рівня з часу його обрання на цю посаду – 6,7%. Водночас 44,3% – взагалі не підтримують дії глави держави. Соціологи відзначають, що уперше рейтинг Ющенка зрівнявся із тим, який був у його попередника Леоніда Кучми в останні роки перебування на цій посаді.

12 червня Найбагатшим українцем та європейцем за версією журналу „Корреспондент", є Ринат Ахметов, статки якого оцінюються виданням у $31,1 млрд. Він залишив позаду шведського бізнесмена, власника торговельної мережі IKEA Інгвара Кампрада, який за рік втратив в активах $ 2 млрд.

13 червня В Криму затримали мера Алушти Володимира Щербину, його заступників, а також депутатів Алуштинської міської ради. Причиною затримання стало звинувачення у хабарництві.

13 червня Осіб, які ухиляються від виконання судового рішення та відносно яких в органах державної виконавчої служби Міністерства юстиції перебувають на виконанні виконавчі документи, обмежуватимуть у праві виїзду за кордон. Це стосується навіть боржників за комунальні послуги.

13 червня Секретар Ради національної безпеки й оборони Раїса Богатирьова упевнена в одержанні Україною асоційованого членства в Європейському Союзі у вересні.

13 червня 5 із 6 депутатів Блоку Миколи Катеринчука були позбавлені депутатських мандатів. Таке рішення було прийняте в ході другої міжпартійної конференції Київської міської регіональної організації політичної партії „Європейська партія України" і регіональної організації політичної партії „Європейська платформа". Саме завдяки депутатам Блоку Катеринчука Олесь Довгий вдруге став секретарем Київради.

17 червня Верховна Рада не підтримала законопроект БЮТ про внесення змін до статусу народного депутата щодо обмеження пільг та встановлення імперативного мандату. „За" проголосувало лише 219 депутатів. Голосували за проект 153 бютівці, 42 нунсівці та 24 комуністи. Регіонали, які довго переконували про необхідність відмови від пільг – не голосували.

17 червня Верховна Рада не підтримала у другому читанні зміни до деяких

вступити в НАТО (ймовірно тому, що такою є і воля президента); з іншого боку, вони обережно ставляться до інтеграції України в ЄС, підтримуючи радше розвиток секторної співпраці з цією структурою.

Група „Приват" (назва походить від головного в угрупованні підприємства – „Приватбанку") залишається найменш знаною зі згаданих структур, що пов'язано з великою кількістю її співвласників і неясною структурою власництва окремих активів угруповання. Найвідомішим представником угруповання є Ігор Коломойський, громадянин України та Ізраїлю, який більшість часу проводить у Женеві. Його партнерами в бізнесі є, зокрема, Геннадій Боголюбов, практикуючий член єврейської громади в Дніпропетровську, а також Олександр Третяков, близький соратник Ющенка в 2004–2005 роках, а нині – як можна спостерігати – представник інтересів Коломойського в медіальному секторі. Офіційно група „Приват" не займається політикою. Де-факто від часів Помаранчевої революції активно підтримує її учасників – спочатку колишнього прем'єра Тимошенко, нині передусім президента Ющенка. У 2007 році чотири представники т.зв. групи Коломойського-Третякова увійшли в парламент за списком „Нашої України – Народної Самооборони". Якщо йдеться про характеристику економічної діяльності, група „Приват" відрізняється від згаданих раніше угруповань. По-перше, вона не зосереджує, як у випадку СКМ, „EastOne" чи ІСД, свою діяльність на металургії: Коломойський продав свої активи в даному секторі російському концерну „Євраз Груп" Романа Абрамовича. По-друге, її активи виразно здиверсифіковані географічно. Зокрема, група проводить діяльність в Україні, Росії, Грузії, Румунії, Латвії, Сполучених Штатах, Австралії, на Кіпрі та у Гані. Власники групи „Приват" принципово не висловлюються щодо питань, пов'язаних із закордонною політикою, хоча видається, що підтримують прозахідній курс нинішньої влади і критично оцінюють стосунки із Росією.

Підсумовуючи, треба сказати, що олігархи й надалі відіграють важливу роль в Україні, однак у порівнянні з часами Кучми їхня позиція змінилася. Демократизація України і конституційна реформа 2004 року змусили олігархів вибирати поміж різними політичними силами, які періодично змагаються між собою у вільних виборах. В результаті українські мільярдери вже не складають однорідного блоку і помітно відрізняються між собою – коли йдеться про політичні преференції в державі чи про підтримку курсу закордонної політики. Їхній зовнішньополітичний вибір може мати істотний вплив на подальшу долю України. Поглиблення економічної співпраці з Росією, чому часто сприяють російські олігархи, може зміцнити залежність України від північного сусіда. Інвестиційна експансія до країн Європейського Союзу здатна – хоча не обов'язково – допомогти „європеїзації" українського бізнесу, що може сприяти внутрішнім реформам в Україні і її зближенню з ЄС.

Андрій Шептицький, Варшава

В Україні без змін

коментарій

Київські вибори показали, що в Україні народ знову здивував і випередив політиків, які його все ще вважають біомасою. Тим часом народ політикам все менше вірить і свою недовіру вже здатний показати на виборах.

Кожен із кандидатів у мери Києва та їхніх угруповань обіцяли, що лише могли: побороти проблему „пробок", вчителям та лікарям підвищити зарплати, повсюдно знизити ціни на продукти харчування. Хтось із них навіть обіцяв Інтернет в кожен дім, як колись обіцяли газ та світло в кожну хату. Але люди, принаймні ті, з якими я розмовляв, обіцянкам не повірили. Навчились вже, що політики одне обіцяють, та все одно роблять собі своє. Тому більшість киян цікавить не те, хто що пише у своїх листівках, а те, хто і що зробив. І звичайно, в такій ситуації теперішній мер Леонід Черновецький мав найбільший шанс на перемогу. В метро можна було побачити, як в Києві будують мости, естакади і дороги, як з'являються нові трамваї (наразі, правда, лише на моніторах, але

незабаром напевне вони появляться і на вулицях), а там і метро дочекається нових вагонів. Окрім того, пенсіонери отримали доплати до пенсії, подібно як і працівники медичної сфери та освіти до зарплати. Ба більше! Можна було також отримати гроші за голос, відданий на користь дотеперішнього хазяїна міста.

Таким чином, конкуренти мера опинились у програшній позиції. Не маючи доступу до найсильнішого знаряддя пропаганди – моніторів метро, вони були в змозі запропонувати лише гроші за відданий голос і, як вже було сказано, масу обіцянок. Аргументи, що Черновецький та його команда крадуть, що земля продається на незрозумілих засадах, були наче горохом об стіну. Адже відомо, що в Україні краде кожен, а ті, хто вже накрали, в майбутньому крастимуть менше. Принаймні така побутує віра. Тобто... саме їх і треба обрати. І цей аргумент мені довелося почути від людей, яких бідними не назвеш. Ситуація була настільки курйозною, як і у випадку загальнонаціональних виборів, коли окремі угруповання вказують на своїх конкурентів, говорячи: це їх підтримують олігархи. А тут можна було почути: це у списках моїх противників знаходяться представники будівельних фірм, які викуповують та знищують майданчики для дітей біля ваших будинків. Але насправді вони є у всіх списках.

Жіноча істерика, або Хай не буде тобі інших богів переді Мною

Напади істерики у жінок, як правило, доволі тривалі, починаються раптово і закінчуються так само несподівано, як і почалися. Так було і з виборами у Києві, які в непродуманий спосіб розкрутила Юлія Тимошенко. Несподівано з'ясувалося, що ніхто особливо не хоче голосувати за Олександра Турчинова, який виглядає та говорить, як людина з Космосу, щоправда з іншої, аніж Леонід Черновецький, планети. Я спостерігав за його мітингом на Оболоні. Дільниця достатньо заможна, вже київська, бо ті, котрі сюди „понаїхали", вже акліматизувались і здобули столичну прописку. В більшості вони підтримують БЮТ. Але з незрозумілих причин прилеглі до площі вулиці, де відбувався мітинг, були заставлені автобусами, що привезли „прихильників" прем'єра. В одному з наметів я бачив студентів з Ірану, одягнених у футболки БЮТу. Може, вони також мають право голосу? Абсурдність цієї ситуації підсилював сам перебіг мітингу. Напевне всім знайоме відчуття з дитинства, коли мама веде нас до лікаря і постійно говорить, що її непокоїть і що лікар повинен зробити. На оболонівській сцені стояли двоє дорослих людей – Юлія Тимошенко та Олександр Турчинов. „Мама" говорила, чому треба голосувати за її „сина", а масовка слухала. Як таку масовку можна організувати я довідався, коли до мене приїхала знайома лікар, яка працює в одній з київських поліклінік, і до того часу була прихильницею „помаранчевих", а також „сердечних". І ось коли в їхній дільниці був власне такий мітинг, керівництво їхньої поліклініки дало зрозуміти працівникам, що усі повинні йти. Часи Леоніда Кучми, принаймні для пересічних людей, вже минули, і знайома спритно уникнула такого „громадянського" обов'язку. Це був власне останній подих БЮТу. Істерика завершилася після виборів міцним ударом – Юлія Тимошенко образилася на киян. Ну, як це і буває в житті, найчастіше програє той, хто ображається. Так було і цього разу, бо підтримка пані прем'єрки знижується.

Шануй ближнього свого як себе самого

Поволі доходимо до суті справи. Я не прихильник Леоніда Черновецького, однак мушу визнати, що саме його виборчий штаб провів найбільш успішну кампанію. Що найважливіше, вона була спрямована не на всіх, а головним чином на найбідніші верстви населення. Політтехнологи помітили людей, які на сьогоднішній день залишаються на узбіччі. Вони не роз'їжджають Києвом на джипах, не є клієнтами дорогих ресторанів та магазинів – зате мають право голосу. Пенсіонерка, яку раз на тиждень відвідує родина, напевне отримує сильні враження, коли до неї приходить представник Блоку Леоніда Черновецького і вирішує її найважливіші проблеми. Бо політики, „помаранчеві", „сердечні" чи „блакитні", і надалі довкола себе бачать лише біомасу – це особливо помітно у випадку Юлії Тимошенко, яка вважала, що людям можна наказати голосувати за її кандидата. Виявляється, однак, що варто помічати також іншу людину. Чого собі і вам бажаю.

Пьотр Погожельський, кореспондент Польського Радіо у Києві

законодавчих актів з метою забезпечення безпеки дорожнього руху. Таким чином законопроект було знято. Ініціатором законопроекту виступив президент Віктор Ющенко. Документом передбачалося суттєве підвищення штрафів за порушення на дорогах.

18 червня Міністерство закордонних справ України сподівається, що до проведення Євро-2012 між Україною і Європейським Союзом почне діяти безвізовий режим.

19 червня Кандидату у президенти від республіканської партії США Джону Маккейну закидають те, що він знав, що його найближчий соратник працював на лідера Партії регіонів Віктора Януковича і отримував за це щомісяця 35 тисяч доларів. У центрі скандалу опинилася фірма менеджера передвиборчої кампанії Маккейна Ріка Девіса. У 2005 році співробітник Ради національної безпеки США телефонував до офісу сенатора Маккейна, щоб висловити стурбованість тим, що ця фірма „підриває американську політику" стосовно України, бо захищає інтереси політика, якого підтримує Кремль.

19 червня Генсекретар НАТО Яап де Гооп Схеффер підкреслив, що вирішальною в отриманні Україною ПДЧ щодо вступу в Альянс буде стабільність у співпраці між президентом Ющенком і прем'єром Тимошенко. Про це він нібито заявив за закритими дверима, перебуваючи з візитом у Києві.

19 червня Спікер Арсеній Яценюк закрив ранкове засідання Верховної Ради через блокування трибуни Блоком Юлії Тимошенко. Офіційною причиною, за якою БЮТ заблокував трибуну, є не голосування за закон про імперативний мандат.

19 червня Депутат від НУ–НС Роман Зварич вважає, що меншості слід внести на розгляд Верховної Ради постанову про відставку уряду в разі, якщо у опозиції є 226 голосів для цього.

21 червня Партію регіонів та „Нашу Україну" під час дострокових парламентських виборів у 2006 році консультували одні й ті ж самі американські політтехнологи, стверджує член фракції „НУ–НС" Давид Жванія. „Уся польова агітація проводилася нами, керівником штабу був призначений Балога, його заступниками – я, Васюник і Безсмертний, – зазначив Жванія. – Але ідеологію визначали не ми, а група американських політтехнологів, що працює також з Партією регіонів і яка встановила нам ті меседжі, що ми повинні були озвучувати", – заявив депутат.

Ксеня Харченко: „Хочу, щоб в Україні письменники могли жити зі свого письма“

Коли Ксеня Харченко з кимось знайомиться, вона ніколи не називає свого прізвища – тільки ім'я. Впізнати в ній авторку повісті „Історія“, одного з найцікавіших прозових текстів, що в останні роки з'явилися в українській літературі, співрозмовник може хіба що зі стилістики її розмови – такої ж іноді непередбачуваної, як і Ксенине письмо. Такої ж вигадливої і водночас довірливої, зосередженої та жартівливо дитинної, експресивної та безпосередньої. Бо власне, так вона реагує на світ, і так вона в ньому є – безпосередньо, просто і легко.

Ксенина перша книжка „Історія“, що 2005 року отримала премію часопису „Сучасність“ як найкраща публікація року, нагадує мені „Сто років самотності“ Маркеса – тим самим способом створення світу, тією ж фантазійністю і епічністю. Про цю книжку Остап Сливинський влучно говорить: „‚Історія‘ від першої до останньої сторінки – вигадка, міф, притча, гра, небилиця і примовка, словом, усе, що завгодно, крім ‚правди‘. Правду тут повноцінно заступає любов – так, як метонімію заступає метафора“. Всі ж решта коментаторів повісті роздумують у рецензіях про традицію магічного реалізму, про міфологізм і – що найважливіше – одноголосно стверджують, що такого письма в українській літературі ще не було. І всі вони мають рацію.

Про „Історію“ і про все, що залишилося поза письмом, розмовляю із 23-річною Ксенею Харченко, авторкою, котра на запитання: „Чому ти пишеш?“ – відповідає сміючись: „Бо мені так хочеться“.

Ксеню, коли говорять про твою книжку „Історія“, дуже часто згадують традицію магічного реалізму й особливо Маркеса. Що на це скажеш ти як автор? Наскільки потужний на тебе був/є вплив саме цієї традиції? Чи твоє письмо – це й справді свідомий із нею діалог?

Насправді мені лестять, порівнюючи мене з Маркесом, але я справді дуже його люблю. Маркеса можна вважати одним із тих письменників, які на мене вплинули; я ним захоплююся, але не можу сказати, що в „Історії“ веду свідомий діалог і якось намагаюся долучитися до дискурсу магічного реалізму. Просто це речі, які здаються мені близькими, тому я, обираючи свій шлях і визначаючись між тим, що мені подобається, чого я хочу й що можу, починаю робити щось у тому самому стилі. Недавно я купила собі книжку з багатьма ще „переднобелівськими“ інтерв'ю з Маркесом – їх робив його приятель, – і в одному він згадував про Гемінґвея, що той навчив його писати, як кіт повертає за ріг будинку. Мені це близьке. Той журналіст запитував Маркеса, як він ставиться до своєї першої повісті. Маркес відповів, що був іще дуже юний, коли її писав, і дуже поспішав, бо боявся, що більше в житті ніколи нічого не напише, і тому ввіпхав у неї все, що на той час знав.

А як ти ставишся до своєї першої книжки?

Десь так само. Я теж писала дуже швидко й увіпхала в неї все, що знала. Тепер хочу бути обачніша й брати якийсь один сюжет і розвивати його, а не заганяти в книжку все – тоді виходить якась дуже інтенсивна й дуже насичена оповідь.

Твоя „Історія“ замислена так, щоби наголосити стосунок письма та любові. У короткій репліці до книжки ти говориш, що до письма тебе „спокусила любов“; твоя героїня, Гликера, записує все, що довкола неї діється, а це власне, і є різні історії любовей... Чи справді те, що пишеш, потребує виростати саме з любові й інтимності?

Пригадуєш, я якось говорила тобі про струси, що стаються з людьми? Після якихось струсів думки в голові рояться, як мурахи або навіть як таргани. Ці думки хрумтять собі, як крекери. І тоді розумієш, що з цими думками треба щось робити. Вигнати їх. А зробити це я можу тільки через письмо. Ці думки насправді з'являються з любові. Найчастіше було так, що жодні інші події,

окрім як із мого приватного життя – якщо брати любов і називати її приватним життям, – не збурювали мене настільки, щоби потребувати якогось виходу, крім того, щоб просто переживати їх у собі й поговорити з кимось. І це той випадок, коли не можеш чогось прямо розказати, бо це все настільки приватне... Зараз думаю, що вже могла би говорити відвертіше. Тепер хотілося б не вигадувати, а говорити правду. Якщо колись у моєму письмі любов була міфологічна й завуальована, то тепер у тому, що я пишу, вона фізіологічна, тілесна. Ця міфологізація була потрібна мені для того, щоб ніхто не здогадався, що там було насправді й що це була саме інтимність. Це був той варіант, коли таргани мали перетворитися на метеликів.

Признайся: тобі в побуті, на щодень, мислиться так само фантазійно, як і в письмі?
Так.

Чи ти могла би стати дитячою письменницею? Урешті, твої теперішні персонажі мають щось від казкових...
Персонажів із нового тексту я радше поки що уявляю, а як там напишеться – буде видно. Що ж до дитячої письменниці... Я думала про це... Але мені здається, що я не мислю, як дитина. Мені важко зрозуміти дітей – певно, тому, що я не маю досвіду знаходження спільної мови з дітьми. Не впевнена, що я могла би для них писати, бо не вмію з ними говорити. Можливо, так станеться, що в моєму житті з'являться діти, з якими я могтиму говорити, за якими могтиму спостерігати й тоді зможу для них писати. Думаю, що хотіла би це робити.

На одній із твоїх презентацій доволі активно говорилося про письмо як фах. Як ти розумієш словосполучення „фаховий письменник" і чи хотіла би, щоби його можна було достосувати до тебе?
З одного боку, фаховим письменником можна назвати випускника факультету літературної творчості (чи як він називається?), а з другого – письменника, який живе зі свого письма. Вчитися на літтворчості я не збираюся, на письмі не заробляю, тому про мене як про професійного письменника говорити навряд чи можна. Але якось мене вже назвали „довбаною професійною писакою". Виходить, писати фахово – це погано, мовляв, немає пориву, натхнення, ще чогось. Я нещодавно подивилася фільм „Життя в рожевому світлі" про Едіт Піаф. Там є епізод, коли вона опирається тому, щоби вчитися співати, не хоче „артикулювати слова", відмовляється „інтерпретувати", бо вона і так добре співає. Так, вона добре співає, але вона не вміє співати. Можна писати, але можна й уміти писати. Кожен вчиться писати по-своєму, я також вчуся, бо зовсім цього не вмію. Так, я хочу бути фаховим письменником. Чому можна бути професійним письменником у Польщі й не можна бути ним в Україні? Так, я хочу, щоб в Україні письменники могли жити зі свого письма. Це багато в чому спростить їхнє життя.

Минулого року ти провела три місяці на письменницькій стипендії в Кракові. Що вона тобі дала? Чим важлива участь у таких стипендіях?
Торік ця стипендія стала для мене дуже

Спілкувалася Богдана Матіяш, Київ
Фото: Піотр Калінський

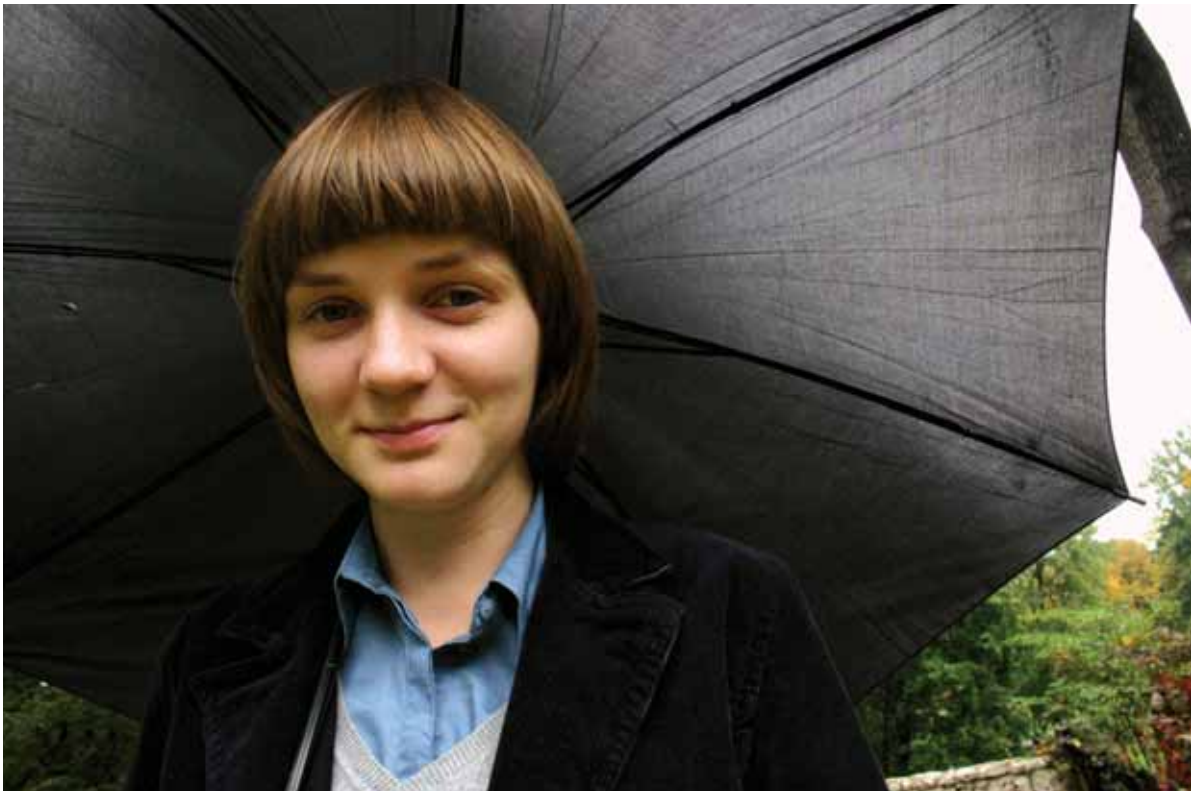

корисною передусім тому, що це був доволі тривалий перепочинок. До Кракова я буквально втікала. А в Польщі знайшла те, чого хотіла: самотність і людей. Такі стипендії – це ніби трішки пожити іншим життям: інший дім, інші сусіди, інші заняття, інша країна, інша мова. Одне діло – брати участь у літературній презентації, інше – сваритися з працівницею довідкового бюро на вокзалі. Це просто час писати, ти маєш відключитися від одного і налаштуватися на інше – просто писати. Це дуже приємне відчуття. Не знаю навіть, що розповісти про Краків. Він дав мені час, людей, досвід. Письменницькі стипендії цікаві тому, що стипендіат цілком відданий собі, його практично не обмежують у часі, в діяльності, навіть у місці перебування. Чи стипендії важливі? Безперечно. Для одного – це одноразовий досвід, для іншого – стиль життя. Якщо ти маєш постійну роботу в себе на батьківщині, можеш її втратити, до цього треба бути готовим. Але ти сам обираєш, чи їхати, чи ні.

На цій стипендії ти писала новий текст, свою другу книжку. Якою хочеш, щоби вона врешті сталась? Уже бачиш її назву?

Назви не бачу, але вже бачу її обкладинку. Хочу, щоб книжка була проста, а також чудна. Щоб це була довга оповідь – велика товста книжка. Знаєш, що таке довга історія? Якось давно я поїхала на велосипеді з Києва на страусину ферму – шлях туди й назад був щось 100 чи 107 км. Коли я тільки виїжджала, я насправді не могла уявити, скільки це, і тому я цей шлях проїхала. Так само з „Історією" – це був забіг на сотню кілометрів, до якого я не була підготовлена. Я зробила цей забіг, а тепер мені хочеться не 100 км, а 200. І не хочеться робити їх за один день. Хочеться їхати тиждень, робити зупинки. А може, взагалі щодня долати по 100 км. І хочеться знати, що я пройду цю відстань, що буду до цього готова.

> Вчитися на літтворчості я не збираюся, на письмі не заробляю, тому про мене як про професійного письменника говорити навряд чи можна. Але якось мене вже назвали „довбаною професійною писакою".

У тих фрагментах твого нового тексту, що я читала, дуже багато тіла. Навіть не тілесності, а того, з чого тіло складається: шкіри, крові, внутрішніх органів... Ти ніби придивляєшся до того, як вони „живуть", і ніби запитуєш – з тобою чи без тебе, і що в їхньому житті від тебе залежить... Так воно виглядає збоку. А як воно виглядає тобі, і чому таке письмо стало тобі важливе?

Якщо брати літературний досвід тілесності, мені здається, що він стосується найперше статевих зв'язків і всього, що з ними пов'язане. А мене взагалі цікавить тіло – як якийсь окремий всесвіт. Я розумію, що я себе не знаю. Не знаю, наскільки можу бути сильною. Тіло знає про це більше від мене. Думаю про тіло й тоді, коли хворію. Мені цікаво слухати, як відчуваються різні стани: коли я втомлена і коли я сповнена сил; цікаво, як болить щось одне й щось інше; цікаво, як почувається вагітна жінка. Цікаві всі зміни, які з тілом стаються. Не хочеться, щоб про це говорилось як про щось вульгарне. Хочеться, щоби все, що стосується тіла, було природне. Бо про багато речей, пов'язаних із тілесністю, говорять негарно, їх соромляться – скажімо, так говорять про кров чи випорожнення, так, ніби це щось страшне і не стосовне до людей. Хочу спробувати написати так, щоб ці речі були гарні. Хочу зробити подорож тілом, побачи-

ти, як воно живе. Бо часом здається, що ти якийсь один, а твоє тіло – це щось інше.

Чи є щось, про що тобі було би соромно писати? Йдеться не так про якісь „табуйовані" теми, як про жанр, формат, у якому тобі було би до сорому некомфортно...

Я би не писала літературну критику, бо розумію, що це не моє. Однозначно не писатиму поезії, не писатиму політичних романів і детективів. Тут радше йдеться про те, що мені, як певною мірою перфекціоністові, було би соромно, що щось зроблено недобре й неякісно – як, наприклад, літературна критика.

Не запитуватиму тебе, кого з українських авторів ти любиш читати. Запитаю інакше: чи є щось, чого тобі бракує в українській літературі, але що є в текстах інших літератур, котрі ти любиш?

Я просто назву декількох авторів. Мені бракує когось такого, як Льоса, Селінджер, Вірджинія Вулф, Маркес. У них є все.

Чого ти найдужче не любиш?

Не люблю, коли вимагаю від інших робити те, чого не роблю сама. Не люблю, коли мені брешуть або недоговорюють, а сама ж я брешу, викручуюсь і недоговорюю. Дуже не люблю, коли мене ображають. Не люблю, коли мені соромно. Не люблю смажену печінку. Не люблю розсольник і польську зупу помідорову. І журек не люблю.

Якби ти на щодень могла робити те, чого, на твою думку, по-справжньому потребуєш, що це було би?

Я би дуже багато спала. Пробувала би робити те, чого не вмію робити. Наприклад, навчилася б куховарити – так, щоб мені було приємно це робити. Зараз я цього не вмію, бо мені бракує для цього внутрішнього спокою. Я би багато читала. Ходила б у басейн. Їздила би на велосипеді. Хотіла би вільно подорожувати. Зустрічатися з людьми, яких я давно не бачила. Знайомитися з іншими людьми. Хотіла би вчити іноземні мови й дивитися кіно. Я би хотіла думати. Я би хотіла писати. Щось вирощувати на землі. Я би хотіла мати квітник. Я би хотіла мати собаку. І кота...

Ксеня Харченко

Із книжки „Історія"

* * *

Невідомо, чому така нерухомість спіткала мого прадіда Стефана, але про Параскеву – мою бабцю, яка відмовлялася ходити, – мені дещо відомо достеменно, бо ж то лише я високо сиджу, за всіма спостерігаю і про все-все знаю. Замала в дівчинки Параскеви – сьомої дочки – була зла пам'ять. Вона пам'ятала лише те, що хотіла, а здебільшого вигадувала собі всяке і те лиш пам'ятала, вона не знала – все забувала, – де живе, натомість намагалася жити деінде, тому час від часу (коли недогледіли) вона забиралася до сусідів і зазвичай засинала там деінде, вона точно знала, що є там, де хоче бути, бо інакше б Параскева собі не нагадала. Її шукали довго, а знаходили не люди, а птахи, кури, як правило. Вони полохалися чужого, а той спав так міцно, що птахи встигали спробувати заховати її в своєму пір'ї, щоби більше не боятися, а щоб стала така, як ото вони. Курки зчиняли страшенний галас – розходилися та видирали пір'я одна в одної. А люди то вчували і тоді знаходили дівчинку-птаху, котра саме збудилася від пір'ячого лементу. Й заходилася плакати. То вона отак жила, шукали її всі – і шестеро доньок (а всі Стефанівни) також. Важко з нею малою всім було. Повели до ведунки. Стара забрала дитину до себе на навчання. І довший час вчила її вміти запам'ятовувати. З-поміж усіх способів Параскева добре засвоїла свій один. Він же її згубив. Навчилася вона малою запам'ятовувати своє життя за запахом, який воно несе. Кожен новий спогад був новим запахом. Варто було взяти пахнівку та покласти до спеціального мішечка, власноруч вправно виготовленого, повісити на шворочку й носити на грудях. В разі потреби – нюх-нюх! – і все перед тобою. Параскева Стефанівна сильно захопилася. За кілька тижнів такого навчання вона вся була обвішана пахнючими спогадами, ледве совалася, так їй було важко від тієї своєї пам'яті. А ведунка реготала-заливалася! Та недовго, бо довелося лікувати від отруєння: всі запахи змішалися, а розум погрожував піти від малої разом із пам'яттю. То було так страшно. Тож змушена була стара вчити малу, як занюшковувати лише найголовніше. То було так важко, але за великим і мале плентається. Тож полегшало обом: жінці й дівчинці. Невдовзі Параскева Стефанівна закохалася у Василя Петровича. І став мішечок лише один і те тиснув лише один мішечок. Легко було закоханій. Вона так дуже просила коханого вцідити себе на її пам'ять, довго намагалася пояснити, навіщо їй то треба. А потім вони довго бавилися в найпахучіше в чоловікові, змішували його з собою, аж поки не вийшло щось більш-менш пристойне. Оте пристойне й було в тому останньому мішечку на останній шворочці. Носила це Параскева між грудьми. Багато-багато років все проникало одне в одне в тому мішкові, а згодом перетворилося на страшну буркотливу суміш, яка постійно намагалася вибухнути. Важко-важко було з тим дівчині, жінці, старій. Вона якось лягла спочити по роботі, розіклала довгі груди зручненько, вмостилася й заснула. І снилося їй, що вона курка. У неї родяться однакові-однаковісінькі яйця, такі подібні-подібні, а що всередині – невідомо. І вона так перелякалася й закричала, й зачала качатися по всьому ліжку, і прорвався той мішечок, і витік із нього запам'ятований чоловік моєї бабці Параскеви. І стало їй тоді легко-легко. І вона все забула. Все. І лежала відтоді нерухомо, а чоловік – отой – засмердівся в ліжкові, що в нього просочився, сам почав гнити і жінку згноювати. Ото так вона і померла. І, ставши гноєм, була чоловікові землею. Така любов.

* * *

Мій дід Василь Петрович знає силу-силенну всіляких речей. Він розказував (і показував на своїх великих малюнках) найбільших у світі тварин, він називав їх слонами. Дідо оповідав про їхню зморшкувату шкіру і довжелезні носи, казав, що слон може носом дотягнутися до хвоста і може носом пити воду, і митися так може слон, – оповідав мені дідо. Ого! – лиш казала я, але так дуже тихо-тихо. Слони такі завбільшки, як наш будинок. Якби хоч один ступив сюди, Ріка би стекла всередину землі, і ми ніколи би більше її не побачили. Але вони тут не живуть, бо рік не настачишся, нема тут для слонів їжі, вони вип'ють всю воду і однаково підуть із цих країв, тож

який сенс у такому слонячому житті? – пояснював так розважливо Василь Петрович. Він розказував мені, що слони – як люди, вони так само народжують дітей, а діти так само ссуть своїх матерів: слоненята, як людeнята, – я засміялася. А коли трохи підростають слонячі діти – на кілька днів – вони ходять за мамою всюди, носом тримаючи її за хвіст. І так може ходити ціла слоняча отара, один за одним, ніс у хвіст. І може бути один чабан у здоровецької слонячої отари, але він не ссатиме слонячих матерів, не робитиме по-слонячому здорових різних сирів, він оберігатиме дітей, які носами тримаються за хвости своїх матерів.

Так дідо мені розказував, а тоді цьомкнув у чоло та подався кудись собі, деінде він був відтоді, від кількох хвилин по тому, як закінчив оповідати мені, своїй онуці Гликері, про найбільших у світі тварин – слонів.

А я лежала собі та й думала: от у мене є хвіст, але маю не такий довгий ніс, як слонячий. Я п'ю ротом, їм ротом, не пускаю річки під землю і не виколисую дитинчат у величезних пласких вухах, згорнених люлькою. Але у мене є довгий хвіст. Тому, якби я була мамою, моє дитя обов'язково трималося б руками за мого хвоста, але у мене нема дітей, а у моєї мами нема ні хвоста, ні довгого носа, аби триматися за мене, а руки її смердять риб'ячим хутром. І взагалі, породив мене дідо, а мами я ніколи не ссала. Але однаково, – думала собі далі я, – я згодна терпіти той риб'ячий дух, аби лишень руки мамині були вільні й трималися б за мій хвіст, коли ми б ходили гуляти. І я би точно знала, що мама моя поряд і держить мене. І ми гуляємо собі, погулюємо. Але моя мама не знає, що у мене є хвіст, не знає вона і про ратиці, а ще у мене чудова шерсть і довгі коси, і вони люблятьcя з хвостом, але там дітей бути не може. А шкода, хвостенята косовичі не мали би проблем із косами і хвостами, а просто би в'язалися у вузлики і була би така мережана родина волохатих.

Але я не про те. Я засинаю, думаючи про слонів, про хвости і про свою маму Соломію.

* * *

У Місті, звідки походив мій тато Ієремія, – він розказував це своїй внюшкованій дружині Соломії, а я то все підслуховувала, – був крематорій, де горіли мертві люди, що не любили землі й лежання, та шоколадна фабрика, де робили такі страшні чорні смачні речі. Як він був малим, то жив саме поміж ними. Кожного дня було чути запах жаданих солодощів і горілого м'яса. І він, і решта людей мусили жити, бажаючи і боячися. Двічі за кілька років його дитинства ламалася труба крематорію, першого разу то сталося взимку, тоді він ішов вулицею і намагався дивитися собі під ноги, і він не бачив, що на голову з неба сиплеться чийсь прах. Лиш вдома мати його обтрусила і налаяла, що так забруднився. А він не знав де, чим. Коли ж удруге поламалася труба крематорію, була весна, ішов дощ, Ієремія ішов вулицею і намагався впіймати щонайбільше крапель на язика. А тоді разом з ними на мокрий язик внадився чийсь прах. Стало несмачно, – подумав Ієремія, – а довкола так сильно пахло шоколадом, але ж несмачно. Тоді я закрив рота і проковтнув, що в ньому лишалося.

* * *

А прекрасна жінка Соломія розказувала про себе своїй любці історій, бо чоловік її мав бути героєм, а таким не був, не став, зрештою, тож моя мама мала героїчну любаску, що вона вислуховувала всі її зізнання-страждання. Мама розказувала багато потворних історій, казала, що вчилася лічити чоловіків, а була таки дуже розумна, казала, що не любила себе, а натомість пробувала любити багатьох чоловіків, та мусила лічити-лікувати, бо ж далі так тривати не могло: поставала потреба в герої. Та й узагалі. Та й пила вона багато, та й смалила, а тепер наче зовсім каліка, казала вона своїй любці, бо ж чоловіків не було, – така зовсім-зовсім покалічена, і що мені тепер робити, як не сидіти тут при воді й не чекати на чудо? га? – питала вона. І посміхалася. Бо тішилася з того, яка удатна є. Бо має дівочу-дівочу пам'ять (та я вже й не пригадаю, що було півроку тому! – казала вона своїй любій, а та відказувала: то чого ж ти про потвори брешеш? – а вона далі: та я не брешу, та воно було, а коли й не пригадаю...). І та дівоча пам'ять така брехлива-брехлива була, що вже набрехала моя мама Соломія дуже-дуже багато – то якщо річку переходити, то й втопишся на півкроці – так сильно було набріхано (а я то знала все правду, бо знала все, але мені в біса перейшла у спадок та дівоча пам'ять, то я така страшна брехуха!). А мама моя далі провадила: я, – каже, – собі сама все придумала, бо я – майстер. Все роблю сама. Абсолютно все. Не потребую жодної допомоги, бо все придумую сама, а воно все-все збувається. Точніше, не так. Я все знаю наперед, лише не здогадуюся про наперед, і не знаю, чи то брешу, чи то переживаю. Та ти мене не слухай так близько, – каже вона своїй коханці Анастасії, – не слухай, бо я то все вигадую. Ось хочеш, я вигадаю тобі те, що наснилося мені сьогодні вночі, коли я думала про те, що хотіла би, щоб твоє плече торкалося мого:

снилися мені риби. вони були в якійсь банці, де ще були рослини, і то там вони всі вкупі росли – риби і рослини. а була серед них одна риба – я такі бачила в книжках заокеанських – вона подібна до листя дерева (такого виразно трикутного), а кольору такого блакитно-жовто-зеленого і все зливається-переливається... так от: живе собі та риба в банці, а мені сниться той день, саме той день, коли тій рибі нагло забракло в тій банці місця. і вона вирішила подихати повітрям. висуває з банки носа, нюхає. їй подобається. вона висуває з банки голову. нюхає. їй подобається. тоді вона мерщій випливає, а далі вже поволі-поволі розкошує у свіжому повітрі. і ти уявляєш собі таку нахабну заокеанську рибу з банки? та я ні. тож беру я такого довгого держака із сіточкою, та й давай за тою рибою ганяти. вполювала її (вона була така зобиджена) і назад до банки. аж підхожу до неї, а там рослинам захотілося на повітря і вони поповзли, і ростуть далеко-високо, то я насилу увіпхала їх назад, та ще ту рибу-нахабу, а щойно відвернулася, а вона – хоп! – і знов за своє. то я вже на неї плюнула, на ту холерну рибу, та прокинулася. уявляєш, оце таке мені наснилося!

ФІСТАШКИ БЕЗСМЕРТЯ

Історію про фісташкове безсмертя я почув на конференції неконвенційних ботаніків, куди мене запросив Тарас Прохасько. Конференція відбувалася в Делятині, в Тарасовій хаті, огорненій містичним флером міфу, чи то навіяним прозою господаря, чи то до появи цієї прози причетним.

Звісно, конференція жодним чином не нагадувала традиційні зібрання науковців: тут не читалося доповідей, не піднімалося на кафедру і не дискутувалося про мутагенні агротехнології, наприклад. Побут нагадував радше табірне життя „переміщених осіб" DP. Розклад – санаторне життя зубожілого гірського пансіонату. Та й самі учасники скидалися не на світил альтернативної науки, і навіть не на Прохаськових непрОстих, а радше на різного штибу марґіналів та аутсайдерів.

Звісно, ботаніка займала в нашому недовгому спільному житті важливе місце. Однак була вона не так темою розмов, як необхідним елементом побуту: ожина, що росла під хатою, добре смакувала з домашнім вином; хмиз, зібраний в найближчому переліску, згорав у печі або у вогнищах, коло яких ми збиралися щовечора; експедиції ентузіастів надовго пропадали в пошуках священних карпатських грибів; траву курилося, на траві спалося, гербарії цікавили хіба окремих некомунікабельних аутистів.

Історію про фісташки розповів мені безумний, як рожева хмарка, молодик семітської зовнішності родом звідкілясь чи з-під Маріуполя, чи то з-над Аралу. Мав він ядучо-одеколонне прізвище Шипр, зловживав діоптріями, а замість очікуваного гаркавлення приголомшував займенниками та іншими цікавими мені лексичними кунштюками. Ми сиділи з ним на колоді під південним вікном Прохаськової хати, пахкали на двох ароматичну люльку, й історія про фісташки виникла без найменшого зв'язку як із попередньою, так і з наступною темами.

„Фісташки... – казав він, – ну, це в натурі, тіпа, земляной оріх, як ці, ну, знаєш, арахіси, токо арахіси так і дозрівають у землі, в таких, вроді как пористих оболочках, ти же пиво п'єш, да? нє? ну, карочє, неважно, так вот, а фісташки появляються, тіпа, як із почьок, вони такі вроді почьки, да? ну і вони, карочє, до соньца із-под землі вилазять, проізростають в натурі, ти не гуманітарій, да? но должен в'їхать, і вот, чуєш, када така почька под лучі соньца попадає, а фісташки, вони реально лучше всього на солончаках ростуть, потому шо соль, ну як сказать, от, возьми, к приміру, консерви, у нас, на Аралі, їх вопше без уксуса готовлять... кстаті, будеш у наших краях... а сам ти откуда? западенець, да?... ну, бог с тобой, чуєш, так вот фісташки, вони на соньці, тіпа, зразу висихають і лопаються, ти же пиво п'єш? нє? ну, неважно, але бачив, які вони розколоті, прикольно, да? береш і їш, бо єслі би вони від жари не лопали, то не факт, шо їх скаралупу роздавиш, да, по крайній мірі зубами не візьмеш, обламаєшся, карочє, а всьо потому, шо це в натурі оболочка почьки, а не оріх, вона без базара болії тверда, ти не гуманітарій, ти должен в'їхать, вот, і разні греки, там, асірійці, хазари, в старину тими почьками амфори обклеювали, і разні другі горшки і сосуди, бо вроді і кошерно, і укріпляє стінки сосудов, і, термоізоляція, да, а всьо, шо в нутрі у почєк висихає, то получаєтся тіпа як оріх, по-ботанічєскі це ложний плод називається, потому шо воно не плод на самому ділі, но, як сказать, корочє, вроді листков, которі зрослісь, не розпустівся, так вот сольона пиль і глина, наслоясь на оріх, проізводять замічательний ефект..."

Коротше кажучи, гаркавий пафос рожевої одеколонної хмарки зводився до того, що фісташки, які віддавна вважаються способом на продовження життя, затримання старіння, про що знають і сучасні косметологи з фармацевтами, насправді володіють секретом безсмертя зовсім не завдяки чудодійному хімічному складові, а тому, що, дозріваючи на солончаках, фісташки обдуваються солоними вітрами, і кристалики солі разом із частинками сірої глини осідають на плодах, утворюючи природний захисний шар, який оберігає горішки від псування, але справа тут не в консерваційних властивостях солі, а в тому, що легкорозчинна у воді сіль, проникає разом із нею в саму суть, у водообіг кожної живої істоти, кожного створіння, вливається у її найпотаємніші судини, проникає в генетичний код... і зберігає його в комбінаціях власних кристалів. Назавжди. Та навіть не в цьому справа. Сама потенційна здатність соляних структур проникати у фундаментальні засади біологічного існування породжує те емоційно-інформаційне поле, відчуваючи яке, організм згадує... що насправді... вже володіє секретом безсмертя. Що ним володіє кожна жива істота. Кожна людина. Кожна душа.

Все це звісно виявилося повною бриднею. Енциклопедія повідомляла, що фісташки ростуть на субтропічних кущах. Консерваційні властивості солі зумовлені її антибактерійними властивостями. А безсмертя – взагалі не існує.

Така є правда. Проте фісташки смакують мені дедалі більше, і купуючи їх, я завжди перевіряю, чи достаточно для замічательного ефекту наслоїлося на оріхах сольоної пилі і глини, потому шо єслі солі недостаточно, ну, карочє, ви поняли, да?

Іздрик

Юрко Іздрик

Невикористаний шанс Богдана Рубчака

Факт, що на згадку про еміграційне літературознавство середини XX ст. (есеїстику доби 1940–60-х рр., до появи літературознавців, народжених за межами України, від Григорія Грабовича до Марка Павлишина) в уяві читачів в Україні вирине, у першу чергу, одне-єдине ім'я: Юрій Шерех (Шевельов), – почасти спричинений динамікою практичних обставин. Адже, крім безперечної цінності текстів Шереха, вирішальними були й інші чинники: від впливу Шевельова на провідні особистості „нової хвилі" української літератури 80-х рр. до доступності його творів в Україні, зокрема у тритомнику „Пороги і запоріжжя" (Харків, 1998).

А проте примат Шереха в українській літературній критиці на Заході (не згадуючи й про академічне літературознавство) не був і не є безапеляційним. Бодай дві інші постаті того періоду не менш цікаві й ерудовані, а то – з перспективи глибини знань літературознавчих теорій і практики – іноді професійніші від мовознавця Шевельова. Блискучі есе Ігоря Костецького стали доступними для читачів в Україні у 2000-х (книга „Тобі належить цілий світ" (2005), серія публікацій у „Кур'єрі Кривбасу" 2007/8). Есеїстика третього критика із пропонованої трійки періодично з'являлася в Україні впродовж 1990-х і, зрештою, появляється надалі, – адже, значно молодший від Костецького і Шереха, Богдан Рубчак не лише живий, а й творчо активний.

Рубчакова філігранна есеїстика, починаючи від яскравого дебюту наприкінці 1950-х, – це своєрідний міст між літературознавством епохи МУРу і новим поколінням західних україністів. Рубчака, без перебільшень, слід вважати найцікавішим нашим критиком 1960-х рр. (на те десятиліття припадає об'ємно найвагоміша частина його есеїстичної спадщини) та одним із найцікавіших у наступних десятиліттях. Те, що його вклад не знаходить сьогодні належного відгуку серед читачів і дослідників, якоюсь мірою, наслідок провини самого автора, який досі не спромігся зібрати, а відтак і видати та відповідно розпропагувати свої есе, більшість яких залишається недоступними і маловідомими в Україні.

Рубчака асоціюють, у першу чергу, з його витонченою, інтелектуальною поезією та функцією одного з трьох „провідників" Нью-Йоркської Групи. Навіть як есеїст він відомий головно як співавтор антології „Координати" і автор більшості (59 із 68) поміщених там есе. Проте на початку 1960-х Рубчак дебютував також як прозаїк серією оповідань, позначених впливом прози Жан-Поля Сартра. Доленосний відгук на ці ранні прозові спроби написав послідовний прихильник Рубчакової поезії Ігор Костецький. Нищівна критика оповідання „Вечір з життя Ірини", що вийшла з-під пера метра, настільки вразила чутливого Рубчака, що той всуціль припинив писати художню прозу. Його творчий інстинкт у цій сфері виявився занадто слабким і, не здолавши першої перешкоди на шляху, перетворився для автора на бентежний знак запитання невикористаної нагоди.

Марко Роберт Стех, Торонто

Богдан Рубчак

КІМНАТА КЙОНҐ-СУ

(уривок з оповідання)

Дощ ішов уже два тижні. Вперто й монотонно. Як на потоп. Падав на маленькі, прямокутні подвір'я, на хати з тесаного дерева, прикрашені різьбленими візерунками, на брудні халупки з болота, бляхи та військового брезенту. Падав на юрби напівголих дітей, що гамором укривали вузенькі, болотнисті вулиці, падав на темнолицих жінок, що тростинами згиналися під великими тягарами і вороже поглядали на довгі колони військових авт. Падав на білих дідів, падав на возики, повні людського гною, що їх мініятюрні воли або сумні мули тягнули на рижові поля. Падав на жовті горби. Грудьми припадав до далекого моря.

По дахах бараків дощ лопотів глухо. Весь табір понуро загруз у бурому болоті – площі були порожні, з них позникали навіть приблудні собаки. Великі, місцями вже непрохідні калюжі підмочували бараки з гофрованої бляхи, і треба було де-не-де мерщій класти мішки з піском. Здавалося, що сонце вже ніколи не висушить Корею. Здавалося, що вже немає сонця.

Вояки нудьгували. Доводилось довгими днями грати в карти, або без діла, без розмов сидіти за столом серед барака, або лежати горілиць на ліжку і думати про дім, про широкі прерії, високі міста, про блакитнооких, повногрудих дівчат. Працювати бо на аеродромі було не можливо – всі гелікоптери стояли в анґарах, немов якісь абсурдно-непотрібні потвори, а сержантам було не до вподоби проводити на дощі муштру і ганятися за вояками по болотнистих полях. Казали, що в перші дні зливи старий пробував був організувати велику виправу з окопуванням шатер і всякими іншими нісенітницями, але його добру волю всесильні сержанти майже непомітно, з найбільшою тактовністю зіґнорували.

Сірими днями, в густому повітрі, сповненому дихання людських тіл, сповненому клейкої туги та задушливих спогадів, вояки чекали вечорів, коли відкривався військовий клюб, що був розташований в окремому будинку табору.

Але й вечорами було нудно. Як от сьогодні ввечорі. Бо хоч сьогодні в клюбі було знову багато дівчат, у барвистих, надмірно тісних перкалевих сукеньках і з яскраво розмальованими обличчями – перістий підбір – і хоч поганенька корейська оркестра знову аж задихалася від щирих, але цілком марних спроб звучати, як американський джаз, довгий дощ пригноблював вояків, мучив їх, шептав їм чорні речі. Мовчазні, мокрі дні насували на них, звиклих до сонця й голосного сміху, незрозумілу, кволу меланхолію,

Рубчак Богдан Рубчак Богдан Рубчак Богдан

і вони тупо, наполегливо пили, щоб прогнати сірість, що була в них, щоб убити темну, звіринну тугу. А біля них сиділи, похнюпившись, мов птахи на дощі, іґноровані дівчата.

Аж раптом високий, товстий Бем, детройтський робітник, що його обличчя прорізував глибокий, синій шрам, хтиво простягаючись від підборіддя та попри вухо і ховаючись під рудим волоссям, вихром улетів у залю, спинився посеред неї і вигукнув на все горло:

– Джорджа везуть!

Позривалися з-за столів вояки, немов цими довгими днями чекали на вирішальне гасло, і миттю опинились біля дверей, перекидаючи крісла, склянки, тарілки і залишаючи за собою здивованих дівчат, здивовану оркестру й буфетників. З клюбу, з бараків, з командного будинку бігли групами вояки по ляскітливому болоту до таборової брами, де вже зібралася чимала юрба і притишено гомоніла.

Біля будки вартового чекав чистенький, аж лискучий джіп військової поліції, а за ним маленьке вантажне авто, зване „тричвертним". Спершись на нього з уважно культивованою байдужністю, притаманною всім поліцаям світу, стояв нахмурений своєю молодістю військовий поліцай з відкритим золотим і кучерявим волоссям. А другий, високий і дуже худий, у білому шоломі, край якого майже торкався окулярів у рожевій оправі, що немов прилипли до очей, ходив перед юрбою, не пускаючи її ближче до авт, і час від часу нервово викрикував:

– Ідіть до чорта. Забирайтеся звідси. Чого поставали – тут корів не продають. Ідіть геть, а то всіх вас позамикаю!

– Він напевно в авті, – сказав хтось у юрбі.

– Чи він в авті? – запитав хтось другий голосніше.

– А тобі яке діло, ідіоте? – сердито гаркнув худий.

– Він напевно в вантажному авті, – здогадувалось кілька нових голосів.

– Гей, Джордже, чи ти в авті? – голосно, аж захлинаючись, запитав Бем. – Як ти провів свою відпустку? – Він зареготав, аж шрам на його обличчі став червоний, як струмок крови. Зареготав ще хтось. – Ти їздив у Сеул, Джордже? Чи аж у Японію? Говори! Ти напевно багато горілки випив, багато дівчат перекохав. Але не бреши, Джордже. Не бреши! Я добре знаю, де ти був. Хлопці, хочете знати, де Джордж провів свою відпустку? На Вайсрой! Джордж провів свою відпустку на Вайсрой! – Він знову дивно зареготав. Кілька голосів несміливо захихикало.

– Замовкни, а то твоїй мамі скажу, – крикнув поліцай.

– Гей, Джордже, чи ти чуєш мене, – продовжував Бем, не звертаючи уваги на поліцая. – Ти – сучий син. Чи ти чуєш, Джордже? Ти є сучий син!

Він уже не жартував. Витріщив очі і горлав на фоні мовчазної юрби, що закам'яніла від здивування і ще якогось невідомого, але справжнього, аж моторошного, почуття.

– Не пащекуй, а то морду розіб'ю! – вже дуже знервовано крикнув худий.

Їхні голоси відбивалися глухою луною від тиші, що її поглиблювало хлюпотіння дощу в калюжах. Білявий поліцай, що досі з зацікавленням придивлявся до сценки, яка раптом розігралась перед ним, ліниво відірвався від авта, немов його спина була легенько приклеєна до зеленого металу, і підійшов до Бема.

– Ти хочеш із ним посидіти? – сухо запитав.

Спокійний, впевнений тон юнака мав далеко успішніший наслідок, аніж гістерія худого. Бем відступив від нього, зробив кілька кроків назад і цілком злився з темними постатями, звинно ховаючи свою показну руду голову за голови юрби.

Поліцаї почали мовчазно, з професійною методичністю розганяти юрбу палками. Дощ погустішав, і вояки швидко розійшлися, розчаровані, що хоч і було багато крику, а нічого особливо цікавого не сталося.

По брезенту тягарівки монотонно мимрив дощ. Юрій сидів на вузенькій, твердій лавці, його морозило, легка робоча уніформа змокла до нитки і огидно прилипла до шкіри. Він почував себе дуже втомленим, немов усе тіло млісно здушувала гарячка. Побита голова дуже боліла; ліва щока пашіла від удару поліційної палки і здавалася тяжкою, немов хтось прикріпив до неї гарячу залізну плитку. Він обережно намацав її і відчув пучками пальців, що опух підлазить під око. Око також було вже тяжке; воно нестерпно свербіло і напевно запливло кров'ю. Здавалося, що хтось маленьким блискучим долотом ламає всі кісточки правої руки, якою він ще так недавно місив, руйнував, нищив гарне людське обличчя. А до того зап'ястки боліли від ручних кайданів, що їх одягнули на нього перед тим, ніж бити, і що їх білявий, може, п'ять хвилин тому милосердно з нього зняв.

Хотілося пестощів. Хотілося тепер тихо покоритись комусь, навіть заплакати, щільно притулившись до когось доброго й м'якого. І він, що завжди соромився навіть найменшої м'якости в собі, тепер не соромився цього нового почуття, а дозволив йому рости за очима темною, пухкою квіткою.

Перед ним розстелилося широке, несподіваної блакиті, море. І порт. Саме виряджали корабель, але не з нових, а з щоглами й вітрилами, дерев'яний корабель, що пахнув прянощами й старим ромом. Бриґ або бриґантина. Усміхнувся на привіт цій картині свого далекого від моря, але казками пройнятого дитинства. „І що за ідіотська романтика"? – тепло подумав. Він щось лагодив на чардаку, в'язав шорсткі, тяжкі мотузи. Навкруги моряки говорили незрозумілою мовою – мабуть, по-португальському.

Та привид тривав недовго: вже відходило від нього море, а руки все ще поралися коло мотуззя. Незрозуміла мова поволі ставала принишклим дзижчанням юрби перед брамою, і він раптом почув, як до нього закричав Бем.

Був весняний ранок... Клюб, як завжди в неділі, був уже відкритий, і за столиками, непорушні, немов із твердого дерева, мугикали картярі. Юрій сидів із Бемом, Джімом і з Ірвіном, молоденьким, блідим євреєм із Брукліну. Грали в покер. Бем програвав, і шрам на його обличчі все глибше й глибше червонів. Перед хитрим Ірвіном лежала вже чимала купка грошей.

– Кінчаємо, – сказав Бем.

Джім поглянув на Юрія і підвів іронічно брови.

– Віддай мені гроші, Ірвіне, – ніби між іншим продовжував Бем, зібравши карти в колоду і кладучи їх у кишеню.

Джім зареготав білими, здоровими зубами.

– Віддай мені гроші, Ірвіне, – рішив із сухого тону перейти на слизький. – Ти ж знаєш, що в мене дома жінка, двоє дітей. Я хотів би їм щось послати цього місяця. – Він улесливо посміхався, але його шрам, зустрічаючи щоку, легенько, небезпечно дрижав.

– Це не моя справа, – сказав Ірвін, ніби жартома. – Ти чого в карти грав, коли грошей не маєш?

– Замовкни! – заверещав Бем, і його тяжке обличчя стало фіолетовим, а шрам чорним, як в'юнка гадючка. – Чуєш? Замовкни!

Він підвівся з крісла і простягнувся до Ірвіна. Губи в хлопця побіліли, а бліде обличчя заморозив переляк.

– Не смій його рушити, – сказав Юрій дуже спокійно, з незрозумілою йому самому байдужістю, а струнка постать Джіма, напружена, як лезо ножа, блискавично, безшелесно опинилася за спиною Бема, сталево нахилена в невблаганному чеканні.

Бем зм'як цілком, його обличчя миттю перетворилось у зім'ятy, мокру ганчірку; він підвівся з крісла, ніяково всміхнувся Юрієві і поволі, вдаючи байдужого, вийшов із клюбу...

Одеський рок: реанімація і пафос

Острый Угол

Україномовна українська музична культура в Україні, на жаль, не така продуктивна, щоб постачати нас принаймні двома вартими уваги альбомами на місяць. Тому цього разу я пропоную вам звернути свій погляд у той український (принаймні номінально) регіон, який ми досі оминали

увагою, і з якого важко сподіватися україномовної музики – Одесу. Тож представляю вашій увазі два свіжі альбоми одеських груп, ясна річ, російськомовних.

„Острый Угол" – квінтет, сформований у 2006 році, на початку весни видав свій дебютний альбом „Точка отсчёта", більш ніж несподіваний на сучасному ринку. Ні, нічого оригінального, і в тому вся річ. В час, коли більшість натужно намагається вигадати щось нове, „Острый Угол" взявся за реаніматологічне завдання. 2008 року, коли рок не тільки помер, а й цвинтар його давно перекопано під свіжі могили мертвонароджених жанрів, група випустила альбом, найкраще місце якому було б у Союзі, десь на початку 80-х. Їхнє звучання настільки нагадує „Машину времени", що без обкладинки альбому легко прийняти його за reunion Макаревича з групою. Співпадає все: мелодії, аранжування, лірика, манера інтонування вокаліста. Через це альбом викликає остовпіння: чи то музиканти просто не помітили, що класичний рок давно відійшов у минуле, чи то зробили сміливу спробу його реанімувати? В першому разі їм належить пам'ятник за неспостережливість, в іншому – за хоробрість.

Врешті, сам по собі, поза культурним контекстом, альбом вийшов досить непоганим. Основна його риса – старий роковий драйв, якого вже так давно не було на нашій сцені. Однак він не відгонить нафталіном – можливо через певний стилістичний еклектизм. „Сын рок-н-ролла", „Когда-то ты могла быть моей", „Это не блюз" – класичний рок; назва пісні „Танцевальный рок-н-ролл" говорить сама за себе; „Ночная автострада" та „Демисезонный запой" – хард-рок, остання ще й приправлена несподіваними фанковими мотивами; „Не делай культа" – блюз, а „(Мне так) Просто с тобой" злегка остуджує роковий запал розміреністю реггі.

Альбом видається напрочуд міцно зробленим. Нічого не бракує, нічого зайвого. Танцювальні ритми грамотно чергуються з ліричними, гітарні соло з'являються саме там, де слухач втомлюється вслухатися в текст; у двох піснях навіть з'являються клавішні (якими рокери, на жаль, традиційно нехтують). Звук прозорий, в міру м'який, добре прослуховується як лірика, так і партія кожного інструменту. До речі, на відміну від більшої частини російського року, в „Острого Угла" музика не є вторинною щодо тексту, навпаки – вони гармонійно поєднані.

Тексти досить типові для російського року – переважно любовна лірика в різноманітних варіаціях. Увагу привертає тільки перша пісня, „Сын рок-н-ролла", рядками: „Всё мое богатство – убитая гитара / и после пьянок пустая тара / никого не волнует конец пути / но годам к тридцати это будет тупик". Чуєте, рокери? „Острый Угол" вас попередив, маючи перед собою приклад печальних біографій своїх предтеч. Ці музиканти не кличуть за собою, нічого не пропагують, врешті, ні на що й не претендують. Вони просто роблять те, що подобається їм.

Саме через таку позицію просто не піднімається рука критикувати цей альбом за його вторинність (чи то навіть третинність) на культурному полі. Відсутність претензійності зменшує „провину" за виготовлення неоригінального продукту. Цей альбом – данина традиції, вже добряче призабутій. Його аудиторія – прихильники жанру, не більше. Але й не менше. Всі, хто любив свого часу „Машину времени" цей альбом придбають напевно, щоб насолодитися драйвом старої школи в новому виконанні. Всі, хто народився запізно й тому пропустив класичну хвилю російського року, можуть почати з цього альбому, щоб відчути те, що відчували їхні предки, витанцьовуючи під подібні акорди 20 років тому. Всім же, хто вишукує стилістичних новинок та рок-алергетикам цей альбом, ясна річ, протипоказаний.

****

Эйфория

Інша одеська група – „Flëur" – на сьогодні має значно більшу популярність та творчу історію. Цьогорічний її альбом „Эйфория", виданий у квітні – п'ятий по рахунку. Група була сформована 2000 року Ольгою Пулатовою та Оленою Войнаровською, які є авторами лірики та грають відповідно на гітарі й клавішних, а навколо них згуртувалися музиканти з Одеської консерваторії, які забезпечили оригінальний інструментальний склад

групи: віолончель, скрипка, флейта (і, звісно, необхідні синтезатор, бас і ударні). Група швидко сформувала свій унікальний саунд, якому до цього часу так і не дали адекватного означення: одні називають його dream-pop, інші – готикою, треті взагалі вживають сумнівний термін „неокласика", самі ж музиканти на прохання журналістів винайшли термін „cardio-wave", маючи на думці „хвилю, що йде від серця", правда, з огляду на неконвенційність цей термін нічого не пояснює. Саунд групи мелодійний, з ніжними, іноді аж занадто солодкавими флейтою і струнними та аналогічним вокалом; атмосфера, яку вона створює – лі-

рично-депресивна, ніжно-замріяна, іноді – розпачливо-жорстка. Головну роль, однак, відіграють тексти, на які і пишеться музика, тому проект сміливо можна назвати бардівським. На перших альбомах („Прикосновение" и „Волшебство") вони справді були напрочуд поетичними й вартісними. Все це, разом із відсутністю аналогів, швидко привело групу до популярності та міжнародного визнання.

Однак останній на сьогодні альбом „Эйфория" справляє радше гнітюче враження. Свій унікальний саунд група ні на йоту не змінила з часів першого альбому, прирікаючи таким чином себе на популярність тільки в колах власних фанатів. Більше того – якщо перші альбоми сприймалися як щире одкровення, то „Эйфория" – лише як самоповтор. Складається враження, що група раз і назавжди відмовилася від творчих пошуків, а, може, просто видихнулася, але, зв'язана контрактами, мусить випускати нові альбоми. Самі музиканти називають цей альбом „найвдалішою реалізацією свого первісного задуму" і натякають на те, що в ньому закладено глибоку концепцію. На жаль, концепція може видатися глибокою хіба тринадцятирічним дівчаткам з суїцидальними нахилами і вродженою відсутністю критичного мислення: музика стала професійніше зіграною, але одноманітнішою, хоч і з розширеним інструментарієм, тексти – примітивнішими, іноді просто банально-плакатними (не забуваймо, що проект усе-таки бардівський), а загальне враження від альбому змінилося з колишнього захоплення на роздратування: скільки можна експлуатувати одну і ту ж ідею? Болотно-зелена обкладинка релізу, здається, попереджує про застій...

Фанатам „Flëur" цей альбом рекомендований тільки в разі, якщо вони хочуть позбутися симпатій до групи. Тим, хто попередніх альбомів не чув, „Эйфорию" можна послухати один раз як демоверсію саунду групи, але при цьому їм слід пам'ятати, що було набагато краще; однак доцільніше зразу купити геніальне „Волшебство" 2003 року і забути про інші альбоми – вони гірші. Суттєво гірші.

****

efandy

рецензії та анотації

Дещо щоденне

Маріанна Кіяновська. Дещо щоденне, Київ, Факт, 2008.

Віршам Маріанни Кіяновської властиве все те, за що варто любити поезію: напружене, зосереджене, очищене від домішок почуття, сконцентроване в точній і гармонійній формі.

На перший погляд, лаконічна, прозора й дуже проста книжка „Дещо щоденне" виявляє складний поетичний світ, внутрішня будова і розвиток якого нерозривно пов'язані з ритмом. Причому йдеться не тільки про ритми силаботоніки, чергування окремих слів і пауз, точно вивірені ритмічні повтори співзвуч і рим, образів і ситуацій.

Саме ритм – дещо щоденне – є одною з універсалій людського буття. Дихання, серцебиття, сон і пробудження зі сну, мова, любов та молитва до Бога – усе це є надзвичайно буденним і водночас воістину космічним, безмежним у своїй скінченності, безконечно повторюваним.

Колись Шопенгауер, обурюючись жіночою балакучістю, пропонував поширити вислів „Taceat mulier in ecclesia" („Нехай у храмі жінка мовчить") і на інші сфери життя. Цікаво, що сказав би Шопенгауер, прочитавши „Дещо щоденне" Маріанни Кіяновської?

У цій найновішій книжці вона є однією з наймовчазніших поетів, її слова стають ощадними, навіть скупими, стриманими і строгими.

Образи, начебто цілком звичайні, виникають у поєднанні, яке затемнює їхній зміст, робить їх загадковими і таємничими, глибоко символічними за своєю суттю.

Тепер, коли настали безтурботно-безжально надшвидкісні часи, коли Юрій Андрухович і Сергій Жадан здаються „старими поетами", бо їм у спину невблаганно дихають ділові-гарячкові двадцятирічні – безумовно, украй талановиті та неабияк умілі, нелегко помітити поета мовчущого; хоч, може, якраз навпаки: так дивно звучить тихий хрипкуватий голос Кіяновської, такими дивними здаються її слова. Гнучкий і тонкий ритм у безкомпромісно римованих, сповнених нестерпної внутрішньої напруги і водночас незвично лаконічних віршах (які також „дещо щоденне") нагадує тиху вібрацію натягнутої, як струна, тятиви: з лука власне випущено стрілу. Кіяновська чує, як бринить, пульсує ота тятива – бо хіба ж не так само пульсує жилка на скроні?

І тоді приходить усвідомлення того, що „Не любити – не бути, бо сказано: не убий".

Саме такою є поезія Кіяновської. Поезія, якщо тільки це справжня поезія, – „не смерть".

Кіяновська визнає, що насправді не знає, „яка вона в миті, коли / Все несправжнім стає, все здається – і межі втрачає. / Обіцяє, що вибачить все, та не все вибачає, / Як оперене тим, що не сталося, древко стріли".

У цій книжці – небезпечна, незбагненна, межова відвертість.

Небезпечна, незбагненна, межова біла-біла „післяостання" книга, а в ній – Бог, мова, любов і тільки 52 восьмирядкові вірші.

-фк-

Гантелі Харкова

Готелі Харкова. Антологія харківської літератури, Харків, Фоліо, 2008, 150 с.

Після виходу напрочуд репрезентативної та не обділеної увагою поетичної антології „Дві Тонни", зацікавлені взялися чекати на поглиблення і розвиток теми. Адже, з одного боку, якісними антологіями читач не розбещений, тим паче, коли йдеться про сучасну літературу, а з іншого – комерційно успішні „Дві Тонни" не могли не звернути увагу поважніших гравців ринку на дебют (!) видавництва „Маузер". Тож чутки про підготовку антології нової харківської літератури враження справляли сильне. Судіть самі: монстри видавничого бізнесу „Фоліо" та „Клуб сімейного дозвілля" об'єдналися для реалізації проекту Сергія Жадана. Такий постріл не мав права бути холостим.

Саме з цими думками я брався за томик „Готелів Харкова". Передмова попереджала: книга „об'єднує авторів настільки різних, що укладати їхні тексти за віковим, жанровим чи абетковим принципом було б доволі ризиковано". Тому підхід обрано нетиповий: „від маніфестаційних голосних заяв, принципово позбавлених закритості, до зовсім одноголосних, ніби закритих до зовнішнього прочитання, текстів". На практиці цей експеримент перетворюється на коктейль – місцями важкостравний – із поем і драматургії, коротких верлібрів і шматків великої прози, шкіцових оповідань і тотального літерного хаосу. Імена знані сусідують тут з невідомими навіть у літературних колах, на цілі літературні об'єднання місця відведено стільки ж, як і на окремі персоналії, а російськомовні автори дбайливо перекладені українською – без оригіналів і вказання імені перекладача. Крім того, Ростислав Мельників, Олег Коцарев та Екзистенційний клуб „Е" присутні як в розділі „Прокламації", так і в „Телеграмах"; Сашко Ушкалов виступає у „Рецептах" і як драматург, і як прозаїк. Довершує цю картину еклектичне оформлення світлинами та їх фрагментами. Втім, у цьому хаосі спостерігаються й елементи порядку: коли читачеві пояснюють, хто такі ці „Бірма", клуб „Е", „Червона Фіра", та „Zacharpolis", впорядкованими виглядають також біографічні довідки. „Готелі Харкова", може, й хотіли би претендувати на зріз поколінь чи на вияв харківської літературної школи/феномену, але з тим самим успіхом квартира якого-небудь Плюшкіна може видавати себе за музей сучасного мистецтва, до того ж, квартира ця не конче мусить бути прив'язана до Харкова

За таких умов доволі складно говорити про тексти. Деякі з них на слуху досить давно, особливо проза – як от „БЖД" Ушкалова чи „М@йли до Бога" Ярослави Івченко. Завсідники поетичних тусівок подали свої програмові тексти. Є також і невідомі автори, чиїх текстів – абсолютна більшість, яка все ніяк не перейде у якість. М'язів у цих авторів ще катма, але гантелей, себто бажання ці м'язи наростити, – донесхочу. Найприємнішим сюрпризом в антології для мене стала свіжа силаботоніка Сергія Жадана зразка першого „Цитатника" та „Балад про війну і відбудову". Втім, на те вона й антологія, щоби раз-по-раз повертаючись, натрапляти на речі, які раніше не кидалися в очі.

Значно цікавішим, як на мене, буде сприйняття „Готелів" не як антології з усіма невід'ємними й належними атрибутами (концепція, репрезентативність і т. п.), а як розлогого супровідного буклету до численних, як у нас водиться, її презентацій. Одну з них трапилася нагода бачити на травневому Київському Форумі Видавців. Попри нечисленну аудиторію, це було потужно і весело. Таким чином книга стає частиною загального комплекту, в якому грає супровідну роль. Іншими словами, цей томик міг від початку плануватися як привід розмаїтим харківським авторам зібратися й виступити разом. Подібний прецедент уже був, у збірці Андруховича, Жадана і Бондара „Маскульт". Лишається сподіватися, що ідея регіональних антологій у ґрунтовнішому втіленні житиме й надалі – областей в Україні достатньо.

Стронґовський, Житомир

Бензин і свобода Дмитра Лазуткіна

Дмитро Лазуткін. Бензин, Київ, Факт, 2008, 140 с.

Є така поезія, із якої не хочеться висмикувати цитати. Не хочеться, бо цитати – це завжди неповнота, це ілюстрація до пояснень, це сума частин, котра не дорівнює цілому. Поезію Дмитра Лазуткіна хочеться цитувати повністю, – от, мовляв, цілий вірш, один, другий, третій, правда, чути? Правда, проймає? А послухайте ще оце! І оце! А потім оце... „Бензин", нова збірка вже знаного поета Дмитра Лазуткіна – це бурхлива і пристрасна суміш екзистенційних поневірянь і пронизливих побутових деталей, які, проте, ніколи не є тільки „побутом", і за якими просвічує якийсь інший міф, інша реальність. Російський поет Міхаїл Айзенберг сказав, що у поезії мова існує „немовби в іншому агрегатному вимірі: плавлення, плазми, магнітного поля. Слова так гаряче радіють від зустрічі, що ніяк не можуть вистигнути". „Ангели", котрі „міняють любов на солярку", і „бензин", котрий „дарує свободу" – приклади саме таких зустрічей, за власне мовним виміром яких ховаються речі і глибші і складніші, розгадка таємниці, поки що нам недоступної, – бо скільки б ми не розмірковували і не писали про поезію, все одно спроби збагнути її розумом – приречені.

Кажуть, що у Лазуткіна – „міцна чоловіча поезія". Може і так, хоча хтозна, як і коли поезія буває „жіночою" чи „чоловічою". Що таке „чоловічість"? На згадку спадають хіба що „сильні і мовчазні" гемінгвеївські хлопці, котрі за кілька десятиліть встигли-таки всім добряче набриднути своєю передбачуваністю. Але якщо герой Лазуткіна – безперечно „сильний", то „мовчазним" його не назвеш: „хочеш кричати – краще – кричи не відкладай це життя на потім", радить він, і кричить, кричить на повні легені. Особливо, якщо боляче, а боляче йому часто – його болить і душа, і тіло. Цей герой – хлопець, котрий живе у великому місті, їздить на змагання з кікбоксінгу (як, до речі, і сам автор – призер багатьох спортивних змагань), де йому ламають

кості („чи є сенс розповідати про весь безкомпромісний мордобій"...), мордується, як і всі, у київських маршрутках, і любить дівчат – іноді справді любить, тому що страждає: „і от починається час коли не відповідає її телефон / ти віриш що це саме телефон а не вона не відповідає / і тебе рве і крутить так ніби зранку ти слухав шансон"... Для нього „...світ – це куля а ти – мішень / мішень і куля колись зустрінуться", і цей світ часто жорсткий і безжальний, як спорт або війна. Іноді слова тут – наче коди, за якими постає емоція грізна, жива і болюча: „А ще є баяни, тромбони, валторни, / Жінки, що просвердлюють шлях в татарстан. / Навіть твоя музика – зовсім чорна. / Барабан! Барабан!" Так і чуєш весь цей химерний оркестр гнівного розпачу, у який віриш беззаперечно. Це не деструктивний гнів, це, я би сказала, гнів Одіссея супроти Посейдона і олімпійських богів – посеред розбурханого моря, хапаючись за одну-єдину дошку після кораблетрощі, чудом вцілілий, він

гамселить кулаками по воді, він ще має сили сердитись на богів, він кричить у небо – не втопите, я не дамся! І боги чують. І Одіссей рятується.

Повернемося до власне „бензину", солярки, пального, – наскрізного символу у віршах Дмитра Лазуткіна, точніше, просто наскрізного символу, вихопленого поетом із простору (як і повинно бути). Мене часто мучить одна апокаліптична візія – колони навіки заглохлих авто, погаслі міста, іржаве залізо замість принад почилої в Бозі технократичної цивілізації. Американці люблять знімати про це кіно, так само як і про нафту – рушій прогресу, чинника, завдяки якому наше життя – а відтак і наша свідомість – є такими, якими ми їх знаємо. До нафти і бензину люди, здається, були інакшими, справді інакшими – варто почитати от хоч би „Королеву Марго", де цілі сюжетні відгалуження базуються на повільному – чи швидкому – подоланні відстаней, перехоплених посланцях (епоха „до смс") та інших уже неуявних нам чудесах, наприклад, тінях від свічок – у нас свічки, як вірно колись зауважив Пьотр Вайль у „Стихах про меня", лише романтичний символ, а не частина звичного побуту... „Бензин" – це означник урбанізму, великих (і не дуже) міст, скаженого ритму життя, глобалізації, колонізації, загарбань, зіткнень, воєн, переговорів, політики, врешті-решт... Але у Лазуткіна, звісно, немає ніякої дихотомії на кшталт „природа – техніка" чи „місто – село". Йому і на думку не спадає щось критикувати – наприклад, рекламні щити або телепередачі, котрі декому з інших поетів молодшого покоління здаються недостатньо „справжніми", „неприродними" явищами, і в результаті отримуємо протиставлення на зразок „трава проти асфальту". Очевидно, це якийсь замаскований пережиток месіанства у поезії, декларативності, ролі „пророка", того, що французькі критики колись назвали „narrateur omniscient" („всезнаючим наратором"). Лазуткін, слава Богу, вільний від цього голосу. Його герой має мужність приймати оточення як те, що є – а не відкидати його, чекаючи на щось справжніше. Звідси і „бензин" – трохи цинічний, але від того не менш значущий факт нашого життя, воістину те, що „дарує свободу" – свободу бути людиною двадцять першого століття, з доступом до огрому інформації, можливістю подорожувати і накопичувати знання і неврози, невідомі іншим століттям.

Для мене найпривабливіша риса поетичного мислення Лазуткіна – це вміння бачити світ цілісним. Так, тут є уся ця надсучасна гримотлива жорсткість, танки, вантажівки, бензобаки, є і надсучасний же цинізм свідомості „після Освенціму", – але разом із тим тут живуть і трава, і дощі, і комахи, і ніжність, і не втрачені першоелементи – вода, повітря, вогонь. Багато води. Багато вогню. Багато життя. Тому що:

„бензин зігріває рани
і ми – як розтала волога
і кожен мов сам по собі але попри все – не один ...
життя триватиме чуєш триватиме так довго
доки пульсують вени
доки палає бензин"

Оксана Луцишина, Київ

Сам собі садівник

Володимир Даниленко. Лісоруб у пустелі: письменник і літературний процес. – Київ, Академвидав, 352 с.

Не секрет, що критика, при всіх її претензіях на вичерпність, об'єктивність і недвозначну спрямованість у вічність, як і будь-який результат індивідуальної людської праці, залишається персональною думкою критика. Ґрунт для цих претензій часто-густо присутній в якості численних ремарок, приміток, авторитетних цитацій та відсилань, за якими власне авторське бачення може втратитися ледь не повністю. Автор за цих умов зазвичай врівноважує дисбаланс випинанням своєї особи попереду решти тексту. Так сталося і з „Лісорубом...". Відомий насамперед як прозаїк та організатор конкурсів (зокрема „Коронації слова"), а також як укладач антологій, у літературознавстві Володимир Даниленко відмітився як творець та ідеолог міфу про житомирську прозову школу. В „Лісорубі у пустелі" він пропонує межево суб'єктивний погляд на українську літературу після шістдесятників, не гребуючи при цьому арсеналом жовтої преси і всіляко наголошуючи на власній персоні. В даному випадку ані те, ні інше книзі не шкодить. Навпаки, маю певність, що літературний і навколо літературний молодняк, проковтнувши Даниленкову працю, матиме смак до видань серйозніших, адже досі літературознавство в нас подавалося за схемою „з місця – в кар'єр". Зігнорувавши сучасніші погляди на літературу останніх десятиріч, п. Даниленко влаштував велике прання брудної білизни та інших предметів гардеробу, скориставшись при цьому радянською схемою поділу поколінь на „десятників".

Унікальність цього томика у відсутності категорій, під які він може підпадати. В якості літературознавчого видання „Лісоруб..." містить забагато огріхів, неточних цитацій, домислів, чуток і пліток. Його „жовтуватий" присмак значно перебивається зливою імен та назв. Якби автор не обмежився простим перелічуванням, з'явилися б підстави говорити про довідник маловідомої сучасної української літератури. Мінімальне бажання проявити обізнаність у теорії літератури зробила б це видання необхідним позакласним читанням для студентів відповідних факультетів. І якби пан Володимир не подав своє бачення тем, значно глибше й цікавіше розкритих в інших книжках (наприклад, „Під знаком Нобеля" Анатолія Шпиталя), його дітище лише б виграло. Однак всі недоліки видання, вказані й невказані, бліднуть перед яскравістю його піару і продуманого славослів'я. Певно, це і є найбільшим плюсом книги, грамотному поданню видавничого продукту нам ще вчитися і вчитися.

Відтак можемо говорити про гібрид збірки літературних анекдотів (часто

– не першої свіжості) із повчанням молодим авторам. Присмачено це непідробною скорботою автора з приводу відсутності його, автора, особи у теперішньому літературному каноні й створенням іншого канону, в якому визнаним іменам відводиться почесне місце біля параші. Серйозно це сприймати неможливо, тому бачиться тут тотальна іронія. І хоча видана книга солідним „Академвидавом", її вихід поза всіма серіями свідчить про те, що видавці теж розуміються на гуморі.

Стронґовський, Житомир

Українська новелістика: канон і іконостас

Українська мала проза XX століття: Антологія. Упорядкувала Віра Агеєва. Київ, Факт, 2007, 1512 с.

Дискусії про канон української літератури точаться вже віддавна, а проте реального втілення, продуктів канонотворчості – крім шкільних й університетських підручників з літератури – донедавна не було. Однією з перших ластівок стала антологія „Українська мала проза XX століття", впорядкована Вірою Агеєвою та видана наприкінці минулого року в київському видавництві „Факт". Оповідання тридцятьох авторів ледь умістилися на півтори тисячі сторінках. Та й наклад у десять тисяч примірників для художнього видання нині в Україні є більш ніж серйозним. Цей огрядний том претендує щонайменше здобути титул „Книжки року" й широкий суспільний розголос, а щонайбільше – стати наріжним каменем у ревізії вітчизняної класики.

Охопити все XX століття, представити окремі тексти цілком різних (а часом і діаметрально протилежних) письменників як ланки єдиного ланцюга історії літератури, вибрати з-поміж багатьох творів автора кілька „репрезентативних" оповідань – надскладне завдання, з яким професору Агеєвій вдалося досить добре впоратися. Її ґрунтовна передмова становить, власне, короткий нарис історії української новелістики від 1898-го до 1998 року, з особливою увагою до найбільш знакових постатей: Ольги Кобилянської, Михайла Коцюбинського, Миколи Хвильового, Віктора Петрова, Григора Тютюнника, Оксани Забужко, Тараса Прохаська. Саме ці письменники, здається, є центральними в іконостасі майстрів малої прози XX століття, як його пропонує антологія. Крім загальної преамбули, видання містить коротенькі передмови до добірки творів кожного з авторів, написані відомими літературознавцями і письменниками, серед них: Тамара Гундорова, Леонід Плющ, Василь Герасим'юк, Мар'яна Савка, Володимир Панченко, Максим Стріха, Маріанна Кіяновська та інші.

Критики небезпідставно закидають, що антологія модернізмоцентрична: дві третини обсягу книжки займають тексти першої половини XX століття. А інакше й бути не могло, адже саме період модернізму в українській літературі був найбільш цікавим і плідним. Відкриває століття малої прози „Valse mélancolique" Ольги Кобилянської. Ранній модернізм представлено також оповіданнями Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника, Марка Черемшини, Володимира Винниченка, Леся Мартовича, Лесі Українки, Михайла Яцкова. 1920–1930-ті роки репрезентують тексти Григорія Косинки, Миколи Хвильового, Юрія Яновського, Аркадія Любченка, Валер'яна Підмогильного, Ірини Вільде. Третій етап українського модернізму мав місце вже в еміграції й пов'язаний насамперед з Мистецьким Українським Рухом, чільні письменники якого – В. Домонтович, Ю. Косач й І. Костецький – завершують модерністську частину антології.

Соцреалізм, як „фатально безплідний" стиль української материкової літератури 30–50-х років, був приречений упорядницею на небуття. А бодай одного його зразка бракує – хоча б тому, що, викреслюючи цей період з історії літератури, ми (особливо молоде покоління), властиво, не знаємо, що викреслюємо. Крім того, втрачаємо з поля зору тло, на якому постало шістдесятництво. Саме до періоду Відлиги належить чи не найгеніальніший український новеліст – Григір Тютюнник, п'ять оповідань якого вміщено в антології. А ще – „Зачарована Десна" Олександра Довженка, „Запах кропу" Євгена Гуцала, „Шенбрунн" Леоніда Первомайського. Немає тут текстів Василя Земляка, Бориса Харчука, Романа Іваничука, Володимира Дрозда, Романа Федорова, натомість є оповідання Василя Симоненка. Якщо говорити про поетів, які пробували себе у прозі, то аж ніяк не поступається Симоненкові Микола Вінграновський.

70-і й 80-і виявилися бідними на новелістику: це двадцятиліття репрезентують лише твори Валерія Шевчука, Павла Загребельного, Василя Пашковського та Юрія Андруховича. Дивує також, що для малої прози 90-х вистачило 150 сторінок (десята частина антології), її представлено лише трьома іменами – Василя Портяка, Оксани Забужко та Тараса Прохаська. А те, що українській новелістиці минулого десятиліття є чим похвалитися, засвідчує хоча б антологія „Квіти в темній кімнаті", що вийшла у видавництві „Генеза" ще 1997 року. Мабуть, накреслити ширші горизонти 90-х упорядниці завадив брак належної часової дистанції, потрібної для оцінки сучасної літератури.

Можна сперечатися про підстави присутності чи відсутності того чи того письменника в антології, про репрезентативність текстів для стилю автора, про естетичні критерії та вимогу адекватного представлення літературного процесу. Проте не викликає жодних сумнівів, що антологія викличе професійний інтерес у літературознавців, критиків і студентів-філологів, а також буде цікавою для незаангажованого читача, адже читати її можна з будь-якої сторінки і в довільному порядку. Шкода тільки, що ця грубезна книжка занадто важка, щоб покласти її до сумки чи рюкзака й читати у громадському транспорті.

Наталя Якубчак, Київ

Продаж держвласності за своєю природою – процес конфліктний, адже в боротьбі за привабливі активи можуть зійтися інтереси впливових інвесторів. Але особливість приватизації по-українськи полягає в тому, що основна боротьба відбувається не лише між бізнесменами, а й між політиками.

Андрій Черніков